شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە مۇنەۋۋەر ژۇرنال
شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتىغا نائىل ژۇرنال
2007. 2

بولاق

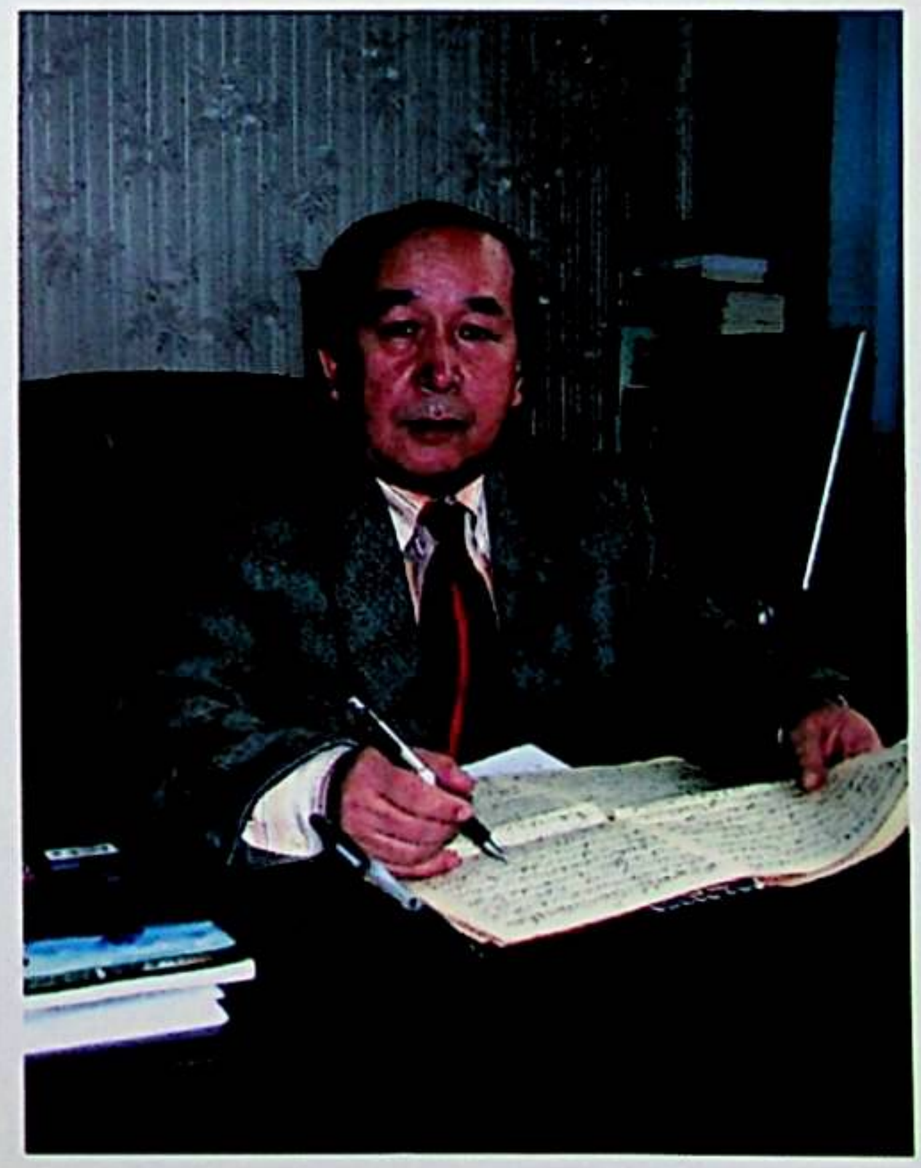
ISSN 1005-0876
04>
9 771005 087006

源泉(布拉克)⊙ BULAK

يۇيغۇر كتاب تورىدىكى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تۇرمىسى
www.uyghurkitap.com

شنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، نەشرىيات پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ئابدۇراخمان ئەبەي (ئوتتۇرىدا)، شنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى ئابلەت ئىمىن ۋە «بۇلاق» ژۇرنىلى بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى ئەزىز تۇردى ژۇرنالنىڭ خىزمەتلىرىنى مۇزاكىرە قىلماقتا.

ژۇرنالنىڭ باش مۇھەررىرى: ئابلەت ئىمىن

ژۇرنالنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: ئەزىز تۇردى

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورىنىڭ
قوش ئايلىق ژۇرنىلى

28 ـ يىل نەشرى
ئومۇمىي 113 ـ سان

ئۇزۇم ھەققىدە ھېكايەت

رىۋايەت قىلىنىشىچە، تۆپان بالاسى بولسىغاندا لەنتى شەيتان ئۇزۇم ئۈزۈۋقىنى ئوغرىلىدى. كېيىن كىلەرھەر قانچە ئىزدەپ ئۇزۇۋقىنى تاپالمىدى. نوھ ئەلەيھىسسالام بارچە ھايۋانلاردىن سورۇشتۇرغان بولسىمۇ ئامال بولمىدى. ئاخىرى شەيتانغا تۆتۈۋالدى.

شەيتان:

ماڭا ئۇزۇمكە ئوخشىتىم سۇ قويۇشقا رۇخسەت قىلىسىز ئۈزۈۋقىنى تېپىپ بېرىمەن، —— دېدى.

نوھ ئەلەيھىسسالام شەيتانىنىڭ شەرتىگە ماقۇل بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن شەيتان ئۇزۇم ئۈزۈۋقىنى قايتۇرۇپ بېرىدى. كېيىن چوشكەندىن كېيىن ئۇزۇم تېرىلدى. ئۇزۇمكە ئوخشىتىم سۇنى شەيتان قويىدى. ئۇ ئاۋۋال ئۇزۇمنى تولكىنىڭ، كېيىن يولۋاسنىڭ، ئاخىرىدا تۇڭگۇزنىڭ قېنى بىلەن سۇغاردى. ئۇزۇم پىشقاندىن كېيىن ئۇنىڭ سۈيىدىن مەي ياسىدى. كىمكى ئۇنى ئىچسە تولكە بولۇپ كۆرىگەن - بىلمىگەن ئادەم بىلەن دوست بولدى. ئاخىرى مەست بولۇپ قالغاندا يولۋاسقا مەردلىكى جۇش ئۇرۇپ ئادەمگە ئوخشاش سېنجىلىق قىلدى. قاتتىق مەست بولغاندا تۇڭگۇز سىياقىغا كىردى. مەي تۆپەيلى بىر ياماننىڭ ئىشى سادىر بولسا، ئۇ، شەيتان قۇتۇلغان شۇ سۇنىڭ ئاقىۋىتىدىندۇر.

بۇلاق

2007 ـ يىللىق 2 ـ سان

باش مۇھەررىرى: ئابلەت ئىمىن　　مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: ئەزىز تۇردى

بۇ سانىدا

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

نەۋرۇزنامە ..... سەنەۋبەرشاھ بىننى ئەھمەدئاخۇند (5)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقېيىۇم خوجا
قىسسەئى مەشرەب ..... خاجە ئەھمەد (16)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت ئەھەد بۆگۈ

ئۇيغۇر كلاسسىك خاتىرە ئەدەبىياتىدىن

تەزكىرەئى ئەسھابۇل ـ كەھف ..... (39)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

ئەدەبىي مۇھاكىمە

«مەسنەۋىي خەراباتى» دىكى تەسەۋۋۇپىي ئوبراز ۋە تىمساللار..... ھۆرمەتجان فىكرەت (49)

فولكلور تەتقىقاتى

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەنئىتى ..... جۇرئەت ئابدۇخېلىل (59)

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

تەبابەت دۇردانىلرى

ئەشيالار خاسيىتى ..... ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: جاپپار ئەمەت (69)
ساغلاملىق ھەققىدە ھېكمەتلەر ..... توپلاپ رەتلىگۈچى: ئوبۇلھەسەن داۋۇت (72)

جەمئىيەتشۇناسلىق

ئەمەلدار ۋە ئالىم ..... ئابدۇلۋاھىد مۆلجەرى (76)

بىزدىكى ئەخلاق ـ پەزىلەت

ئەخلاق بىزدىن قانچىلىك يىراقلىقتا ..... ئەنۋەر ھوشۇر (86)

ھېكمەت خەزىنىسى

ئەقىل ئۇنچىلىرى ..... رەتلىگۈچى: مۇھەممەتئابدۇللا ئەركىن (97)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

ئادىلخان پادىشاھ (چۆچەك) ..... رەتلىگۈچى: مۇھەممەتئىمىن قۇربان (98)
داستىخان مەيدانىدىكى جەڭ ..... توپلاپ رەتلىگۈچى: ئەبەيدۇللا مۇھەممەد (101)
ناماقبابىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى (لاپلار) ..... رەتلىگۈچى: تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم تايماس (105)

مەشھۇر ئۇيغۇرشۇناسلار

ۋىللى باك كائۇپ ..... دوكتور ئابدۇرېشىت ياقۇپ (110)

※

مۇقاۋىنىڭ بىرىنچى بېتىدە: **ئابدۇللا خەراباتى** (پەرھات ئىبراھىم سىزغان)

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەزىز تۇردى
مەسئۇل كوررېكتورى: ئادالەت مەخسۇت
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ
خەتتات: ئابلىكىم زۇنۇن جەۋلانى

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 2815971 (0991)
تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 2827472 (0991)

نەقىل-رىۋايەت

سەنەۋبەرشاھ بىننى ئەھمەدئاخۇند

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقېيۇم خوجا

نەۋرۇز كەلدى جەھانغە، بەھار بولۇر كۈندۇر بۇ كۈن،
دەرەخلەرگە سۇ يۈگۈرۈپ، بىخى چىقار كۈندۇر بۇ كۈن،
كۆچەت ۋەقتى، ئۇلاق ۋەقتى، ئىشلەيدۇرغان كۈندۇر بۇ كۈن،
دېھقانلار قوش ھايداپ، ئۇرۇق ساچۇر كۈندۇر بۇ كۈن،
تىۋە قۇرۇقى يەرگە يېتىپ، قۇملار چېچەك كۈندۇر بۇ كۈن.

نەۋرۇز كەلدى جەھانغە، گۈلزارلىق ياز كۈرۈنۈر،
ھۇدھۇد بىرلە قارلۇغاچ، سوقسۇر بىرلە غاز كۆرۈنۈر،
دەل ـ دەرەختلەر مەددەلەپ، تىكەنلەردىن گۈل كۆرۈنۈر،
راھەت ئالىپ ئايلاردىن، تۇرلى داۋۇش كۆرۈنۈر،
قۇشقاچ، توغاي سايراشىپ چىغىلار كۈندۇر بۇ كۈن.

قىشتا ئاپئاق قار ياۋۇر، چىللە كېلۇر ھۇت كۆرۈنۈر،
سوغ بولۇر ئەييام ئۇجۇز، قىش كۈنى بەك جۇت كۆرۈنۈر،
مورا ئوچاقتە ھۆل ئوتۇن، ئۆيگە كىرسە دۇت كۆرۈنۈر،
سامان توشۇپ، ئوتۇن توشۇپ، ئەلنىڭ ئىشى قۇت كۆرۈنۈر،
قىش كېتىپ، سوغلار كېتىپ، نەۋرۇز كۈنى كۈندۇر بۇ كۈن.

نەۋرۇز كەلدى جەھانغە، يامغۇر ياۋۇر، كۆك كۆكۈرۈر،
چوكان بولۇر سېكىلەك، مېۋە ئاغاچ گۈل كۆكۈرۈر،
دۇئادا بول، يارانلار، دۇئا بىلەن ئەر كۆكۈرۈر،
كۆپدە دۇئا ئىجابەت، ئۇمىدلەرىم كۆپ ـ كۆپ تۇرۇر،
ياغسا رەھمەت يامغۇرى، ئاشلار بۇلۇر كۈندۇر بۇ كۈن.

---

① بەشى ئۆتكەن ساندا.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، قارۇ يامغۇر ئارالاش،
ئەمەل ۋەختى جەھانغە، ھايدا قوش قار ئارالاش،
قوشقا ئۈيۈڭ كەم بولسە، ئاتنى قوش ئۈيغا ئارالاش،
كەمبەغەل، بىكار ياتمە، يانداشىپ بايغە ئارالاش،
قار ئارالاش چاچ ئۈرۈق، بىر دانەغە مىڭ دان بۇ كۈن.

تېرىماق ئارپا، بۇغداي، تېرىق قوناقنى ئارالاش،
تېرىماق زىغىر، قىچا، سولۇ، پۇرچاقنى ئارالاش،
تېرىماق قوغۇن، تاربۇز، كابە، قافاقنى ئارالاش،
يەنە ھەم كۆكتات بىلەن كۆممۇقوناقنى ئارىلاش،
بىلسە ھەم يازنىڭ فوقى دارىدۇر قىشغە بۇ كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، سايرادى قۇشلار ئۆزگەچە،
چېككەسغە گۈل قىسىپ، ھال تاتتى قىزلار ئۆزگەچە،
ئورۇق ـ تۇلۇك، قوتۇرلار سەمرىدى يازدا ئۆزگەچە،
دەل ـ دەرەختلەر رەڭ تۇزۇپ، كۆرسەتتى گۈلنى ئۆزگەچە،
جۈملەئى مەخلۇق ئۆزگەچە، مەيلىچە بولدى تۇنۇ كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، ئەييامدۇر نەۋ باھار،
قىش كۈندە باغلار بولغان ئىدى خارۇ زار،
نەۋرۈز كۈنى بولغاندە چىللە بولۇر نەۋ باھار،
باغلار بولۇر مۇەزار، قىرلار بولۇر لالەزار،
تاغلار بولۇر مورغزار، خار ـ خار گۈلدۇر بۇ كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، قايران ياز كەلدى، ياران،
خۇدايىم رەھمەت قىلىپ، بەردىلەر بىزگە باران،
باران ياغىپ ئۆستىلەر، ئارپە، بوغداي، قوناق ـــ تاران،
سىيىر ساغىپ، ئۆچكە ساغىپ، خاتۇنلار قىلدى ئايران،
مىھمان بولۇپ بارسىلەر، ھەر ئۆيدە مىشكى تۇن كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، كەفەنەك چىقۇر بۇ كۈن،
كەفەنەك پىل ـ پىل ئېتىپ، سۇدىن ئۆتەر كۈندۇر بۇ كۈن،
ھۇد ھۇد بىرلە قالۇغاچ، ھاڭگىد كېلۇر كۈندۇر بۇ كۈن،
مەئرەگۈچىلەر مەئرەشىپ، كۆل بۇقاسى ئازنار بۇ كۈن،
ئۆچەكتە ياتقان بالىقلار، ئۇيناشۇر كۈندۇر بۇ كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، يالقۇز چىقۇر كۈندۇر بۇ كۈن،
يالقۇز بىلەن، بېدە بىلەن چۆشۇر ئېتەر كۈندۇر بۇ كۈن،

گۈللار تەرتىپ، سېغىز ئالىپ، قىرغا چىقۇر كۈندۈر بۇ كۈن،
قوي كۆكى، بېدە كۆكى، فۆرە سالۇر كۈندۈر بۇ كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، جەھان بولۇر ئەرزانلىق،
ياغدىلار ئابى نەيسان، بوغدايلار بولۇر دانلىق،
ئاچ ـ ئورۇق، كەمبەغەل بارچەسى بولۇر نانلىق،
نانغا تويۇپ ھەر گاداي، ئۆيىدە قىلار خانلىق،
توخۇلارنىڭ تۇخۇم باسىپ، چۆجەك چىقۇر كۈندۈر بۇ كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، چارتىلداشىپ تورغاي چىقار،
دەرەخلەرگە سۇ يۈگۈرۈپ، بەرگىدىن يافراق چىقار،
تومۇر ـ تومۇر قان سۈيۈلۈپ، ئادەملەردىن كېسەل چىقار،
ئورۇق ـ تۇلۇك، قوتۇرغە، يېڭىدىن تۇكلەر چىقار،
ئېگىز ـ ئېگىز دۆڭلەرگە، چوقار تىكۇر كۈندۈر بۇ كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، كەتدى قىشنىڭ قايغۇسى،
ئەل ئامان قىشتىن چىقدى، كەتدى مالنىڭ قايغۇسى،
يۈزمىڭ شۇكرى خۇداغە، كەتدى سوغنىڭ قايغۇسى،
ئامانلىقغە شۇكرى قىل، ئاخىرەتنىڭ قايغۇسى،
لايغا كىرسە مۇزلاماس، ئىمارەت سالۇر كۈندۈر بۇ كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، مۇرادىغە يەتدى نامۇراد،
بەلكى يەتدى بايلارنىڭ، لوزۇڭ ـ فوزۇڭ شاھ مۇراد،
بىر ماقال بار گادا تاپقاچ دىرەم يەتكەي مۇراد،
شۇنىڭ كەبى نەۋرۈز كۈن، ھېچكىم قالماس نامۇراد،
سوغلار كېتىپ، ياز يېتىپ، شاد مۇراد كۈندۈر بۇ كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، ئالغىن سەن چاكار ـ چۇكار،
يەرگە ئېكىن سالغىن سەن، ئۆتكەرمە كۈننى بىكار،
ئىشلەسەڭدۇ چىشلەيسەن، ئىگنىڭ پۇتۇن ئاتلار بار،
يازنى بىكار ئۆتكەزسەڭ، قىش يەتكەندە پۇشايمان بار،
كېيىنكى پۇشايمان باشقا دۇشمەن، ئارمانۇ ـ ئارمان بۇ كۈن.

نەۋرۈز كەلدى جەھانغە، تاغغە ئاۋغە چىقارمىز،
قايغۇ باسقان كۆڭۈلنى تاۋدا يۇرۇپ ئاچارمىز،
جورا غەرران ئاتۇپ، بۇغا، كىيىك گوشتى ئاشارمىز،
تېرەسىن تاسما ئېتىپ، مۇڭگۈزىنى ساتارمىز،
قول ـ پۇتىنىڭ پاچىقى قامچىغە دەستە بۇ كۈن.

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

ئىدى تارىخىغە بىر مىلك ھەم ئۇچيۇز،
يەنە ئەللىك تۆرت يىلى ئېردى توكۈغۇز،
ئاينى بىلسەك مۇھەررەم، بولغان ئېردى يىگىرمە توققۇز،
ئازنە كۈن تۈش بىلەن تەمام بولدى بۇ نەۋرۇز،
نازىم سەنەۋبەر شاھ بىننى ئاخۇند دەپ بىلىك تاكلا بۇ كۈن.

دېھقانچىلىقنىڭ زىنەتى ئابادلىقى

ھەممە يۇرتنىڭ زىنەتى ئابادلىقى دېھقانچىلىق،
بارچە زىجانىنىڭ تىرىكلىك قىلماقى دېھقانچىلىق،
نازۇ نېئمەتلەر فەراۋان بولماقى دېھقانچىلىق،
شاھۇ دەرۋىشۇ گەدانىڭ توقلۇقى دېھقانچىلىق.

بارچە ئادەم يەر تېرىپ، باي بولماقى دېھقانچىلىق،
ھەربىرى نەچچە قوتان مال قىلماقى دېھقانچىلىق،
مىشىدە سۈزمە ـ ساری ياغ قىلماقى دېھقانچىلىق،
سۈت بىلەن ياغنى قۇيۇپ نان قىلماقى دېھقانچىلىق،

مال كالاسى بولسە، دېھقان ئۆيلەردە ياغ يىغار،
يۇڭلارىن كېگىز ئېتىپ ھەم كىيگەلى فايىاق ئېتەر،
ياغدە ھىد بۇي قىلىپ، پىر ھەققىدە چىراغ ئېتەر،
ئاناسى ياغلىق توغاچ ياقماقى دېھقانچىلىق.

كىرسەڭىز دېھقان ئۆيىگە سىز ئەگەر مىھمان بولۇپ،
نە تىلەرسىز، بېرىدۇر دېھقان ئۆيىدە ئولتۇرۇپ،
سۈت، قاتىق ھەم نازۇ نېئمەت، شىرنە ـ شەربەتلەر قۇيۇپ،
يەنە بەش باغ ئوت قوشۇپ بەرمەكلىكى دېھقانچىلىق.

ھەممە دېھقان ئۆيلەردە ھېچ نېمەرسە كەم ئەمەس،
قانچە ئادەم يەپ ئىچىپ كەتكەنگە ھەرگىز ۋاي دېمەس،
ئۆيدە بۇغداي بار ئۇچۇن ھېچ نېمەدىن غەم يېمەس،
يەئنى ھاتەمدەك سەخىيلىق قىلماقى دېھقانچىلىق.

دېھقان ئۆيىگە بارسا مىھمان، بېرىدۇر نان بىلەن چاي،
بەئزىگە ئاشلىق بېرۇر، بەئزىگە تۆرت جىڭچە ماي،
كەتتە مىھمان بارسىلەر، دۇئا قىلدۇرۇر بىر ئالا تاي،

تاپقانىنى مېھمانغە سەرف قىلماقى دېھقانچىلىق.

كەلسە مېھمان ئۆيىگە يا مۇسافىر يا فەقىر،
ئېشى تەييار، چايى تەييار، نانى ياغ قۇيغان فەتىر،
نانىنى خام قايماق بىلەن يېپ باقسىلەر ئابدان تېتىر،
ياغ بىلەن فەتىر توغاچ بەرمەكلىكى دېھقانچىلىق.

ئەي بەرادەر، ناگاھان دېھقان ئۆيىگە كىرسەڭىز،
كۆپ زىيافەتلەر قىلۇر، مېھمان بولۇپ ئولتۇرساڭىز،
سىزگە ئەلبەتتە بېرۇر، بىر ياخشى ئابدان بۆز كېگىز،
خۇش قىلىپ مېھمان ئۇزاتماقلىق بۇ ھەم دېھقانچىلىق.

ئۆينامىاق كۇلمەك، يەنە ئەيشى فەراغەت قايدە بار،
قىلماسا دېھقانچىلىق خەيرۇ سەخاۋەت قايدا بار،
مۇندىن ئارتۇق نەچچە قىسمى خاسىيەتلەر ھەمدە بار،
ئاز تېرىپ كۆپ ئاشلىق ئۇسۇپ ئالماقلىغى دېھقانچىلىق.

دېھقانچىلىق قىلغانلارى ئاشلىق ساتۇرلار كەملەشىپ،
مېھمانلارغا ئايۇان سالىپ، ئۆي جابدۇقىنى غەملەشىپ،
كۇندە بىر ۋاقلىق غىزا يەيدۇر فولۇنى دەملەشىپ،
نەچچە يەردە بېدەلىك قىلماقلىقى دېھقانچىلىق.

قىلساڭىز دېھقانچىلىق، ئەلبەتتە سىز كەتمەن چاڤلىك،
ھەرنە بولسا ئاش تېرىپ، بوغدايلانى كەملەپ ساتىك،
كېچە ـ كۇندۇز تىنمايىن ئىشلەپ، كۇموش ـ ئاقچە تاپىك،
ئاقچە بولسا كۆپ سەرەنجاملىق بولۇر دېھقانچىلىق.

قىلساڭىز دېھقانچىلىق، ئەۋۋەل قوتانىنى قويلاتۇر،
ئىككى قوش ئۆكۈز قىلىپ، سىيىرلارىن موزايلاتۇر،
ئوغلىڭىزغە ياخشى قىزلارنى بېرىشىپ تويلاتۇر،
تويلار قىلىپ نى ياخشى قىز ئالماقلىقى دېھقانچىلىق.

خۇش ھەلاۋەت ئەلنى چىرلاپ ئۆيىنى ئاباد ئەيلەمەك،
قەند ـ گېزەكلەرنى تىزىپ، كۆڭۈلنى خۇرسەند ئەيلەمەك،
سەبزەلەر توغراپ، گۇرۇنج ئاش بىرلە مېھمان ئەيلەمەك،
تونلار كىيۇپ، قوللار سالىپ، يۇرمەكلىكى دېھقانچىلىق.

ئۇيغۇر كتاب تورىدىكى نۇرغۇنلىغان كتابلارنى www.uyghurkitap.com كتابخانىسىدىن بىكى تاپسىز

بىر ـ بىرىنى ئۆيگە چىرلاپ، كۆڭۈللەرنى خۇش ۋەقت ئېتىپ،
ھەم كىتابلارنى ئوقۇپ، بىرمۇنچە ھۆججەتلەر قىلىپ،
قىش چىقىپ كەتكۈنچىلىك ھەر ئۆيدە مەشرەبلەر قىلىپ،
ياخشىلاردىن كۆپ دۇئا ئالماقلىقى دېھقانچىلىق.

ھەركىشى كەتمەن چاڤىپ، قوش ھايداسە دېھقان بولۇر،
كېچە ـ كۈندۈز ئىشلەگەندە، ئاشلىقى ئابدان بولۇر،
ئاز تېرىپ، تولا ئالىپ، ئانبارلارى ئاشلىق تولۇر،
ئورالارگە ئاش كۆمۈپ ئالماقلىقى دېھقانچىلىق.

يەنە قۇربانلىقغە ئۇچ ـ تۆرت تەڭگىلىك مالدىن ئالۇر،
تىۋە، كالا، ئۆچكە، قوي، ھەر ئۆيدە قۇربانلىق قىلۇر،
ھەركىم قۇربان قىلماسە، ئانىڭ ئۆيگە كېيىن بارۇر،
بارچە ئادەم ئۆيلەگە كەلمەكلىكى دېھقانچىلىق.

بارچە كىيگەننىڭ فەرەنجى، باشىدە سەللەلەرى،
ئاغزىدە يۇزمىڭ دۇرد، قولىدا تەسبىھلەرى،
شەھرنىڭ ئاخۇندلارىدەك كۆرۈنۈر ھەربىرلەر،
مۇفتى ئاخۇنددەك ماڭىپ يۇرمەكلىكى دېھقانچىلىق.

بۇغداي ئورسا سۇزمىسىنى يېمەدىلەر روزىدا،
ئافقاقي ئاشنى ئېتىپ، ئىفتاردە تەشتەك كوزىدا،
ئۇسسالۇققە تولدۇرۇپ، نەچچە تۇڭنى بوزىدا،
مۇنچە نىئمەتلەرنى تەييار قىلماقى دېھقانچىلىق.

فەرزىنى ساقىت قىلۇرغە، مالىدىن بەردى زەكات،
ئۆشرىدىن بۇغداي بېرۇر ئەللەرگە كەملەپ فات ـ فات،
بۇ سەبەب بىرلەن ئالۇر يۇزمىڭ سەۋابنى قات ـ قات،
بىرنى بەرسە ئون سەۋاب ئالماقلىقى دېھقانچىلىق.

يەئنى ئۆستەڭ دېسەلەر، ھەر ئۆيدە بار ئۇچتىن چاكار،
ئەللىك باشى ئويناپ كۈلۈپ، ھايداپ كېتەر ئىشقا چاكار،
ئىككىدىن ئادەم دېسە، بەش سەر بىرۇر دېھقان بىكار،
مۇنداق ئىشلار قانچە بولسا سىر دېمەس دېھقانچىلىق.

تاغدىن تاش يۇمەلاتقاندەك سۆزلەرى شاراق ـ شاراق،
ئۆزلەرى ھەم يۇرەكلىك ماڭىشى تاراق ـ تاراق،

ھەركۈنى ئاۋغا چىقىپ، ئاتنى چاپۇر فاراق ـ فاراق،
بەلكى رۇستەمدەك بولۇپ، يۈرمەكلىكى دېھقانچىلىق.

بىردەم ئولتۇرماس ئاناسىنىڭ قاشىدە،
كىيىپتۇر شايە چافان، قۇندۇز تۆفەسى باشىدە،
ئىچىگە ئارچىنبەل كىيۈر شايە چاپاننىڭ تاشىدە،
تۆرە بەگلەردەك بولۇپ يۈرمەكلىكى دېھقانچىلىق.

يۈرۈشى بىر كۈن بۆلەك، بىر كۈن بۆلەك تونلار كىيىپ،
ئارغۇماقتەك ئات مىنىپ، ھەريان يۈرۈپ ئات ئويناتىپ،
تەلفەكىنى قىستۇرۇپ، ھەر تەرەفكە ئايلانىپ،
قايدا ئوغلاق بار دېسە ئاندا بارۇر ئاتنى چاپىپ،
ئۇشبۇ يۈرتقا بارماقى قۇۋۇەتلىكى دېھقانچىلىق.

ئالدىغە ئوغلاق ئالىپ، ئاتنى تارت دەپ ۋارقىراپ،
ئاغزىغە كۆپۈك ئالىپ، ئىتلار كەبى خىقىراپ،
گاھ كۆزىدىن ئوت چىقىپ، گاھى كۆزى پاقىراپ،
مەستۇ مۇستەغراق بولۇپ، تارتماقلىغى دېھقانچىلىق.

ھەربىرىدىن پۇل يىغىپ، يەنە بىر ئوغلاق ئالىپ،
ئىككى ئوغلاقنى سويۇپ، بۇ كېچە مەشرەب قىلىپ،
بىر ـ بىرىنى ماقتاشىپ، سېمىرلاشىپ،
گۆشنى يەپ، قارنىن تويۇپ ياتماقى دېھقانچىلىق.

تەئرىپىنى قانچە ئايتسام تۈگەمەيدۇر، بەلكى ئاز،
بارچە دېھقانىنىڭ خۇدايىم ئۇمرىنى قىلسۇن دەراز،
داخلى جەننەت ئىتىپ، قىلسۇن بۇلارنى سەر فەراز،
ھەركىشى جەننەتكە لايىق بولماقى دېھقانچىلىق.

مۇختەسەر قىلدىم بۇ سۆزنى، تولا سۆز ئابدان ئەمەس،
سۆز قىلۇرمەن دەپ قاراپ، تۈرغانمۇ ھەم ئابدان ئەمەس،
ئەللىك ئاتمىشغە كىرىپمەن مۇنچە سۆز قىلغان ئەمەس،
سۆزلەمەس ئەللەرنى سۆزلەتكەن بۇ ھەم دېھقانچىلىق.

نەچچە كۈن خەتنى پۈتۈپ، قىلدىم تەمام،
ئۇشبۇ يەردە نەزمە سۆز بولدى تەمامى ۋەسسالام،
مۇنداق يالغان بارمۇ ئىكەن، ئوقۇپ كۆرۈڭلار، خاسۇئام،
بارچە ئادەملەرگە فەزىلەت ھۇنەر دېھقانچىلىق.

سنە 1360، ئىت يىلى، 3 ـ شەئبان، 28، تامام.

ئۇيغۇر كتاب تورىدىكى
www.uyghurkitap.com

دېھقانلارنى ئويخاتۇش، خانملارنى ئويخاتۇش

بولما، دېھقان، بىلىڭ بوش،
تۇرما ياتۇپ كاڭدا بوش،
ئال قولۇڭغە سوقا، قوش،
ۋەقت يەتدى، ھايدا قوش.

ئەۋقەت دېسەڭ ئۆيۈڭدە،
ياتما ئۇخلاپ بۇلۇڭدا،
ئىشلە بارىپ ئېتىزدا،
ياتما، دېھقان، بىلىڭ بوش.

مورا ئوچاقغە ئوت قالاپ،
مەيدەڭنى ئوتقە قاقلاپ،
ئولتۇرماغىن بىلىڭ بوش،
باغلا بىلىڭ، ھايدا قوش.

سېرىق شامالنى كۆرۈپ،
ياتما فاخالغا يۆلۇنۈپ،
فۇشقاقىڭنى بەك تۇرۇپ،
تۇر، دېھقانلار، ھايدا قوش.

يانغە چىقىپ يانفاشلاپ،
يانفاشىڭنى قاچىلاپ،
باش كۆزۈڭنى تارتىلاپ،
ياتما، دېھقان، ھايدا قوش.

چىغدە ئارقاننى ئېشىپ،
ئۇي تاشىغە ئات قاتىپ،
فۇتۇڭغە چۈرۈق تارتىپ،
ياتما، دېھقان، ھايدا قوش.

سېرىق ئافتابنى كۆرۈپ،
تام تۇبىگە يۆلۇنۈپ،
قۇرۇق فاراڭنى سالىپ،
ياتما، دېھقان، ھايدا قوش.

دېھقانلار، كۆزۈڭ ئاچىپ،
ۋەقتىدە ئۇراڭ ئاچىپ،
يەرلەرگە ئۇرۇق ساچىپ،
ياتما، دېھقان، ھايدا قوش.

كوچالاردا ئەگىز ئاقتى،
ئېتىزلاردىن قار كەتدى،
تېرىلغۇغا ۋەقت يەتدى،
ئۆز ۋەقتىدە ھايدا قوش.

قويغىل خانىم قوينىدىن،
تۇتغىل ئۇينىڭ بوينىدىن،
ھايدا قارنىڭ نېمىدىن،
ئۆز ۋەقتىدە ھايدا قوش.

سەھەر تۇرۇپ، قىل، نەماز،
تېرىلغۇ قىل ئەرتە ـ ياز،
بىكار ياتمە ئۇزۇن ياز،
ئۆز ۋەقتىدە ھايدا قوش.

توفالاردا ئاغاناشىپ،
تاماكۇنى تالاشىپ،
ئاغزىڭ ئاچىپ ئەسنەشىپ،
ياتما، دېھقان، ھايدا قوش.

تۆۋەنى يانغە قويۇپ،
قولۇڭنى ئارقە تۇتۇپ،
كۆكسۈڭ كېرىپ ـ كېكىرىپ،
يۇرمە، دېھقان، ھايدا قوش.

قافاق چىلىمنى چېكىپ،
ئىككى دۇنيادىن كېچىپ،
يۆتىلىپ ئۆۋەكەڭ ئېچىپ،
ياتما، دېھقان، ھايدا قوش.

قىش كەتكۈنچە ئاۋ ـ ئاۋلاپ،
قوش ۋەقتىدە توي ـ تويلاپ،
ئولتۇرمە كۆلۈڭ كولاپ،
تۇر، دېھقانلار، ھايدا قوش.

ئۆستەڭ چاپىشتىن قاچىپ،
ئاغزىڭغا ناسۋال باسىپ،
ئولتارمە ئاغزىڭ ئاچىپ،
تۇر، دېھقانلار، ھايدا قوش.

ئوغلاق دېسە ئات چاپىپ،
تارتىپ ئوغلاقنى چارچىپ،
دېھقانچىلىقتىن قاچىپ،
ياتما، دېھقان، ھايدا قوش.

ئەي دېھقانلار، ئۇيخۇڭ ئاچ،
ئۇيخۇڭ ئاچىپ ئېكىن ساچ،
ئۇخلاپ ياتمە يالاڭاچ،
تۇر، دېھقانلار، ھايدا قوش.

ئەي دېھقانلار، تۇرۇڭلار،
ئىشنى قولغە ئالىڭلار،
ۋەقت يەتدى قوپۇڭلار،
ياتما، دېھقان، ھايدا قوش.

تۇنۇكۇڭنى بەك ياپۇپ،
يوتقانىڭنى پۈركەنۇپ،
ياتما كاڭدا سۇنالۇپ،
تۇر، دېھقانلار، ھايدا قوش.

بوش يەرلەرنىڭ قالماسۇن،
بالالار ئۇخلاپ ياتماسۇن،
قوغۇن ـ قاقاق تېرىسۇن،
تۇر، دېھقانلار، ھايدا قوش.

ھەممە يەرگە سال ئېكىن،
يازدا ماڭغلاي تەرلەتكىن،
قىشتە راھەتلەپ يېگىن،
تۇر، دېھقانلار، ھايدا قوش.

ھەر تەرەپتىن قول سالىپ،
قاق قاچاڭنى ئاقتارىپ،
كەتمەلەر يانغە سالىپ،
ئالدى سىزلەردىن ئۆلۈش.

ئەمدى يەتتى سىزگە ۋەقت،
ئويلا ئەمدى، نادان خەلق،
ھايدا قوشنى ئۇشبۇ ۋەقت،
نېگە قاراپ بوش تۇرۇش.

ئەي دېھقانلار، ئېرىق چاپ،
تاسقا بۇغداي، قىلغىل ساق،
چاچ ئۇرۇقنى ھايدا تاپ،
بولما دېھقان ھايدا قوش.

تەۋەككۈل دەپ چاچ ئۇرۇق،
چاينارسەن كۆزدە قۇيرۇق،
ھايداقسىز قالغاي ئۇرۇق،
ھايدا، دېھقان، سوقا قوش.

تەنبۇرلارنىڭ چىكىپ،
دۇتتارنىڭ تىڭگىرلاتىپ،
باشلارنىڭ ئىرغاتىپ،
ئولتارمە، دېھقان، ھايدا قوش.

تۇش كۆرۈرسەن ھەر كېچە،
بەيان قىلىپ تۇشغىچە،
ئەللەر ئىشلەر كەچكىچە،
سەن يۇرۇرسەن ئەجەب بوش.

سەھرادا بار دېھقانچىلىق،
شەھەردە بار ساتىقچىلىق،
نەيەردە بار بىكارچىلىق،
بولما، دېھقان، ئەسلا بوش.

بىكارچىلىق قار فاتقاق،
دېھقانچىلىق خام قايماق،
يەيمەن دېسەڭ خام قايماق،
ھايدا، دېھقان، سوقا قوش،

ئاش تېرىشغە بەك ئىشلە،
ئاشنى باقىپ بەك كۆچلە،
قىش يەتكەندە تىنچ قىشلە،
ھايدا، دېھقان، سوقا قوش.

يازدا قىلماساڭ ئىشنى،
دېھقان، تېراماساڭ ئاشنى،
قاتراپ چىقارسەن قىشنى،
تۇر، دېھقانلار، ھايدا قوش.

دېمە، دېھقان، كۆنۈم كېتەر،
بۇ ھۇرۇنلۇق بىزگە يېتەر،
بولۇر كۈن كۆندىن بەتەر،
بولما، دېھقان، ئەسلا بوش.

دېمە، دېھقان، قاچان قوپاي،
يوق نەرسىنى قاچان تاپاي،
ئاغىر ئىشنى نېمە قىلاي،
دېمە، دېھقان، ھايدا قوش.

ئەي خانىملار سىزلەر ھەم،
بايغا قىلماڭ ياردەم،
چاي قايناتماڭ دەم بەدەم،
خانىم، ئەسلا بولماڭ بوش.

تېرىك خانىم كۆكتاتنى،
ئابدان ئوتاڭ ئوتاقنى،
ۋەھەم تېرىك پۇرچاقنى،
ئەسلا، بولماڭ، خانىم، بوش.

ياڭيۇ، چامغۇر قالماسۇن،
كابە، قافاق تېرىلسۇن،
ئۇششاق باللا ئۇزمەسۇن،
ئەسلا، خانىم، بولماڭ بوش.

تۇرۇڭ، خانىم، بىر ئىشقە،
باغدە گۈلنى تارىشقە،
باغقە زىننەت بىرىشقە،
خانىم، ئەسلا بولماڭ بوش.

سەھەر تۇرۇڭ، ئەي خانىم،
ياردەم بېرىڭ، ئەي خانىم،
قاياسۇن چاپسان چايىم،
خانىم، ئەسلا بولماڭ بوش.

ئاشنى، خانىم، ئېتىشقە،
قوشدىن ئۆيگە قايتىشقە،
كەلگەن ھەمان ئىچىشقە،
خانىم، ئەسلا بولماڭ بوش.

تۇرۇڭ، خانىم، تاڭ ئاتدى،
ئوقۇڭ نەماز بامداتنى،
ئاندىن قىلىڭ ياردەمنى،
ئەسلا، خانىم، بولماڭ بوش.

قوپۇڭ، خانىم، كۈن چىقتى،
ياتماڭ، خانىم، ئىش ۋەقتى،
تېرىڭ، خانىم، ئوتياشنى،
بولماڭ، خانىم، ئەسلا بوش.

ئەي خانىملار، تۇرمامسىز،
ئىسسىق كاڭدا ئولتۇرامسىز،
ئۇششاقلىقنى قىلمامسىز،
نېگە خانىم بوش تۇرۇش.

ھاي خانىملار، قوپايلى،

بىللە تۇرۇپ ئىشلەيلى،
تاپساق توغاچ تىشلەيلى،
ھاي خانىملار، بولمايمۇ بوش.

ھاي خانىملار، تۇرايلى،
ئۇششاق چۆنەك قىلايلى،
كىشىدىن تەمەئ قىلمايلى،
نېگە خانىم بوش تۇرۇش.

ھاي خانىملار، قوپۇڭلا،
قۇرۇق ھالنى تارتمائلا،
ئۇششاقلىقنى ئوتائلا،
نېگە خانىم بوش تۇرۇش.

ئۇششاقلىقلار كۆكەرسۇن،
گۈل ئارىلاپ ئېچىلسۇن،
كۆرۈپ كۆڭۈل ئاچىلسۇن،
خانىم، ئەسلا بولمايمۇ بوش.

ئەي دېھقانلار ئۇيقۇڭ ئاچسائ،
نازىمنى بىلەي دېسەڭ،
ئويمان بايتوقاي، دەريا لىبى بىلسەڭ،
سەنۇبەر شاھ بىن ئاخۇند دەپ بىلۇش.

دېسەڭ، دېھقان، بىز نېمىشكە ...

دېسەڭ، دېھقان، بىز نېمىشكە ئارتىدە قالدۇق،
جاھىلانە، گاھىلانە شەرتىدە قالدۇق،
باشقىلار فېئۇرالدا قوشقا چىقدى،
ھورۇنلۇقدىن بىز سۆرىلىپ مارتدا قالدۇق.

مۇنچە سوزۇش، مۇنچە ئېزىش نېمە ھاجەت،
بىكار ياتىپ خىجالەتتە نېمە راھەت،
بوش تۇرۇش يوقسۇزلۇق ئەلگە ھاجەت،
بوشلۇقدىن، سۇسلۇقدىن ئارتىدا قالدۇق.

ئىسسىق دېدۇك، سوغ دېدۇك، بىكار ياتدۇق،
كېتەر دېدۇك، يېتەر دېدۇك، كۈن ئۆتكەزدۇق،
بوران دېدۇك، يامغۇر دېدۇك، ئۆيدە ياتدۇق،
بىر كۈن نېمە، ئىككى كۈن نېمە، ئارتىدا قالدۇق.

مەشرەپ دېدۇك، ئوغلاق دېدۇك، توي ـ تويلادۇق،
قۇرغۇي دېدۇك، قارچۇغا دېدۇك، ئاۋ ـ ئاۋلادۇق،
داپ دېدۇك، دۇمباق دېدۇك، ئارقىدا قالدۇق،
فىيما دېدۇك، ئەراق دېدۇك، فاتقاقدە قالدۇق.

بوزا دېدۇك، قىيما دېدۇك، يالاڭاچ قالدۇق،
نەشە تارتدۇق، كەيىف دېدۇك، بولۇڭدا قالدۇق،
تاماكۇ دېدۇك، ناسۋال دېدۇك، كېسىلدە قالدۇق،
شول سەۋەبدىن كەڭ جاھانده ئارتدا قالدۇق.

ئەمدى بىزدە خىيال تولا

شىر ياستۇقتا دوكۇر قىلىپ، مال ئۆتكۈزۈپ،
تۇرلى ـ تۇرلى ئىسسىل مالدىن ئالاي دەيمەن،
كۆپ ئىشكىلىك ماگزىنلارنى ئاچىپ قويۇپ،
خىزمىتىمگە تېكىز خەتچى ئالاي دەيمەن.

ھەر تەرەپدە چاتۇر ـ چۇتۇر چوتلار سوقسا،
نىسىيە ماللار ھىسابىنى قىلىپ تۇرسا،
باي خوجام دەپ سۇدگەرلەر كېلىپ تۇرسا،
قەرز بېرىپ، بىرنى ئونغە يازاي دەيمەن.

ئەراق ئىچىش، بوزۇقچۇلۇق يوللارغە،
بۇ پۇلۇمدىن ئاياماسدىن چاچاي دەيمەن،
فەن ـ مائارىپ ئىشلارغە ياردەم دېسە،
ئىلاج قىلىپ شۇ شەھەردىن قاچاي دەيمەن.

بىر تۇرۇپلا قازى ئاخۇنۇم بولاي دەيمەن،
ئون بەش ياشتا قىزلارنىڭدىن ئالاي دەيمەن،
سەھرا قويماي خەلقنى ئالداپ، بۇغداي يىغىپ،
ئاخىرىدا رەسۋا بولۇپ ياتاي دەيمەن.

بۇتۇن سۇرۇك بىر مەھەللىنى ئۆزۈم سورىسام،
تازا يوغان كۇپ قورساقلىق شاڭيو بولسام،
ئۇزۇلمەستىن ھەركۇنىگە سوراق بولسە،
يەپ تويماسلىق ئەزدەرھادىن بولاي دەيمەن.

ئابرويلۇق ئىززىتى چوڭ، تۆۋچى بولۇپ،
بىلىمگە ھەم ناگانلانى ئاساي دەيمەن،
ئىچىم پۈشسا بىگۈناھ خەلقنى تىللاپ،
ئاشپۇزۇلدا جېدەل ـ غوۋغا قىلاي دەيمەن.

دەللالچىلىق يېڭى ئوقەت، ئۇما ياخشى،
پۇل چىقمايدۇ، يالغان سۆزگە نېمەم كەتدى،
دۇكانلاردىن مال ئالسىپ چىقسىپ، كۆز كور ئىزدەپ،
گىرىلارنىڭ كاللاسىنى تاڭاي دەيمەن.

يە بولماسا تەۋەككۇل دەپ ئاتغە مىنىپ،
مال بازاردا بېدىكچىلىك قىلاي دەيمەن،
بىر كەمبەغەل ئات ئېلىپ بەر دەپ ماڭا كەلسە،
ئاسقاق ـ چولاق ماڭقىلارنى ساتاي دەيمەن.

بىر ئوقەتنى قىلاي دېسەم خىيال تولا،
قاچانغىچە يوچەنچىلىك قىلسام بولا،
ناھايىتى ئالتە ئاغىز سۆز يالغان بولا،
بىر تاغارغە ئەللىك سوپىيو ئالاي دەيمەن.

بىر ئويۇمدا يامۇلغە خىزمەت قىلاي دەيمەن،
ئارپا، بېدە، دەن كۆمۈرنى ھايداي دەيمەن،
قايسى يۈرتغە بېرىپ قالسام قاتتىق چاقىپ،
قوينۇم تولسە، ئاستاغىنا ياناي دەيمەن.

يامۇلغا كۆمۈر دېسە، خەتنى ئالسام،
ئون ئارابۇ كۆمۈر دېسە، يىگىرمە دېسەم،
ئىككى ئارابۇغە پۇلنى بەرسە، ئوننى ئالسام،
ئەگەر مۇڭا ئۇنۇمسا، ھايداي دەيمەن.

ھەر شاڭيوغە كۆرگەن ھەمان قىلسام غەزەب،
ئادەملەرنى بۇگۈن كۈندە تەييار قىل دەپ،
ئارقە، بېدە، دەن ئاپارسۇن مەن كۆرەي دەپ،
ماڭا قارشى كەلگەنلەرنى ساۋاي دەيمەن.

ھېكىم بىرلە شاڭيۇلارنىڭ سىررىن ئاشدىم،
يەنە بىر كۈن ئۇيان ـ بۇيان قاراي دەيمەن،
ئالدىمغە مۇشۇنداقلا كېز كېلىپ قالسە،
ھەمىسىنى چايان بولۇپ چاقاي دەيمەن.

ئۇستا لاچىن ئۇستامەن

ئۇستامەنۇ ئۇستامەن،
قاسساپچىلىققا ئۇستامەن،
كوچىلاردا قوي سۈيۈپ،
قان تۆكۈشكە ئۇستامەن.

پىچىقىم ئۆتمەي قالسا،
كافلاپ سېلىشقا ئۇستامەن،
قارىنىنى سۇغا تۆكۈپ،
سۇنى فوق قىلىشقا ئۇستامەن.

ئىتلار يالىغان كۆتەكدە،
گوش چېپىشقا ئۇستامەن،
تارازام كەلمەي قالسا،
بېسىپ قويۇشقا ئۇستامەن.

گوشنىڭ ئوسال يېرىنى،
تېڭىپ بېرىشكە ئۇستامەن،
چاۋۇ ياغنىڭ ئارىسىغا،
بەز قوشۇشقا ئۇستامەن.

لوق گۆشنىڭ ئارىسىغا،
بېغىر قوشۇشقا ئۇستامەن،
قاق ئۇستىخاننى «گۈتۈ»
دەپ سېتىشقا ئۇستامەن.
گوشنىڭ تۆۋەسىدىكى ياغنى،
سۇپۇرۇپ ئېلىشقا ئۇستامەن.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىيدا، تەتقىقاتچى)

ئۇيغۇر كىتاب توپلىكتى www.uyghurkitap.com

قەسىدە مەشرەب①

خاجە ئەھمەد

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت ئەھەد بۆگۈ

مەشرەب ئىلىغا بارغۇچە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ھەجرۇ فىراق ئوتىدا ئاشىق بىقەرار ئۆزۈم،
تۆزىگەن ئىتلارنىڭ سەپەت ئاشىق خاكسار ئۆزۈم.

ئەلقىسسە، مەشرەب شۇ يۇرگەنچە ئۆزىنى ئىلىدا كۆردى. ئىلىنىڭ ھاكىمى قۇنتەيجى ئىدى. ئۇنىڭ بىر قىزى بار ئىدى. خۇدايىتائالا بۇ دۇنيادا خۇشرۇيلۇقنى كۈپپارلارغا بەرگەنكەن. بۇ قىز شۇنچىلىك ساھىبجامال ۋە ئەقىللىق ئىدىكى، ئاي يۈزلۈك يۈز كېنىزەك خىزمىتىدە ھازىر ئىدى. بۇ قىز كېنىزەكلىرى بىلەن سەيلە ـ تاماشاغا چىققانىدى، ناگاھ، ئىشان مەشرەب بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. قىزلارنىڭ ئىچىدە ئاپتاپ تەلەت، سائادەت ئاسمىنىنىڭ يۇلتۇزى، تەڭداشسىز گۈزەل بىر ئاي ئالەمنى يورۇتۇپ تۇراتتى. ئىشان مەشرەب بېرىپ، قىزنىڭ يولىنى توسۇپ:

ـــ ئەي گۈللەرنىڭ گۈلى، سېنىڭ مۇھەببىتىڭ مېنىڭ كۆڭلۈمدىن ئورۇن ئالدى. مەن ساڭا ئاشىق، ـــ دەپ بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

زىيبا سەنەمىم يول ئۈزە كۆرگەچ تۇرە قالدىم،
نەززارەسىدىن مەھۇ بولۇپ ئولتۇرە قالدىم.

قىزنىڭ بىر ۋەزىرى بار بولۇپ، ئىسمى ئۆتەكەن ئىدى. قىز ئۇنىڭغا:

ـــ ئەي ئۆتەكەن ۋەزىر، يېشىم ئون تۆتكە يەتتى. بۇ چاغقىچە مەن مۇنداق ئاتەش نەپەس قەلەندەرنى كۆرگەن ئەمەسمەن، ـــ دېدى. ئۆتەكەن ۋەزىر:

ـــ راست ئېيتىسىز، ئەجەب قەلەندەر ئىكەن، دۇنيانى تەرك ئەتكەن ئوخشايدۇ، ـــ دېدى.

---

① بېشى ئۆتكەن ساندا. بۇ ئەسەرنىڭ يەنە بىر نۇسخىسى «مەشرەب قىسسىسى» نامىدا قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغانلىقى ھەم «مەشرەب شېئىرلىرىدىن تاللانما» ناملىق كىتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، بۇ نۇسخىدىكى شېئىرلاردىن بىر قىسمى قىسقارتىلدى. بۇ شېئىرلارنىڭ تولۇق تېكىستىنى ئوقۇرمەنلەر يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن نۇسخىلاردىن كۆرۈۋالالار دېگەن ئۈمىدتىمىز.

قىز ئىيتتىكى:
ــ ئەي قەلەندەر، ئەگەر سەن ماڭا ئاشىق بولساڭ، بېشىمدىكى ئوتىغىتىمغا[1] مۇناسىپ بىر بەيىت ئوقۇغىن.
ئىشان مەشرەب بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

ئۇتاغاتنى كۆرۈپ تەلبە كۆڭۈل تەلفەنەدۇر،
جان قۇشى دالباي ئىتەر، باشداقى قەرقەرددۇر.

قىز يەنە:
ــ ئەي قەلەندەر، ئەگەر راست ئاشىق بولساڭ، قەددى ـ كامالىم، ھۆسنۈم، شانۇ شەۋكىتىمنىڭ شەنىگە يەنە بىر سۆز ئېيتقىن، ــ دېدى.
ئىشان مەشرەب بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

تالۇن ئايدەك ئاي يۈزۈڭگە ياراشىپدۇر رەگى خالىڭ،
يۈرەكسىمدە جا قىلىپدۇر رىشتەئى قەددى نىھالىڭ.

ــ ئەي قەلەندەر، ــ دېدى قىز، ــ مەندىن بۇ نەقىلنى ئىشىتكىن: ئىلگىرىكى زاماندا خۇداپەرەسلەرنىڭ ئارىسىدا شەيخ سەنئان دەپ بىر ئەۋلىيا ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ تۆت يۈز قىرىق تۆت مۇرىتى بار ئىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ دىنىدىن قايتىپ، مۇرىتلىرىدىن يۈز ئۆرۈپ، بىر تەرسا قىزغا ئاشىق بولۇپ بۇتپەرەس بوپتۇ. سەنمۇ خۇداپەرەس ئاشىقسەن، مەن بولسام تەرسا ــ بۇتپەرەستۇرمەن. سەن ئاۋۋال «لاتۇ مەنات»[2] دەپ مېنىڭ دىنىمغا كىرگىن. ئاندىن ئاشىقلىق لاپلىرىنى ئۇرغىن !
ئىشان مەشرەب قىزدىن بۇ سۆزلەرنى ئىشىتىپ:
ــ ئەي تەرسا بەچچە، سېنى سۆزلەتكەن خۇدا مېنى ھەم بۇ يەرگە كەلتۈرگەندۇر. ھەر ئىش خۇدانىڭ ھۆكمى بىلەندۇر. ئەگەر خۇدادىن ھۆكۈم بولىدىكەن، مېنىڭ چارەم يوق. قانداق خىزمەت بۇيرۇساڭ ئېيتقىن، ــ دېدى.
قىز ۋەزىرگە:
ــ ئەي ئۆتەكەن، بۇ قەلەندەر مېنىڭ تۆگەم بىلەن يىلقامنى باقسۇن ! ــ دېدى.
شاھ مەشرەب: «خوپ بولغاي !» دەپ تۆگىلەرنى يايلاققا ئېلىپ باردى. بىر تۆگىنى تۇتۇپ مىندى. شۇ تۇرغانچە ئۇچ يىل يامغۇر سۈيىنى ئىچىپ، ئوتنىڭ يىلتىزىنى يەپ يۈردى.
ئىشان مەشرەبنىڭ تۆگە باقمىقى بۇ قىزنىڭ ئىشقى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدەك ئاپتاپ تەلئەت بەندىلەر دوزىخىي ئەمەس، مۇسۇلمان بولۇپ جەننىتىي بولسا، دېگەن غەرەزدە ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇچ يىل تۆگە باقتى. مەشرەب تۆگە ـ يىلقا بېقىپ يۈرۈپ بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

دىلبەرىمنىڭ ئىشقىدا مەن تاق ئىدىم،
كېچە ـ كۈندۈز كويىدا ماڭماق ئىدىم.

① قىزلارنىڭ بېشىغا تاقايدىغان جىغىسى.
② ئىسلامدىن ئىلگىرى ئەرەبلەر چوقۇنغان بۇتلارنىڭ نامى، «لاتۇ ئۇززا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئەلقىسسە، بۇ خەۋەر ـــ «خۇداپەرەس بىر قەلەندەر كەپتۇ. ئۇ سېنىڭ قىزىڭغا ئاشىق ئىكەن. ئۇنىڭ يىلدىن بېرى قىزىڭنىڭ تۆگىلىرىنى بېقىپ يۈرۈيدۇ» دېگەن گەپ ـ سۆزلەر ئۇچ يىلدىن كېيىن قۇنۇ-تەيجىگە يەتتى. قۇنتەيجى: «شۇ قەلەندەرنى بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىڭلار» دەپ كىشى ئەۋەتتى. ئەمما، بارغان كىشىلەر قايتىپ كەلمىدى. قۇنتەيجى ئوتتۇز ـ قىرىق كىشى ئەۋەتتى. ئۇلار يىغلىشىپ كەل-دى. قۇنتەيجى:

ـــ قەلەندەر كەلمىدىمۇ؟ سىلەر نېمىگە يىغلايسىلەر؟ ـــ دەپ سورىدى. كىشىلەر:

ـــ بۇ قەلەندەرنىڭ «كۆك تەڭرىم» دەپ يىغلىماقتىن ئۆزگە ئىشى يوق ئىكەن، ـــ دەپ جاۋاب بېرىشتى. ۋەزىر:

ـــ ئەي پادىشاھ، ئاشىقنى كەلتۈرگەن مەشۇق، تا قىزىڭىز بارمىغۇچە قەلەندەر كەلمەس، ـــ دې-دى. قۇنتەيجى: «بېرىپ شۇ قەلەندەرنى ئېلىپ كەل !» دەپ قىزىنى بۇيرۇدى. قىزى قۇنتەيجىگە تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ھەرىمگە كىردى. كىمخاب ئېگىنلىرىنى كىيىپ، ئۆزىنى زىننەتلەپ، قەددىنى شەمشادتەك تۇزەشتۇرۇپ، تامام قىزىل ئېگەن كىيگەن ئاي يۈزلۈك تۆت يۈز كېنىزەك بىلەن ئۆيدىن چىقتى. ئوت چاقنىغاندەك بەرق ئۇرۇپ ئىشان مەشرەبنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلدى. مەشرەب مەشۇقىنى يىراقتىن كۆرۈپ بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

بىر باقىشغە جۇملەئى جانانە تەسەددۇق،
شەھلا كۆزىگە ئاقىلۇ دىۋانە تەسەددۇق.

ئىشان مەشرەب مەشۇقىنىڭ يېقىن كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، يەنە بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

تا كىيىدى قىزىل، ئۆزىنى زىيبا قىلايىن دەپ،
ئوت ياقتى جەھان مۇلكىغە، غەۋغا قىلايىن دەپ.

ئىشان مەشرەب مەشۇقى مىنگەن ئاتنىڭ قەدەم ئىزلىرىنى كۆرۈپ يەنە بۇ مۇستەھزاتنى ئوقۇدى:

كۆزۈمگە نەخۇش ئۇچرادى بىر دىلبەرى رەئنا، يۈز گۈل ئاچىلىبان.
قىلدى مىنى بىر غەمزە بىلە ژالەئى شەيدا، باغرىمنى قىلىپ قان.

ئۇ تەرسا بەچچە ئىشان مەشرەبنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئىشىتىپ:

ـــ ئەي مەشرەب، خۇدايىڭ راست، دىنىڭ بەرھەق ئىكەن. ئەمما، مېنىڭ دىنىمغا كىرگىن. ئاتام جار سالدۇردى. ئالتە ياشتىن تا يەتمىش ياشقىچە ھەممىسى سېنى كۆرمەككە ئارزۇمەندۇر. سېنى ئا-تامنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ مېھمان قىلماقچىمەن. بۇگۈن ئاشىق بىلەن مەشۇق قوشۇلىدىغان كۈندۇر. ھۈنىرىڭنىڭ باشلىنىشى قىلىپ ئاۋۋال ماڭا تاماكا سېلىپ، چاقماق يېقىپ بەرگىن، ـــ دېدى. مەشرەب يەنە بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

غەمزە كافىر ئىشۋە جادۇ جىلۋە ئايماقىم قانى؟
خارى يەغما، شۇئلە كىرفىڭ جالە قالفاقىم قانى؟

قىز بۇ بەيتنى ئاڭلاپ:

— ئەي مەشرەب، «لاتۇمەنات» دەپ بۇتقا سەجدە قىلغىن، ئاندىن ئاشقىلىق لاپلىرىنى ئۇرغىن ! — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— سېنى باشتىلا ئۇچراتمىسام ئىدىم، سەنمۇ مېنىڭ دىنىمغا قەست قىلماس ئىدىڭ، — دەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ناگاھ كۆرۈپ، ئول دىلبەرى رەئنا باقا قالدى،
پەردە كۆتەرىپ، قاشىنى ئولدەم قاقا قالدى.

مەشرەب يەنە دېدى:

— ئەي تەرسا بەچچە، خاتا قىلدىڭ. «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلىللاھ»[1] دەپ ئىمان كەلتۈرۈپ، مۇسۇلمان بولغىن ! — دېدى.

— ئەي مەشرەب، — دېدى قىز، — سەن خاتا قىلدىڭ، مىڭ يىللىق ئىبادىتىڭگە بەرھەم ئۇرۇدۇڭ، «خانەئى كەئبە» گە ئوت ياقتىڭ !

مەشرەب قىزدىن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ: «سەنەمنىڭ كۆڭلى خۇش بولسىلا مەيلى» دەپ ئۆزىنى تۆگىنىڭ ئۈستىدىن تاشلاپ، قىزنىڭ ئېتىنىڭ ئايىغىغا بېشىنى قويدى. قىز دىمىغىنى قېقىپ، ۋەزىرگە قاراپ:

— ئەنە، كۆردۇڭمۇ؟ «لاتۇمەنات» ماڭا مەدەت قىلدى. مەشرەب مېنىڭ دىنىمغا كىردى، — دېدى. ئىشان مەشرەب بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— ئەي تەرسا بەچچە، خاتىرەڭ جەم بولسۇن ! گويا ئىت ئىگىسىگە ئەركىلىگەندەك، مەن ساڭا تۆۋەنچىلىك بىلدۈردۈم. ئەمدى ھەرنېمە دېسەڭ قوبۇل قىلىمەن، — دەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

قىز ئېتىدىن چۈشۈپ، ئىشان مەشرەبنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. ئىشان مەشرەب قۇنتەيجىڭ قېشىغا كەلگۈچە بۇ بەيتنى ئوقۇدى:

ئاي يۈزۈڭنى كۆيدۈرگەلى مەن زار قاقشاتماق ئىدىم،
بەش كاكۇلىڭ باشىدىن ئۇچ قاتلا ئايلانماق ئىدىم.

ئىشان مەشرەب كۆردىكى، قۇنتەيجىڭ قېشىغا يېقىن قاپتۇ. ئۇ تۆگىدىن چۈشۈپ قۇنتەيجىڭ ئالدىغا كەلدى. قۇنتەيجىمۇ ئىككى چۆرىنىڭ ياردىمىدە تەختتىن چۈشۈپ:

— ئەي خەزىنىچىلەر، خەزىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىڭلار، بىر ئالتۇن تاۋاقتا ئالتۇن ئەكېلىپ ئىشان مەشرەبنىڭ ئالدىغا قويۇڭلار ! — دېدى. خەزىنىچىلەر دۆۋە بىر تاۋاق ئالتۇننى ئەكېلىپ كېلىپ ئىشان مەشرەبنىڭ ئالدىغا قويدى. قۇنتەيجى:

— ھەي مەشرەب، سېنىڭ خۇدايىڭ راست ئىكەن، دىنىڭ بەرھەق ئىكەن. مەن پۈتۈن ئۆمرۈمنى

---

① بىر ئاللادىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوق، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ بەرھەق پەيغەمبىرى.

كۆپۈرلۈق، گۈمراھلىق ئىچىدە ئۆتكۈزۈپتىمەن. بۇ ئالتۇننى ئېلىپ، ماڭا دۇئا قىلغىن. دىلىمنىڭ قۇ-لۇپى ئېچىلغاي ! مۇسۇلمان بولغايمەن، ــ دېدى. ئىشان مەشرەپ:

ــ مەن مال ـ دۇنيا ئىزدەيدىغان كىشىلەردىن ئەمەسمەن. ئاۋۋال مۇسۇلمان بولغىن، ھەققىگە دۇئا قىلاي، خۇدايىتائالا ئاخىرەتلىكىڭنى ئاۋات قىلغاي ! ــ دېدى. قۇنتەيجى ئىشان مەشرەبنىڭ قو-لىدىن تۇتۇپ، خىلۋەتكە ئېلىپ كىرىپ:

ــ تەقسىر، مەن ئاشكارا مۇسۇلمان بولسام، يۈرتۇمنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن. شۇڭا، پىنھان ئىمان ئېيتاي، نامىزىمنى ئۆتەي، روزا تۇتاي، خەير ـ ساخاۋەت قىلاي. تاكى قىيامەت كۈنى خۇدايىتا-ئالا قازى بولۇپ، ھەزرىتى مۇھەممەد رەسۇلىللاھ شاپائەت تەختىگە ئولتۇرغاندا، مېنىڭ ئىمان ئېيتـ-قىنىمغا گۇۋاھلىق بەرگەيسەن، ــ دېدى.

ئىشان مەشرەب: «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلىللاھ ...» دەپ ئىمان جۇملىسىدىن تەلىم بەردى. قۇنتەيجى ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بولدى. ئىشان مەشرەب قۇنتەيجىگە ۋە قۇنتەيجىنىڭ خوتۇ-نىغا بەش ۋاخ نامازنىڭ كەلىمىلىرى ھەم غۇسلى ـ تاھارەت ئۇسۇللىرى ۋە نىيەتلىرىنى ئۆگەتتى. قۇن-تەيجى ئىنىكئانىغا:

ــ ئەي ئىنىكئانا، مەشرەبنى ئېلىپ بېرىپ قىزىمغا قوشۇپ قويۇڭلار، قىزىمنى مەشرەبكە نىياز قىلدىم ! ــ دېدى.

ئىنىكئانا مەشرەبنى باشلاپ بېرىپ قىزىنىڭ ھەرىمگە ئېلىپ كىردى. ئىشان مەشرەب كۆڭ شىر-غىلىق ئاق ئۆي بىلەن قىزىنىڭ كىمخاب ئېگىنلىرىگە قاراپ بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

يارنىڭ كويىغە مەن بارماق ئىدىم،
يول يۈرۈپ كويىدا مەن ھارماق ئىدىم.

ئاندىن مەشرەب يېقىن كېلىپ كۆردىكى، مەشۇقى ئاي يۈزلۈك تۆت يۈز كېنىزىكى بىلەن شاراب ئىچىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ قىزىنىڭ شەنىگە يەنە بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

ئەگەر ئاشىقلىقىم ئايتسام كۆيۈپ جانۇ جەھان ئۆرتەر،
بۇ ئىشقىمنى بەيان قىلسام تەقى بۇ خانمان ئۆرتەر.

ئەلقىسسە، ئىشان مەشرەب قىزغا يېقىن كېلىپ:

ــ مېنى بۇنداق بالاغا گىرىپتار قىلغان ئەي جانىنىڭ ئاپىتى، ــ دەپ؛ ھەزىل ـ چاقچاق قىلىپ، بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

كاكۇلۇڭمۇ ئەنبەردۇر، جان ئىچىندە جانان قىز،
يۈزلەرىڭمۇ ئەختەردۇر ياكى ماھى تابان قىز.

قىز بۇ غەزەلنى ئىشىتىپ، قولىدىكى مەينى مەشرەبكە تۇتتى. ئىشان مەشرەب قەدەھنى قولىغا ئېلىپ بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

ئول شوخ پەرئۆەش بىلە بادە چېكەينا،
سەرخۇش بولۇبان شىشەئى ساغەرنى سۇنانيا.

ئىشان مەشرەب قىز بىلەن ئۇلپەتلىشىپ ئولتۇراتتى، ئىنىكئانا كىرىپ:
— ئەي مەلىكە، ئاتىڭىز، ئانىڭىز ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بولدى. سىزنىمۇ مۇسۇلمان بولسۇن دەيدۇ، — دېدى. قىز ئورنىدىن تۇرۇپ، يىغلاپ:
— مەن مەشرەبنى كۆرگەن زامان مۇسۇلمان بولغانىدىم. ئەمما، ھېچ كىشىگە بۇ سىرىمنى ئاشكارا قىلغىنىم يوق. ئەي مەشرەب، ماڭا كەلىمىلەردىن تەلىم بەرگىن، — دېدى. مەشرەب كەلىمىلەردىن تەلىم بەردى، قىز كەلىمە ئېيتىپ مۇسۇلمان بولدى. ئاندىن:
— ئەي مەشرەب، مەن تۇمەن مىڭ قالماق تۆرىسىنىڭ قىزىدۇرمەن. ئەگەر سېنىڭ خۇدايىڭ راست بولمىسا، مېنى ساڭا مۇيەسسەر قىلماس ئىدى. ئەي مەشرەب، مەن ئۇچۇن ئۇچ يىل ئاچ - يالىڭاچ قالدىڭ. كەل، بۇگۇن ئەمدى مېنىڭ بىلەن خالىغانچە ئەيش - ئىشرەت قىلغىن، — دېدى. ئىشان مەشرەب قىزنىڭ ئىلتىپات سۆزلىرى ئۇچۇن بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

مەن ناله قىلاي شامۇ سەھەر يار ئىشكىدە،
جانىم بېرەيىن شوخ ستەمكار ئىشكىدە.

ئىشان مەشرەب دېدىكى:
— ئەي نازىنىن ، مەن خۇدايىتائالانىڭ ئۆزىگە ئاشىقىدۇرمەن. مەن خۇدايىتائالانىڭ ئىشقى ۋە مۇ-ھەببىتىدە كۆيگەندۇرمەن. مېنىڭ تارتقان مېھنەت ۋە مۇشەققەتلىرىم ئاللا ئۇچۇندۇر. سەن ئەسلىدە مەن ئۇچۇن پەقەت بىر باھانە !

مېنىڭ رازى دىلى زارىم فەرۋاندۇر، بىتىپ بولماس،
كى ئىشق ئەفسانەسىنى دەفتەر ئۆزرە شەرھ ئېتىپ بولماس.

※ ※ ※

نەچچە يىل باياۋاندا يۇرۇپ مەشرەبنىڭ ئاياغلىرى يېرىلىپ كەتكەنىدى. تەكچىدە بىر پارچە قۇي-رۇقنىڭ ئېسىقلىق تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇ قۇيرۇقتىن ياڭاقتەك كېسىپ ئوتقا قاقلاپ ئايىغىنى داغماللاپ ئولتۇراتتى، ئىنىكئانا كىرىپ قىزدىن: «ئەي مەلىكە، مەشرەب نېمە دەيدۇ؟» دەپ سورىدى. قىز: «سېنى ياراتقان خۇدايىتائالانىڭ ئۆزىگە ئاشىقمەن، مەن سېنى نېمە قىلاي؟ ! دەيدۇ» دېدى. ئىنىكئانا:
— ئەي مەلىكە، ئاتىڭىز: «مەشرەب خۇدانىڭ ئاشىقى، ئۇنىڭ پۇشتى كەمىرىدىن بىرەر پەرزەنت بولسا، مېنىڭدەك قارا يۇزگە رەھىم - ئىلتىپات كۆرسىتەرمىكىن» دەيدۇ. سىز بېرىپ ئوچاقنىڭ ئال-دىدا ئولتۇرۇڭ. شايەد، مەشرەبنىڭ نەزىرى چۈشۈپ، بىرەر پەرزەنتلىك بولۇپ قالساڭلار ئەجەب ئەمەس ! — دېدى.
قىز تامبىلىنى سېلىپ ئوچاقنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىشان مەشرەبنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇردى. ئىشان

مەشرەب قىزنىڭ بۇ ئەھۋالىنى كۆرۈپ: «مېنىڭ ئايىغىم يېرىق دېسەم، مېنىڭ يېرىقىمدىن سېنىڭ يېرىقىڭ يامان ئىكەن» دەپ قىزىق قۇيرۇقنى قىزنىڭ ئەندامىسىگە ياقتى. قىز كۆيۈككە پايلىماي يىغلاپ يىقىلىپ قالدى.

بۇ خەۋەر قۇنتەيجىگە يەتتى. قۇنتەيجى ئىلگىرىكىدىن زىيادە ئىخلاس قىلىپ يېتىپ كەلدى ۋە:

— ئەي مەشرەب، سىز خۇدانىڭ ئاشىق بەندىسى. سىزدىن بىرەر پەرزەنت بولسا، دېگەن ئۇمىدتە قىزىمنى سىزگە نەزەرى نىياز قىلدىم، — دەپ چىقىپ كەتتى.

بىركۈنى ئىشان مەشرەب قىزدىن:

— ئەي مەلىكە، ئىشرەت قىلغۇڭ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى. مەلىكە «خوش» دەپ، تۆشەككە چىقىپ هازىر بولدى. ئىشان مەشرەب ئاستا بېرىپ، قۇلىقىنى مەلىكىنىڭ قورسىقىغا يېقىپ بىر هازا تىڭشىغاندىن كېيىن: «بۇ بالىلار تېخى تۆرەلمەي، بۇ ئالەمگە چىقماي تۇرۇپ، دادا ئاش، دادا نان، دەيدۇ. مەن ئۆزۈمنىڭ كۈنىنى كۆن ئېتەلمەي يۈرگەن تۇرسام، بۇلارنىڭ هالىدىن قانداقسىگە خەۋەر ئالالايمەن؟ !» دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ قالدى. قىز گويا ئانىسىنىڭ سۈتىدىن ئومۇنغاندەك ئومۇنۇپ قالدى.

ئەلقىسسە، قۇنتەيجى ئىشان مەشرەبنى قىزى بىلەن ئاق ئۆيگە ئۇچ كۈن سولاپ قويدى. ئەمما، ئىشان مەشرەب قىزغا هېچبىر دەخلى قىلمىدى.

※ ※ ※

هېكايەت قىلىنىشچە: بىر كۈنى هەزرىتى ئاپاق غوجىنىڭ ئايالى خېنىم پادىشاهىمغا ئىشان مەشرەبنىڭ ئەهۋاللىرى مەلۇم بولدى. خېنىم پادىشاهىم هەزرەتنىڭ خىزمىتىگە كەلگەندە، مەلۇم قىلىپ:

— ئەي پادىشاهىم، مەشرەب ئۆز يۇرتىدىن سىلىنى دەپ كەلگەنىدى، ئەمما ئاغزى ئاشقا تەگكەندە دەرگاهىمىزدىن قوغلىدىلا. مەن شۇ مەشرەب بىچارىنىڭ گۇناهىنى تىلەيمەن، — دېدى. هەزرەت هېچ ئۇن چىقارمىدى. خېنىم پادىشاهىم يەنە سۆز قېتىپ:

— ئەي پادىشاهىم، ئىككىمىزنىڭ بىر تەكىيگە باش قويغانلىقىمىزنىڭ هۆرمىتى، «قۇرئان كەرىم»نىڭ هەققىدە مەشرەبنىڭ گۇناهىنى تىلەيمەن، — دېدى. هەزرەت:

— «قۇرئان كەرىم»نىڭ هەققىدە هېلىغۇ مەشرەب بىر كىشى ئىكەن، يۈزمىڭ قۇلنىڭ گۇناهى بولسىمۇ كەچتىم. كېلەر ئازنا كۈنى مەشرەبنى مۇشۇ يەردە كۆرەرمىز، — دېدى. مەشرەب قىز بىلەن ئاق ئۆيدە ئىدى. خېنىم پادىشاهىمنىڭ ئىلتىماسى بىلەن هەزرەتنىڭ ئۆزىنىڭ گۇناهىدىن ئۆتكەنلىكى ئۇنىڭغا ئايان بولدى. مەشرەب ئاق ئۆيدىن چىقىپ «يا پىرىم» دەپ قەشقەرگە راۋان بولدى. ئەتىسى قۇنتەيجى ئىشان مەشرەبنىڭ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ: «ۋاي دەرىخ، ئەۋلىيانىڭ قەدرىنى بىلمەپ تىمەن» دەپ ياقىسىنى يىرتىپ نادامەتلەر چەكتى.

ئىشان مەشرەب شۇ يۇرگەنچە ئۆزىنى قەشقەردە — هەزرەتنىڭ دەرگاهىدا كۆردى. ئىشان مەشرەب ئىلگىرى بۇ دەرگاهتىن قوغلانغانىدى. شۇڭا بىر ئارغامچا تېپىپ ئىككى قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ، ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىدا ئۆزىنىڭ، يەنە بىر ئۇچىدا ئېتىنىڭ بوينىدىن باغلاپ زار ـ زار يىغلاپ هەزرەتنىڭ خىزمىتىگە كەلدى ۋە هەزرەتنى كۆرۈپ خۇشال بولۇپ، بۇ مۇخەممەسنى ئۇقۇدى:

ئەيلەي بەيان، دىلبەر، كەمالىڭ،
يوقتۇر جەھاندا ھەرگىز مىسالىڭ،
بولدۇم خەرابلىڭ، قىلغاچ خەيالىڭ،
قىلدىم تەلەب مەن، كۆرسەت ۋىسالىڭ،
جانىم تەسەددۇق، كۆرسەم جەمالىڭ.

ھەزرەت ئىشان مەشرەبنى بۇ ھالدا كۆرۈپ:

— ئەي مەشرەب، قالتىس ئىش قىلدىڭ. مۇشەققەت چەكمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولماس. بەرى كەل، گۇناھىڭدىن ئۆتتۈم، مەن سېنىڭ پىرىڭ، مەن سەندىن رازى، خۇدايىتائالامۇ رازى، — دەپ مەشرەبنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلدى. مەشرەب ئۇستازىنىڭ بۇ ئىلتىپاتى ئۈچۈن مۇنۇ مۇناجاتنى ئوقۇدى:

كەل، ئەي دىلبەر، بۇ كۈن ئەمدى مېنى ۋەسلىڭگە يەتكۈزگىل،
نېتەي سەنسىز تىرىكلىكنى، مېنى ۋەسلىڭگە يەتكۈزگىل.

ھەزرەت بۇ مۇناجاتنى ئىشتىپ ئىشان مەشرەبنىڭ بېشىنى سىلاپ دۇئا قىلدى. مەشرەب يەنە بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

يىغلاسام ۋەقتى دۇئا بولغايمۇكىن؟
كۆز ياشىم دەردكە دەۋا بولغايمۇكىن؟

ئەلقىسسە، بىر كۈنى ئىشان مەشرەب جۇمە نامىزىدا ھەزرەتنىڭ ئارقىسىدا تۇردى. ئىمام «ئاللاھۇ-ئەكبەر» دەپ تەكبىر ئېيتتى. مەشرەب شۇ تۇرغىنىچە بىر كېچە ـ كۈندۈز تۇردى. ھەزرەت:

— ئەي سوپىلار، مەشرەب نەگە كەتتى؟ — دەپ سورىدى. سوپىلار:

— تۇنۇگۈن جۇمە نامىزىدا تۇرغىنىچە تۇرۇپ قالدى، — دېدى. ھەزرەت:

— ئەي سوپىلار، بىلىڭلارکى، مېنىڭ بۇ مۇرىتىم مەنسۇر ھەللاجنىڭ دەرىجىسىگە يەتكەندۇر، مېنىڭ ۋاقتىمدىكى مەنسۇر شۇدۇر، — دېدى. ئاندىن ئىشان مەشرەبكە رۇخسەت قىلىپ:

— ئەي مەشرەب، ئەمدى ئاناڭنىڭ قېشىغا بارغىن، — دېدى.

ئىشان مەشرەب ھەزرەتنىڭ قېشىدىن چىقىپ، ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخانىنىڭ قەبرىسىگە كېلىپ، ئۇنىڭدىن مەدەت تىلەپ، بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

تاجى تەفسىرى مۇھەببەت نامەئى كەلتۇرمىشەم،
سەبزەئى خەتتى جۇنۇندىن ئىبتىدا كەلتۇرمىشەم،

ئىشان مەشرەب ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاندىن مەدەت ـ ياردەم تىلەپ، ئاندىن مۇش[1] قا

① قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىگە تەۋە بىر يېزىنىڭ نامى.

باردى. بۇ كېچە مۇشتا بىر مەسچىتتە ياتتى. بامدات نامىزىغا ئويغىنىپ قارىسا، تىزغا كەلگۈدەك قار يېغىپ كېتىپتۇ. جامائەت نامازغا تەييار بولدى، ئەمما ئىمام كەلمىدى. جامائەت ئىشان مەشرەبنى ئىمام بولۇك دەپ ئىمام قىلدى. ئىشان مەشرەب مېھرابقا قاراپ «ئاللاھۇئەكبەر» دەپ قىرائەت ئورنىدا «خوجاھافىز»دىن بىر بەيىت ئوقۇدى. ئاندىن يەنە «ئاللاھۇئەكبەر» دەپ سەجدىگە باش قويدى. شۇ ياتقىنىچە بېشىنى كۆتۈرمىدى. مېھرابنىك ئىچىدىن خورەكنىك ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ چاغدا ياشلار: «ئەي جامائەت، بىز مەشرەبنى تېخى ئەۋلىيامىكىن دەپتۇق. ئۇنى جىن ئۇرۇپتۇ!» دەپ ۋارقىرىشىپ نامىزدىنى قايتىدىن ئۆتەشتى. ئەللىك ـ ئاتمىش ياشقا كىرگەنلىرى ئىشان مەشرەبكە ئىقتىدا قىلغىنىچە ياتتى. ئىشان مەشرەب چۈشكە يېقىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئوك ۋە چەپ قولغا سالام بەردى. مەشرەبكە ئىقتىدا قىلغان جامائەتمۇ ئەگەشتى. مۇشنىك ئاقساقىلى كېلىپ مەشرەبتىن:

ـــ ئەي تەقسىر، سىزدىن ئۇچ سىر كۆردۇق: ئىمام بولدىڭىز، پاتىھەنى قىرائەت قىلمايسىز، سۈرە ئوقۇمايسىز «خوجاھافىز» دىن بىر بەيىت ئوقۇدىڭىز؛ ئىككى قېتىم سەجدە قىلمايسىز، بىر قېتىم سەجدە قىلدىڭىز، بۇنىك سىرى نېمىكىن؟ ـــ دەپ سورىدى. ئىشان مەشرەب:

ـــ ئەي بۇرادەرلەر، پەرىشتىلەر ھەزرىتى ئادەمگە بىر مەرتىۋە سەجدە قىلغانمۇ ياكى ئىككى مەرتىۋە سەجدە قىلغانمۇ؟ ـــ دېدى. جامائەت بىردەك:

ـــ بىر مەرتىۋە سەجدە قىلغان، ـــ دەپ جاۋاب بېرىشتى.

ئىشان مەشرەب:

ـــ ئۇنداق بولسا سەجدە بىردۇر، خۇدا بىردۇر. «خوجاھافىز» دىن بىر بەيىت ئوقۇدۇم. بۇنىك مەنىسى شۇكى، زامان ئاخىر بولغاندا خۇدايىتائالا ئايەت ـ ھەدىسنى بەندىلەرنىك كۆڭلىدىن كۆتۈرۈۋېتىدۇ. شۇ چاغدا ھەممە ئادەم خوجاھافىزنىك بەيىتلىرىنى ئوقۇپ نامىز ئوقۇيدۇ، ـــ دەپ مەسچىتتىن چىقىپ ئەنجان يولىغا راۋان بولدى.

ھاۋا سوغۇق، زىمىستان قىش ئىدى. بىر ھارامزادە: «ئەنجان يولىدا نەچچىلىگەن داۋان بار. ئىشان مەشرەب سوغۇقتا مۇزلاپ ئۆلۈپ قالىدۇ» دەپ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ باردى. غەرىزى ئىشان مەشرەبنىك قۇرئانىنى ئېلىۋېلىش ئىدى. ئىشان مەشرەب قۇرئان سېلىنغان بوغچىسىنى ھەردائىم بېلىگە ئېسىپ يۈرەتتى. ئىشان مەشرەب بۇ ھارامزادىنىك غەرىزىنى بىلىپ قالدى. ئۇ بىر جاڭگالغا يېتىپ كەلگەندە، ئوتۇن يىغىپ ئوت يېقىپ، ئۆزى ئوتۇنىنىك ئوستىگە چىقىپ ئولتۇرۇپ، بۇ مۇستەھزاتنى ئوقۇدى:

كۆرمەككە سېنى تۇن كېچە ئويغانادۇرمەن، ئەي ماھى جەھانىم،
ئاھىستە يۈرۈپ دەرگاھىڭە بارادۇرمەن، ئەي كۆزى خۇمارىم.

ئىشان مەشرەب مۇستەھزاتنى ئوقۇپ بولۇشىغا، قۇرئانىنى ئېلىۋېلىش قەستىدە يۈرگەن ھارامزادە يېتىپ كېلىپ، ئىشان مەشرەبنىك ئوت ئوستىدە ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى. ئىشان مەشرەب بۇ ھارامزادىگە قاراپ:

ـــ ئەي ئوغۇل، بېرى كەلگىن! نەگە بارسەن؟ـــ دېدى. يىگىت دېدىكى:

ـــ ئەي تەقسىر، ئۆزلىرىنى ئەنجانغا بارىدىكەن، دەپ ئاڭلاپ، ئۆزلىرىگە ھەمراھ بولغىلى كەلدىم.

ئىشان مەشرەب دېدىكى:

ـــ ئەي ئوغۇل، ئالدىمغا يېقىن كەلگىن !
يىگىت دېدىكى:
ـــ كۆيەدۇرمەن.
ئىشان مەشرەب:
ـــ ئەي نائىنساپ، مەن سېنىڭ غەرىزىڭنى بىلدىم. سەن مېنىڭ قۇرئانىمنىڭ قەستىدە كەلدىڭ. ئۇمىد بىلەن كەپسەن، مېنىڭ ئالدىمدىن نائۇمىد يانمىغىن ! ـــ دەپ ئوتنىڭ ئۈستىدىن چۈشۈپ، قۇرئانىنى بېلىدىن يېشىپ يىگىتكە بەردى. ئاندىن ئەنجان يولىغا راۋان بولدى. ئىشان مەشرەب يول ئۈستىدە يەنە بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

دىلرەبا، ھۇسنۇڭنى كۆرگەن بارمىكىن؟
كۆرمەيىن ھەسرەتتە ئۆلگەن بارمىكىن؟
ھەسرەتى دەردىدە كۆيگەن بارمىكىن؟
ۋەسلىدە چۆللەرنى كەزگەن بارمىكىن؟
ئاھ ئۇرۇپ قانلارنى يۇتقان بارمىكىن؟

ئەلقىسسە، ئىشان مەشرەب بۇ بەيىتنى تامام قىلىپ ئارقىسىغا قارىسا، ھەمراھلىرى ئوزۇق كۆتۈرۈپ كېلىۋېتىپتۇ. ئىشان مەشرەب:
ـــ ئەي بىئەدەپلەر كۆتۈرۈۋالغىنىڭلار نېمە؟ ـــ دەپ سوردى. ھەمراھلىرى:
ـــ توقاچ، تالقان. ھەزرىتىم ئەنجان يولىنى يىراق ھەم چۆلمىش، دەپ ئاڭلاپ، بىزنى ئۆزلىرىگە ھەمراھ بولۇشقا ئەۋەتتى، ـــ دېدى. ئىشان مەشرەب:
ـــ ئەي بىئەدەپلەر، شەھەردە بەرگەن خۇدا چۆلدە بەرمەسمۇ؟ تاشلاڭلار بۇ ئوزۇق ـ تۇلۇكنى ! ـــ دېدى.
ھەمراھلىرى ئېلىۋالغان ئوزۇق ـ تۇلۇكلىرىنى تاشلىدى. ئۇلار ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز چۆلمۇچۆل كېزىپ يول يۈردى. ئاچلىقتىن ھالاك بولغۇدەك بولدى. ئىشان مەشرەب ئۇلارغا قاراپ:
ـــ ئەي بۇرادەرلەر، پەيغەمبىرىمىز «ئەر ـ رەفىقۇ سۇممەت ـ تەرپىق» (ئاۋۋال ھەمراھ تاللا، ئاندىن سەپەرگە چىق) دېگەنىكەن. مەن سىزلەرگە ھالۋا قىلىپ بېرەي، ـــ دېدى.
ئۇلار بۇ سۆزنى ئىشىتىپ بىر ـ بىرىگە: «بىلەمسىلەر، بۇ تاغ ئارىسى چۆل تۇرسا، بۇ يەردە نە قازان، ياغ، ئۇن، نە شېكەر بولمىسا، قانداقسىگە ھالۋا قىلسۇن؟ ئەگەر راستتىنلا ھالۋا قىلسا، بۇ مۆجىزە ـــ كارامەت ئىش بولاتتى. قارىغاندا ھەزرىتىم بۇ ئىشلارنى ئالدىن بىلىپ، بىزنى مەشرەبكە ھەمراھ بولۇشقا ئەۋەتكەنىكەن. بىز بۇ لوقمىدىن يەپ كامىل پىر بولغۇدەكمىز» دېيىشىپ، خۇشال بولۇپ ئولتۇرۇشتى. ئىشان مەشرەب قوينىدىن كاسىسىنى چىقىرىپ، چەتكىرەك بېرىپ كاسىسىغا بىر ئوچۇم توپا سالدى. ئاندىن قاچىنى ھەمراھلىرىنىڭ ئالدىغا قويۇپ يېيىشكە تەكلىپ قىلدى. ھەمراھلىرى:
ـــ تەقسىر، بۇ ھالۋىنىزنى يەپ «ئەۋلىيا» بولىدىغان ئىش بولسىمۇ كېچىكتۇق. بىزگە رۇخسەت قىلىڭ، ھەزرەتنىڭ ئالدىغا قايتىۋالايلى، ـــ دېدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىر يىگىت تۇرۇپ:
ـــ تەقسىر، سىزدىن ئىجازەت بولسا، مەن يەي، ـــ دېدى. ئىشان مەشرەب:

www.uyburkitap.com
ئۇيغۇر كتاب تورىبىكتى

ـــ باركاللا، ئەي ئوغۇل، كۆزۈمنى يۇمغىن، بۇ لوقمىنى قولۇمغا ئال ! ـــ دېدى. يىگىت كۆزىنى يۇمۇپ قول سېلىپ بىر لوقما ئالدى. ئىشان مەشرەب:

ـــ ئەي يىگىت كۆزۈمنى ئېچىپ لوقمىغا قارا ! ـــ دېدى. يىگىت كۆزىنى ئېچىپ قولىدا بىر كاللەك قەنت تۇرغانلىقىنى كۆردى ۋە ئاغزىغا سېلىپ يۇتتى. بۇ لوقما يىگىتكە ھەسەلدىن شىرىن تۇيۇلدى. يىگىت شۇ زامان ئەھلى دىللاردىن بولۇپ كامالەت ھاسىل قىلدى. قالغان سەككىز كىشى تو-لىمۇ نائۇمىد بولۇپ كەلگەن جايىغا قايىتتى. ئىشان مەشرەب ئۇلارغا قاراپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

زۇلفىڭنىڭ سەۋداسىدىن كۆڭلۈم پەرىشاندۇر بۇ كۈن،
جان ۋىسالىڭ تاپمايىن، يەر بىرلە يەكساندۇر بۇ كۈن.

ئىشان مەشرەب شۇ يۇرگەنچە ئۆزىنى ماده دېگەن جايدا كۆردى. باش ـ ئايىغى يالاڭ، قار يېغىپ تۇراتتى. قىرغىزلار كېلىپ ئىشان مەشرەبنى «سەن سېھىرگەر ئىكەنسەن» دەپ تۇتۇپ، ئاقساقىلىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. قىرغىزلارنىڭ ئاقساقىلى ئادەملىرىگە: «كىشى بېشىغا بىر باغدىن يىگەن ـ قو-مۇش يىغىپ كېلىڭلار» دەپ بۇيرۇدى. قىرغىزلار بىر باغدىن يىگەن ـ قومۇش يىغىپ كېلىپ بىر يەرگە دۆۋىلىدى. ئاندىن ئىشان مەشرەبنى قومۇش ـ يىگەن دۆۋىسىنىڭ ئۈستىگە چىقىرىپ، يىگەن ـ قومۇشقا ئوت ياقتى. ئەمما شامال چىقىپ ئوت ئەسلا تۇتاشمىدى. ئىشان مەشرەب: «ئەي تەڭرىم، سېنى ياد ئەتكەن ئاشىقلارغا بالا ئەۋەتكىنىڭ نېمىسى؟ !» دەپ مۇناجات قىلىپ، قىرغىزلارنىڭ شەنىگە بۇ بە-يىتنى ئوقۇدى:

قومۇش ئاتىغە مىنىپ «چۇ» دېسەم يۇرەلمەيدۇر،
زاتى يامان ناكەسلەر مەردىنى تانۇمايدۇر.

ئاندىن ئىشان مەشرەب:

ـــ ئەي قىرغىزلار، سىزلەر مېنى كۆيدۈرىمىز دەپ خىيال قىلماڭلار ! ئەسلىي مېنىڭ ۋۇجۇدۇم كۆيگەندۇر، كۆرۈنۈشتىلا بىر سۇرىتىم قالغاندۇر، ـــ دەپ خىتاب قىلدى.

قىرغىزلار يىغلاپ قىلغان ئىشلىرىغا پۇشايمان يەپ، مەشرەبنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ ئۆزرە ئېيـ-تىشتى. مەشرەب يەنە يولىغا راۋان بولدى. شۇ ماڭغانچە ئوشقا بېرىپ توختىدى. بۇ يەردە تەختى سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنى زىيارەت ـ تاۋاپ قىلىپ بۇ مۇناجاتنى ئوقۇدى:

زىيارەت قىلغالى كەلدىم، ئايا تەختى سۇلەيمانىم،
كىم تاپتىم ئاسىف ئىبنى بەرخىيادەك ئىبنى خاقانىم.

ئەلقىسسە، ئىشان مەشرەب ئانىسىنىڭ خىزمىتىگە راۋان بولدى. دۇشەنبە كېچىسى ئىدى. ئۆيگە ـــ ئانىسىنىڭ خىزمىتىگە يېتىپ كەلدى. ئىشان مەشرەب كۆڭلىدە: «ئەي مەشرەب، سەن بۇ يەردىن كەتـ-كىلى ئون سەككىز يىل بولدى. ئاناڭنىڭ خىزمىتىگە ئەمدى كەلدىڭ. ئاناڭ بارمۇ ـ يوق؟ خەۋەر ئال-مىدىڭ» دەپ ئاستا كېلىپ، ئانىسى تۇرغان ئۆينىڭ ئىشىكىگە نەزەر سالدى. كۆردىكى، ئانىسىنىڭ ئۆ-يىدە چىراغ يېنىپ تۇرۇپتۇ. ئانىسىنىڭ چاچ، قاش ـ كىرپىكلىرى ئاقىرىپ، بەللىرى مۆكچىيىپ،

كۆزلىرى نابۇت بولۇپتۇ. بۇ چاغدا ئانىسى: «ئەي تەڭرىم، ئون سەككىز يىل بولدى. مەشرەپ بالامنى كۆزۈمدىن غايىب قىلىدىغى. شۇ بالامنى بىر قېتىم بولسىمۇ كۆرسەتكىن. ئاندىن ئالىدىغان ئامانىتىڭنى ئالساڭ مەن رازى» دەپ مۇناجات ئوقۇپ، باھار بۇلۇتىدەك زار ـ زار يىغلىدى. ئىشان مەشرەپنىڭ كەلگەنلىكىدىن ئانىسىنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى. ئىشان مەشرەپ بىتاقەت بولۇپ بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

سەھەردە تولغانىپ، تولغاقدا تاپقان بىر بالاڭ كەلدى،
يۈزى ئاقۇ قىزىل گۈلدەك شەھىدى كەربالاڭ كەلدى.

ئانىسى ئىشان مەشرەپنىڭ بۇ غەزىلىنى ئىشىتىپ: «ۋاي بالام !» دەپ بىخۇد بولۇپ يىقىلدى. ئاجىزلىقىدىن ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئاچالماي بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

ئۇمىد بىلەن كۆتۈرۈپ باققان ئول بالام كەلدى،
شەھىد قاتاردا ئۆلگەن دەشتتى كەربالام كەلدى.

ئىشان مەشرەپنىڭ ئاۋازىنى سېگىلىسىمۇ ئىشىتىپ:
ــ ئەپۇ قىلىڭ جېنىم ئاكا، ئالدىڭىزغا چىقالمىدىم، ــ دەپ بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

نېچۈك قىلاي جان ئاكام،
مۇشتى پەر، زەئىف قۇل مەن.
ئېمىلداشىم، جىگەرىم،
جانىمە ئاكام كەلدى.

ئىشان مەشرەپ سېگىلىسىنىڭ ئۇنىنى ئىشىتىپ بۇ بەيتنى ئوقۇدى:

سەنسەنكى مۇشتى پەر ماڭا، ناتەۋان سېگىلىم،
كۆزۈڭنى ئاچغىل، كۆرگىل، غەمىڭ ئاكاڭ كەلدى.

ئاكىسىدىن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ سېگىلىسى بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

قارىنداشىم، جىگەرىم، يولداشىم، ئېمىكداشىم،
بوغۇم ـ بوغۇم بوشاتىپ بەندىدىن جۇدا كەلدى.
قىغان قىلاي يەنە دوستلار فەلەكنىڭ ھەسرەتىدىن،
فەلەكنىڭ ھەسرەتىدىن چۆرۈلۈپ ئاكام كەلدى.

ئىشان مەشرەپ سېگىلىسىغا جاۋابەن بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

كى يار ۋەسلىنى تاپماي يولىدا جان بەرگەن،
تىلىدا ئەرزۇ سەمائ ئاللاھ دەپ ئاكاڭ كەلدى.

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

سىڭلىسى ئاكىسىغا جاۋابەن بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

نېچۈك قىلاي، جان ئاكام ناتەۋان مەزلۇم مەن،
سۆڭەكلەرىم قىزىشىپ تەننى، ئۇستىخان كەلدى.

ئىشان مەشرەب بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

ۋالىدەم، قۇۋۋەتىم، ناتەۋان بالاكۈدۇرمەن،
ئانام دۇئاسىن ئالاي، دەپ يەتتىم بالاگ كەلدى.

ئانىسى دېدىكى:

ــ ئەي بالام، ئەگەر بەرھەق دېۋانە بولسىڭىز، ئېتىكىڭىزنىڭ ئۇچىنى ئىشكىنىڭ يوچۇقىدىن ئۇزىتىڭ، كۆزۈمگە سۈرتەي، كۆزۈم ئېچىلسۇن !

ئىشان مەشرەب پېشىنى ئۇزاتتى. ئانىسى مەشرەبنىڭ پېشىنى كۆزىگە سۈرتۈپ:

ــ ئەي تەڭرىم، ئەگەر مېنىڭ ئوغلۇم قىلغان تائەت ـ ئىبادەت، يىغا ـ زار دەرگاھىڭدا نائىل بولسا، مېنىڭ كۆزۈمگە روشەنلىك بەرگىن، ــ دەپ مۇناجات قىلدى. شۇ ھامان كۆزى ئېچىلدى. ئانىسى ئاچقۇچنى تېپىپ ئىشكنى ئاچتى. ئىشان مەشرەبنىڭ باشلىرىدىن توققۇز مەرتىۋە ئايلىنىپ، پېشىنى يۈرىكىگە قويۇپ:

ــ ئەي بالام، مەن سەندىن رازى، خۇدايىتائالامۇ رازى. ئەي تەڭرىم، ئەمدى ئالىدىغان ئامانىتىڭنى ئالغىن ! ــ دەپ رازلىق بىلدۈرۈپ، جان ئۈزدى.

«قالۇ ئىننا لىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن» (بىز ئەلۋەتتە ئاللانىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز، يەنى ئاللانىڭ بەندىلىرىمىز، چوقۇم ئاللانىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز.)

ئىشان مەشرەب ئانىسىنى كېپەنلەپ، نامىزىنى چۈشۈرۈپ، سىڭلىسى بىلەن بۇ مەرسىيىنى ئوقۇپ يەرلىككە قويدى:

دەرىغا، دۇنيادىن ئۆتتى بەگۈ سۇلتانلار،
قارا يەر ئاستىغا كىردى ھەمە خاقانۇ خاقانلار.
قارا يەرگە نىھان بولدى ھەمە كاكۇل پەرىشانلار،
غەنىمەتدۇر بۇ دەرلەركى، بىزگە ئۇشبۇ دەۋرانلار.

ئىشان مەشرەب بۇ مەرسىيىنى ئوقۇپ ئانىسىنىڭ قەبرىسىدە قىرىق كۈن قۇرئان تىلاۋەت قىلدى. بىر كۈنى بامداد نامىزىدىن يېنىپ ئانچىكىم كۆز يۇمغانىدى، چۈشىدە ئاۋۋال بۇخارا شەھىرىدە ئابدۇللا خانىنىڭ زامانىسىدا ئۆتكەن ھەزرىتى مەۋلىۋى شەرىپ دېگەن بۇزرۇكنى كۆردى، بۇ زات تۇمەن كىشىگە دەرس بېرىۋاتقۇدەك؛ ئاندىن بۇخارا مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلدى. ئىشان مەشرەب ئويغىنىپ، بىر پەس مۇلاھىزە قىلىپ: «بۇخاراغا بېرىپ شۇ بۇزرۇكنى زىيارەت قىلماق لازىمدۇر» دەپ نىيەت قىلدى.

ئىشان مەشرەبنىڭ سەرمەست ئىسمىلىك بىر مۇرىتى بار ئىدى. ئىشان مەشرەب ئۇنى چاقىرىپ: ــ ئەي سەرمەست، مېنىڭ ئېشىكىمنى ئېگەرلىگىن ! ــ دېدى. سەرمەست چىقىپ ئېشەكنى ئېگەرلەپ تەق قىلدى. ئىشان مەشرەب ئېشەككە مىنىپ، بۇ بەيىتنى ئوقۇپ يولغا راۋان بولدى:

دۇنيا سارىغا مەن كېلىمەن، غەمزەدە كەتتىم،
بىر لەھزە دەم ئالماي تۇرۇبان، لەھزەد كەتتىم.
بىر مۇشفىق ھەمراھ تاپالماي جەھان ئىچرە،
ھەسرەت تورىغە تۇشتۇم مەن، غەمزەدە كەتتىم.
ئۇممەت دېمەسە مەشرەبى دىۋانەنى ئول شاھ،
يۇز ھەسرەتۇ ئەندۇھ ئىلە ماتەمزەدە كەتتىم.

ئىشان مەشرەب شۇ يۇرگەنچە جوجەندكە كەلدى. شۇ چاغلاردا ئاق بوتەبى دېگەن كىشى خوجەندىنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئىشان مەشرەب شەھەرگە كىرىپ كۆكنارخانىغا چۈشتى. بۇنىڭدىن خوجەند خەلقى خەۋەر تېپىپ، ئۇلۇغ ـ ئۇششاق ھەممىسى مەشرەبنى كۆرگىلى كەلدى. ئۇلار سىرىق چىراي، قوشما قاش، شەھلا كۆز، پوتلا ـ پوتلا چاچلىرى بېلىگە چۈشكەن، بوينىغا ئالتۇن زەنجىر سېلىۋالغان، دىۋانە سۈپەت بىر ئادەمنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. شۇ سائەتتە بۇ خەۋەر ــ شەھىرىمىزگە مەشرەب دېگەن ئەۋلىيا سۈپەت بىر دىۋانە كەپتۇ، دېگەن خەۋەر ئاق بوتەبىگە يەتتى. ئاق بوتەبى: «ئۇ قەلەندەرنى بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىڭلار» دەپ كىشى ئەۋەتتى. ئىشان مەشرەب بۇ بەيىتنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى:

ئايدىكىم: ئاشىق بولۇپسەن، ماسۇادىن كەچسىنا،
بۇ سۆزۈمنى ئىشىتىپ، ئۆزۈڭنى ئوتغە ئۇرسىنا.

دەل شۇ چاغدا ئاق بوتەبىنىڭ ئادىمى كېلىپ، مەشرەبنى ئاق بوتەبىنىڭ ھۇزۇرىغا تەكلىپ قىلىدى. ئىشان مەشرەب: «ئاق بوتەبى كىم؟ مەن كىم؟» دەپ چاقىرغىلى كەلگەن كىشىنى ساتارى بىلەن ئۇرغاندى، ساتارى يەرگە تېگىپ پارە ـ پارە بولۇپ كەتتى. ئولتۇرغان كىشىلەر چىقىپ كەتتى. ئىشان مەشرەب چېقىلغان ساتارىغا قاراپ بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

سېتار دېمەك، چالدىم ھالىم بىلگۈچى تەنبۇر،
كۆڭلۈم گىرىھى غەملەرنى يەزگۈچى تەنبۇر.
بىرنەچچە رەقىبلەر سۆزىدىن غەمزەدە بولدۇم،
ھەمدەرد بولۇپ، ئاغۇشۇمە كىرگۈچى تەنبۇر.

ئەلقىسسە، ئاق بوتەبىنىڭ كىشىسى قايتىپ كېلىپ، ئاق بوتەبىگە:
ــ تەقسىر، ئۇ بىر بەڭگى قەلەندەر ئىكەن. سىزگە كۆپ ھاقارەت قىلدى، ــ دېدى. ئاق بوتەبى: «ھەركىم ئۇنىڭغا ئىخلاس قىلسا، تىللار ئىمىش، دەپ ئاڭلىغانىدىم، مەن ئۆزۈم بېرىپ زىيارەت قىلاي» دەپ بىر قوي، توققۇز نان، بىر يىپەك تون ئېلىپ، كېلىپ ئىشان مەشرەبكە نىياز قىلدى. ئىشان مەشرەب ساتارىنى تۇزەپ يەنە بىر غەزەل ئوقۇدى:

ئۇيغۇر كتاب توپلىكتى

سېتارىم تارىغە جان رىشتەسىدىن تار ئېشىپ سالسام،
ئانىڭكىم نالەسىدىن بىۋەفانىڭ كۆڭلىنى ئالسام.

ئىشان مەشرەب غەزەلنى تامام قىلىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە ئاق بوتەبىنىڭ سالىمىنى ئېلىپ، قوي بىلەن ناننى كۆكنارخانىغا بەردى. ئاندىن تونىنى كىيىپ، بۇ بەيىتنى ئوقۇپ ئاق بوتەبىنىڭ ئوردىسىغا راۋان بولدى:

تا ھەقىقەت مەنزىلىدىن بىر سەنەم كەلتۇرمىشەم،
بۇ مەجازىيدىن چىقىپ، دۇندىن سەدا كەلتۇرمىشەم.

تامام خوجەند خەلقى سەپ تارتىپ ئارقىسىدىن ئەگەشتى. ئاق بوتەبى ئىشان مەشرەب ئۇچۇن كىمخابتىن توققۇز قات تۆشەك ھازىرلاشقا ئالدىن كىشى ئەۋەتتى.

ئەلقىسسە، ئىشان مەشرەب ئاق بوتەبىنىڭ ئوردىسىغا كىرىپ، تۆشەكنىڭ ئۈستىگە سىيىپ قويدى. ئاق بوتەبى بۇنى كۆرۈپ:

— تەقسىر، بۇ كۆرپىلەرنى سىزنىڭ ئىززىتىڭىز ئۇچۇن سالغانىدۇق. بۇنىڭغا سىيىپ قويدىڭىز؟! — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— مۇنداق ئىززەتكە سىيمەك كېرەك ! ئەي ئاق بوتەبى، سېنىڭ ئەسلىڭ نېمىدىن ئاپىرىدە بولغان؟ — دېدى. ئاق بوتەبى:

— تۇپراقتىن ئاپىرىدە بولغان، — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— ئۇنداق بولسا، مەن سېنىڭ ئەسلىڭگە — تۇپراققا سىيگەندىن ئەسكى لاتىغا سىيمەكنى خوپ كۆردۈم، ھېچ ئىش يوق، — دېدى.

ئاق بوتەبى بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئىخلاسى كۈچىيىپ، شۇ زامان ئىشان مەشرەبكە مۇرىت بولدى. ئىشان مەشرەب ئىلتىپات قىلىپ بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

ئىشق مەزھەبىگە تائەتۇ تەقۋىي چىدايالماس،
تەسبىھۇسەنا، زەھدۇ ئىبادەت چىدايالماس.

ئىشان مەشرەب شۇ كېچە خوجەندتىن چىقىپ تاشكەنتكە قاراپ راۋان بولدى. ئىشان مەشرەب شۇ ماڭغانچە ئۆزىنى تاشكەنت شەھىرىدە كۆردى. شەھەرگە كىرگۈچە يەنە بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

ئېلىتتى قەرار سەبرىنى قالمادى تەندە تاقەتىم،
ھەم تۇنۇ كۈن دۇنيادە دۇرۇر مىھنەتۇ كۈلفەتىم.

ئىشان مەشرەب شەھەرگە كىردى. كۆردىكى، بىر خوجا توي قىلىۋاتقانىكەن. مەيدانغا نۇرغۇن گىلەم سېلىنىپتۇ. ئەلەمئاخۇنۇم ئۇچۇن يەتتە ـ سەككىز قات كىمخاب كۆرپە سېلىنىپ، ئالاھىدە تۆشەك ھازىرلىنىپتۇ. ئىشان مەشرەب شۇ كەلگەنچە ئەلەمئاخۇنۇمغا ھازىرلانغان تۆشەككە چىقىپ ئولتۇرۇپ، بۇ يەرگىمۇ سىيىپ قويدى. خوجىنىڭ قۇللىرى بېرىپ بۇ ۋەقەنى خوجىسىغا ئېيتتى. خوجا كېلىپ: ئىلمى ھال» دىن خەۋىرى بار بىر دېۋانىنىڭ ياتقانلىقىنى كۆردى. ئۇ قۇللىرىغا:

— دەجلى قىلماڭلار، بۇ تۆشەكلەرنى ئېلىۋېتىپ، باشقا تۆشەك سېلىڭلار ! — دېدى.

شۇ سائەتتە تامام خەلق مەركىگە جەم بولدى. ئىشان مەشرەپ دەرھال پەگاغا چۈشۈپ: «ئەي ئەلەم-ئاخۇنۇم، يۇقىرى ئۆتسىلە، ئەي شەيخىم ئولتۇرسىلا، ئەي خوجام، مەرھەمەت، ئەي مۇللام، ...» دەپ ھەرقايسىسىغا ئۆزىگە لايىق ئورۇن كۆرسىتىپ، مېھمانلارنى جاي - جايىدا ئولتۇرغۇزدى. تاشكەنت خەلقى — ھەممە ھەيران قالدى. ئاندىن كېيىن ئاش تارتىلدى. ساھىبخانا ئۇستىگە بىر قويىنىڭ قۇيرۇق مېيى بېسىلغان ئاشنى ئېلىپ كېلىپ ئىشان مەشرەپنىڭ ئالدىغا قويدى. ئىشان مەشرەپ ئاشتىن بىر - ئىككى لوقما يەپ، قالغىنىنى ساھىبخانىغا قايتۇردى. مېھمانلار: «بىر دەم - يېرىم دەم غەزەلخاندىن قىلغان بولسا، ئىشتىسەك» دېيىشتى.

ئىشان مەشرەپ ساتارىنى قولىغا ئېلىپ، بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

ھېچكىمە مەئلۇم ئەمەس ھالى پەرىشانىم مېنىڭ ،
ئاسمانىنى پارە قىلدى ئاھۇ ئەفغانىم مېنىڭ.

※ ※ ※

چىقسام كوچەغە شاھسەۋارىم كېلەدۇر،
گۈل غۇنچەسىدەك لالە ئۈزارىم كېلەدۇر.

ئىشان مەشرەپ غەزەلنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، تاشكەنت موللىلىرى: «بۇ قەلەندەردىن بىرقاچە مەسىلە سورايلى، شايەدكى، موللىلىقى ئاندىن مەلۇم بولغاي !» دەپ ئىشان مەشرەپتىن نەچچە مەسىلە سوردى. ئىشان مەشرەپ ھازىر جاۋاب ئېيتىپ: «ئەمدى مېنىڭ سىزلەردىن سورايدىغان تولىمۇ ئاسان بىر سوئالىم بار» دېدى. موللىلار:

— سورىغىن ! — دېدى.

ئىشان مەشرەپ دېدىكى:

— ئەي ئاخۇنۇملار، ئىككى پۇتىڭىزلارنىڭ ئارىسىدىكى نېمىدۇر؟

موللىلار بۇ سوئالنى ئىشىتىپ ھەيران قالدى. «بۇ دىۋانىنىڭ سۆزىدە بىر ھېكمەت باردۇر» دېيىشىپ، ھېچبىرى جاۋاب ئېيتالمىدى.

ئاخىر موللىلار ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئەي تەقسىر، بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشكە بىز ئاجىزلىق قىلدۇق. بۇ مەسىلىنىڭ مەنىسىنى ئۆزلىرى بايان قىلغان بولسىلا، — دېدى.

ئىشان مەشرەپ جاۋاب بېرىپ:

— «نەيزەئى قۇدرەت» باردۇر، — دېدى.

موللىلار بۇ ئىبارىنىڭ مەنىسىنى سوراپ:

— ئەي تەقسىر، ئۇنىڭ نېمە كېرىكى باردۇر؟ — دېدى. شاھ مەشرەپ:

— ئۇنىڭدىن خۇدايىتائالانىڭ نەچچە سۆزمەن بەندىلىرى، ئۈممەتلىرى ۋە مۇھەممەد مۇستاپا سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدەك ئۇلۇغلار پەيدا بولۇر، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن تامام خەلق «بۇ قەلەندەر ئەۋلىيا ئىكەن» دەپ مەشرەبنىڭ قوللىرىنى كۆزلىرىگە سۈرتۈپ ئىخلاسىنى بىلدۈردى. ئىشان مەشرەپ: «ئەي مەشرەپ، ئەمدى سەن بىر ئىش قىلغىن،

بۇلارنىڭ ساڭا بولغان ئىخلاسىنى ياندۇرغىن ! شۆھرەتنىڭ كەينى ئاپەتتۇر» دەپ زاھىر كۆزلىرىنى يۇمۇپ، باتىن كۆزلىرى بىلەن قاراپ بىلدىكى، بۇ خەلقنىڭ كۆڭلى ئەينەكتەك ساپ، ئىخلاسى بەھەد چوڭقۇر ئىكەن. ئىشان مەشرەب: «ئەي خالايىق، سىزلەرنىڭ ئىخلاسىڭىزلاردىن مېنىڭ سۈيدۈكۈم ياخ- شىدۇر» دەپ ئېتەكلىرىنى كۆتۈرۈپ چۆرۈلۈپ يۈرۈپ سىيدى. بۇنى كۆرۈپ خەلقنىڭ ئىخلاسى قايتتى، «شۇنداق بەڭگى قەلەندەرگە ئىخلاس قىلغان بارمۇ؟» دېيىشىپ ھەر تەرەپكە تارقىشىپ كەتتى. ئىشان مەشرەب ئۆز يولىغا راۋان بولدى. كېتىۋېتىپ يەنە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ئەي سەنەم، ھىجران ئوتىدا سىينە بىريان ئولغۇسى،
كۆرمەسەم ئايدەك يۈزۈڭنى يۈرەكىم قان ئولغۇسى.

ئىشان مەشرەب مەنزىلگە يەتكەندە، بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

تىرىكلىكىدە جۇدا بولغان كىشى يارىنى كۆرگەيمۇ؟
فىراقى ھەسرەتىدە سارغايىپ كويىدا ئۆلگەيمۇ؟

ئەلقىسسە، ئىشان مەشرەب شەھەرگە كىرىپ، سۇلتان خاجە ئەھمەد يەسەۋىنىڭ قەبرىسىگە بارغۇ- چە بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

كۆڭۈل ۋۇجۇدىنى بۇزغان ئۆزىگە زارە قىلاي،
باشىمنى سەجدەگە قويۇپ، خۇداغە نالە قىلاي.

ئىشان مەشرەب كەلگىنىچە سۇلتان خاجە ئەھمەد يەسەۋىنىڭ قەبرىسىگە ئۆزىنى تاشلىدى. ئان- دىن: «ئەي مەشرەب، بۇ يەردە تۇرۇشۇرۇشىڭنىڭ ئورنى يوق» دەپ يەنە تاشكەنتكە قاراپ يول ئالدى.
ئىشان مەشرەبنىڭ تاشكەنتكە كەلگەنلىكىنى ئاق بوتەبى ئاڭلاپ: «ئەي خەلق، بىلىڭلار ۋە ئاگاھ بولۇڭلار ! مېنىڭ كۆڭلۈم ھەمىشە تىلەپ تۇرغان شۇ ئەۋلىيا ئەمەسمۇ؟ !» دەپ مەشرەبنى ئېلىپ كەل- گىلى كىشى ئەۋەتتى. ئىشان مەشرەب بولسا، تاشكەنتتىن چىقىپ خوجەنتكە قاراپ راۋان بولدى. ئاق بوتەبىنىڭ ئەۋەتكەن ئادىمى دەريادىن ئۆتۈپ موغۇل تېغىغا كەلگەندى، ئالدىغا قىرىق ـ ئەللىك كارۋان ئۇچرىدى. ئۇ كارۋاندىن:
ـــ قەيەردىن كەلدىڭىزلەر؟ ـــ دەپ سورىدى. ئۇلار:
ـــ تاشكەنتتىن كېلىۋاتىمىز، ـــ دېدى.
ـــ شاھ مەشرەبنى بىلەمسىزلەر؟
ـــ بىلىمىز، بىز بىلەن بىللە كەلگەندى، داۋاننىڭ ئۇ يېقىدا قالدى، ـــ دېدى.
ئاق بوتەبىنىڭ كىشىسى كارۋاندىن بۇ جاۋابنى ئىشىتىپ قايتىپ كېلىپ، ئاق بوتەبىگە خەۋەر قىلدى. ئاق بوتەبى تامام لەشكىرى بىلەن ئاتلىنىپ ئىشان مەشرەبنىڭ ئالدىغا چىقتى. ئەمما، ئىشان مەشرەب بىر سودىگەرنىڭ ئۇستىرىسىنى ئېلىپ سۇننەت قىلىپ، جان يېرىنىڭ ئىككى يېنىغا ئىككى بۇرۇت قويۇپ، بىر غۇلاچ يىپتا جان يېرىنىڭ بېشىدىن باغلاپ، بىر قوزۇق قېقىپ، يىپنىڭ بىر ئۇ- چىنى قوزۇققا باغلاپ تارتىشماق ئويناپ ياتاتتى. ئاق بوتەبى كېلىپ كۆردىكى، مەشرەبنىڭ جان يېرى ئۇچەيدەك سوزۇلۇپ، ئۇزۇلگۇدەك بوپتۇ. ئاق بوتەبى ئاستا كېلىپ ئىشان مەشرەبتىن ئەھۋال سورىدى. ئىشان مەشرەب كۆزىنى ئېچىپ: «ئاق بوتەبىمۇ سەن؟» دېدى. ئاق بوتەبى: «تەقسىر، پادىشاھىم» دەپ

مەشرەبنىڭ بېشىدىن پەرۋانىدەك چۆرگىلىدى. ئۇشان مەشرەبنىڭ جان يېرىنىڭ گۈناھىنى تىلىدى.
مەشرەب:
— ئەي ئاق بوتەبى، موللا موللىلىقتا خوپ، خوجا خوجىلىقتا خوپ. سەن بۇنىڭ گۈناھىنى تىلەپ ئارىغا كىرمىگىن. بۇنىڭ جېنىنى پىرىم ئېلىپ قويۇپ قويغانىدى. ئەبەدىلئەبەد ھەممە نېمىنىڭ گۈناھى ئادا بولسا بولىدۇكى، بۇنىڭ گۈناھى ئادا بولماس، — دېدى. ئاق بوتەبى ئېيتتىكى:
— ئەي تەقسىر، پادىشاھىم، ئەگەر يۇزمىڭ گۈناھى بولسىمۇ، مەن تىلەۋالسام!
مەشرەب كۈلۈپ:
— ئەي ئاق بوتەبى، سەندىن كېيىن قالغانلار: «ئاق بوتەبى مەشرەبنىڭ جان يېرىنىڭ گۈناھىنى تىلەپتۇ» دەپ سۆز - چۆچەك قىلىشماسمۇ؟ خەير، ئەمدى سېنىڭ يۇزۈڭدىن بۇنىڭ گۈناھىدىن ئۆتۈم، — دېدى. ئاق بوتەبى يېشىپ قويدى. ئاندىن مەشرەبنى تەكلىپ قىلىپ شەھەرگە ئېلىپ كىردى. ئۇشان مەشرەب شەھەرگە كىرگۈچە بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

ھەم يۇزىنى كۆرسەتۈر ئاشىق مۇبتەلاسىغە،
غەم بىلە بولغان بۇ ئەدەم مەجنۇن بىنەۋاسىغە.

ئۇشان مەشرەب ئاق بوتەبنىڭ ئوردىسىغا كىردى. كۆردىكى، ئوتتۇز - قىرىق كىشى ئوردا تېمىدىكى ياغاچقا باغلاقلىق تۇرۇپتۇ. بۇ ئادەملەر ئۇشان مەشرەبنى كۆرۈپ: «داد پادىشاھىم» دەپ يىغلاشتى.
ئۇشان مەشرەب:
— ئەي ئاق بوتەبى، بۇلارنى ياغاچقا باغلاپ قويۇپسەن. بۇلارغا نېمە ئۈچۈن مۇنداق ئازاب سالىسەن؟ سەن مېنىڭ جان يېرىمنىڭ گۈناھىنى تىلەۋالغانىدىڭ، مەن ئۆتتۈم. ئەمدى مەن بۇلارنىڭ گۈناھىنى تىلەۋالسام، سەن ئۆتەرسەنمۇ؟ — دېدى. ئاق بوتەبى:
— ئۆتەي تەقسىر، — دېدى. ئاندىن ھەممىسىنى باغلاقتىن بوشاتتى.
ئاق بوتەبى ئۇشان مەشرەبنى بىر راۋاقنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ چىقتى. تامام خوجەند خەلقى يىغىلىدى. ئاق بوتەبى تۇرۇپ - تۇرۇپ كۈلەتتى. ئۇشان مەشرەب:
— ئەي ئاق بوتەبى، نېمىدەپ تۇرۇپ - تۇرۇپلا كۈلىسەن؟ — دەپ سورىدى. ئاق بوتەبى:
— ئەي تەقسىر، جان يەرلىرىگە قويغان ئىككى بۇرۇتقا كۈلىمەن، — دېدى. ئۇشان مەشرەب:
— ئەي ئاق بوتەبى، مەن سېنى ھەممىدىن ئوبدان كۆرىمەن. جان يېرىمدىكى ئىككى تال بۇرۇت بۇرنۇڭنىڭ ئاستىدىكى ئىككى بۇرۇتۇڭغا ئوخشايدۇ. شۇڭا، ھەر قېتىم تەرەت سۇندۇرغىلى ئولتۇرغىنىمدا ئۇ ئىككى تال بۇرۇتقا كۆزۈم چۈشسە، سېنى كۆرگەندەك بولىمەن، — دېدى. تامام خەلق كۈلۈشۈپ تېلىقىپ قالدى. ئاق بوتەبى:
— تەقسىر، پادىشاھىم، ئەمدى ئۆلسەم ئارمىنىم يوق، — دېدى. ئۇشان مەشرەب ئاق بوتەبنىڭ ھەققىگە دۇئا قىلدى. ئاق بوتەبى ئۇشان مەشرەبكە بىر ئاق ئېشەك ۋە بىر پارچە يولۇاس تېرىسى نىياز قىلدى. ئۇشان مەشرەب «ھۇ» دەپ بۇ يەردىن چىقىپ، شۇ يۇرگەنچە بۇخاراغا كەلدى. بۇخارادا ھەزرىتى شاھ نەقشىبەندنىڭ تەربىيىتىگە كېلىپ، نەقشىبەندنىڭ ئاستانىلىرىنى تاۋاپ قىلدى. ئاندىن قونماق بولۇپ بىر مەسچىتكە كەلدى. كۆردىكى، مەزىن خۇپتەننى ئوقۇپ بولۇپ مەسچىتنىڭ ئىشىكىنى تاقىغىلى ھازىرلىنىۋېتىپتۇ. ئاڭغىچە ئۇشان مەشرەب يېتىپ كېلىپ:
— ئەي مەزىن، مەسچىتنىڭ ئىشىكىنى ئەتمەڭ. مەن مۇساپىردۇرمەن، بۇ كېچە مەسچىتتە قونىمەن، — دېدى. مەزىن ئاچقۇچىنى مەشرەبكە بەردى. ئۇشان مەشرەب مەسچىتنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ

ئىشەكنى ھەيدەپ كىرىپ مېھرابقا باغلىدى. ئۆزى مۇنبەرنىڭ تۆۋىدە ياتتى. ئەتىسى مەزىن مەسچىتكە كىرىپ قارىغۇدەك بولسا، مېھرابقا بىر ئېشەك باغلاقلىق تۇرۇپتۇ. مەزىن: «ۋاي دەرىخ، دۇشمەنلەر ماڭا دۇشمەنلىك قىلىپ، ئېشەكنى مەسچىتكە ئېلىپ كىرىپ باغلاپ قويۇپتۇ» دەپ ئېشەكنى تاشقىرى ئېلىپ چىقىپ باغلاپ قويدى. ئاندىن كىرىپ قارىسا، ئاخشامقى قەلەندەر گويا بېشىنى سەجدىگە قويغاندەك مۇنبەر تۆۋىدە يېتىپتۇ. مەزىن: «ئەي ئادەم، بېشىڭنى كۆتۈرگىن !» دەپ ۋارقىرىدى. ئىشان مەشرەب بېشىنى كۆتۈرمىدى. مەزىن ھاسىسى بىلەن بەش ـ ئالتىنى ئۇردى. مەزىن يەنىلا بېشىنى كۆتۈرمىدى. مەزىن خاپا بولۇپ:

ـــ ئەي قەلەندەر، خۇدايىتائالانىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى، بېشىڭنى كۆتۈرگىن ! ناماز ۋاقتى بولۇپ قالدى، ـــ دېدى. ئىشان مەشرەب بېشىنى كۆتۈردى. مەزىن كۆردىكى، مەشرەبنىڭ كۆزلىرىدىن ياش تارام ـ تارام ئېقىپ تۇرۇپتۇ. مەزىن:

ـــ ئەي قەلەندەر، يىغلاۋاتامسەن؟ خوپ بولدى ! ئېشەكنى مېھرابقا باغلىغىنىڭ نېمىسى؟ ! ـــ دېدى. ئىشان مەشرەب:

ـــ سەن بەش ـ ئالتە پۇلغا ئالغان كېپىشىڭنى ئوغرى ئېلىۋالىدۇ، دەپ ئالدىڭدا قويۇپ ناماز ئوقۇيسەنۇ، مېنىڭ ئون بەش تەڭگىلىك ئېشىكىمنى ئوغرى ئالمامدۇ؟ ـــ دېدى. بۇ چاغدا ئىمام ـ مۇللىلار كىرىپ كەلدى. جامائەت تەييار بولدى. سۇننەت ئوقۇلۇپ، ئاندىن پەرزگە تەكبىر ئېيتىلدى. ئىمام قول باغلاپ نامازغا تۇردى. ئىشان مەشرەب بېشىنى قويىنىغا تىقىپ ئولتۇردى. ئىمام قىرائەت قىلىۋېتىپ كۆڭلى قوتاندىكى موزايغا كەتتى: «موزاينى بوش باغلاپ قويغان بولسا، موزاي بوشاپ كېتىپ ئانىسىنى ئېمىۋالسا ...» ئىمام نامازدىن پاراغ بولۇپ «سۇرەدە ياسىن» نى ئوقۇپ دۇئا قىلدى، ئاندىن ھاسىسىنى قولىغا ئېلىپ:

ـــ ئەي قەلەندەر، خۇدادىن قورقمىدىڭ، مەخلۇقتىن ئۇياتمىدىڭ. نېمىدەپ نامازنى ئوقۇتمەي ئولتۇرىسەن؟ ! ـــ دېدى. ئىشان مەشرەب:

ـــ مەن خۇدايىتائالادىن قورقمىسام، ساڭا ئوخشاش يولۇمدىن ئېزىپ يۈرمەس ئىدىم، ـــ دېدى. ئىمام بۇ ئىشنى ئاخۇن مەۋلانا خەۋەر قىلىش ئۈچۈن مەزىننى ئەۋەتتى. مەزىن بېرىپ مەۋلانا شەرىپكە خەۋەر بېرىپ: «مەسچىتىمىزگە بىر قەلەندەر كەپتۇ. ئېشىكىنى مېھرابقا باغلاپ، ئۆزى ئولتۇرغان جايىغا سىيىپ قويۇپتۇ» دېدى. ئاخۇن مەۋلانا شەرىپ مەزىنگە:

ـــ ئۇ قەلەندەرگە ئازار بەرمەڭلار، ئۇنى بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىڭلار، ـــ دېدى. ئوتتۇز ـ قىرىق موللا بېرىپ كۆردىكى، ئىشان مەشرەب ئورنىغا سىيىپ خىيالى ئولتۇرۇپتۇ. موللىلار:

ـــ ئەي قەلەندەر، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ ـــ دەپ سوردى. ئىشان مەشرەب:

ـــ ئەي موللىلار، بۇ كىمنىڭ ئۆيى؟ ـــ دېدى. موللىلار:

ـــ بۇ خۇدايىتائالانىڭ ئۆيىدۇر، ـــ دېدى. ئىشان مەشرەب:

ـــ ئۇنداق بولسا، مەن خۇدايىتائالانىڭ گۇناھكارى بوپتىمەن، مەخلۇقنىڭ گۇناھكارى بولماپتىمەن. سىلەر كىشىنىڭ ئۆز پۇلىغا ئالغان يېرىگە نېمە ئۈچۈن بىسوراق سىيىسىلەر؟ ـــ دېدى. موللىلار:

ـــ ئەي قەلەندەر، سېنى موللا شەرىپ ئاخۇنۇم چاقىرىدۇ، ئۇ كىشىنىڭ مەدرىسىدە يەتتە تۇمەن كىشى دەرس ئوقۇيدۇ، ـــ دېدى. ئىشان مەشرەب:

ـــ ئۇنداق بولسا، مېنى شۇ ئاخۇنۇمىلارنىڭ قېشىغا ئېلىپ بېرىڭلار، شەرىئەت بويىچە ھەرقانداق جازا ھۆكۈم قىلسا رازىدۇرمەن، ـــ دېدى. موللىلار ئېشەكنى ئەكېلىپ بەردى. ئىشان مەشرەب ئېشەك-

كە تەتۇر مىنىپ، ئاخۇن مەۋلانا شەرىفنىڭ خىزمىتىگە ماڭدى. بىر موللا كېلىپ مەشرەبنىڭ گەدىنىگە بىر مۇشت ئۇردى ۋە:

— ئەي بەتگى قەلەندەر، سەن خۇدا ۋە رەسۇلىللاھنىڭ ئېيتقانلىرىغا مۇخالىپ ئىش قىلىپ، نېمىدەپ ئېشەككە تەتۇر مىنىپ ماڭىسەن؟ ! — دېدى. مەشرەب:

— پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەم: «ئىلىم ئەھلىگە ئىززەت قىلىڭلار» دېگەن. ئوتتۇز - قىرىق ئىلىم ئەھلى ئارقامدىن كېلىۋاتىدۇ. ئېشەككە ئوڭ مىنسەم، ئۇلارغا ئارقام بولۇپ قالمىدۇ. بۇ ھۆرمەتسىزلىك ئەمەسمۇ؟ — دېدى. موللىلار بۇ سۆزنى ئىشىتىپ: «بۇ قەلەندەر ئاخۇنىنىڭ ئالدىغا بارغاندا بىزگە ئەسلا سۆز بەرمىگۈدەك» دېيىشىپ ئۇن چىقمىدى.

ئىشان مەشرەب يولدا كەلگۈچە بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

ئەزەلدىن تا ئەبەد كۆڭلۈم قۇتۇلمىش ئىشق بەلاسىدىن،
يۈرەكلەر رەخنەلەر بولدى، بۇ كۆڭلۈم ماجەراسىدىن.

ئەلقىسسە، ئىشان مەشرەب مەدرىسىگە كېلىپ، ئېشەكتىن چۈشۈپ ئاخۇن مەۋلانا شەرىفنىڭ خىزمىتىگە كىرىپ سالام قىلدى. ئاخۇن جاۋاب سالام بەردى. ئىشان مەشرەب كۆردىكى، بەش - ئالتە يۈز موللا ئاخۇنىنىڭ خىزمەتلىرىدە تۇرۇپتۇ. ئىشان مەشرەب بارغىنىچە ئاخۇنىنىڭ يۇقىرىسىدا ئولتۇردى. موللىلار: «ئاخۇنىنىڭ يۇقىرىسىدا ئولتۇرۇشقا نېمە هەددى؟» دېيىشتى. شەرىف زاھىر كۆزلىرىنى يۇمۇپ، باتىن كۆزلىرى بىلەن قارىسا، يېنىدا يۈكسەك هىممەتلىك بىر ئەۋلىيا ئولتۇرۇپتۇ. ئاخۇن موللىلارغا:

— بۇ نېمە پاراڭ؟ دەخلى قىلماڭلار ! — دېدى. موللىلار:

— ئەي تەقسىر، ئاخۇنۇم، بۇ قەلەندەر ئېشىكىنى مەسچىتنىڭ ئىچىگە باغلاپ قويۇپتۇ. يەنە ئۆزى ئولتۇرغان ئورۇنغا سىيىپ قويۇپتۇ. بۇنىڭ هەممە ئىشىنى شەرىئەتكە خىلاپ كۆردۇق، — دېدى. ئاخۇن ئىشان مەشرەبكە قاراپ:

— ئەي قەلەندەر، بۇلار نېمە دەيدۇ؟ — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي ئاخۇنۇم، بۇلار ئالتە پۇللۇق كەشنى ئوغرى ئېلىپ كېتىدۇ، دەپ ئالدىغا قويۇپ نامаз ئوقىدىكەن. مېنىڭمۇ ئون بەش تەڭگىلىك ئېشىكىمنى ئوغرى ئېلىپ كەتمىسۇن دەپ، مەسچىتكە باغلاپ قويغىنىم راست ! — دېدى. ئاخۇن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ خۇش ۋاقىت بولۇپ:

— ئەي قەلەندەر، خۇش كېلىپسىز ئانا يۇرتىمىز بۇخاراغا ! — دېدى. موللىلار ئۆكتە قوپۇپ:

— تەقسىر، ئاخۇنۇم، شەرىئەت بويىچە ئىش تۇتماي، تېخى بۇ قەلەندەرنى كۆتۈرۈپ قويدىلا، — دېدى. ئاخۇن موللىلارنىڭ كۆڭلى قالمىسۇن دەپ، مەشرەبتىن ئۇچ مەسىلە سورىدى. ئىشان مەشرەب هەربىر مەسىلىگە توققۇزدىن جاۋاب ئېيتتى. ئاخۇن مەۋلانە شەرىف:

— ئەي بۇخارا خەلقى، هەممەڭلار ئۆزرە ئېيتىڭلار ! سىلەر خاتا قىلدىڭلار، — دېدى. خەلق ئۆزرە ئېيتتى. ئىشان مەشرەب ئاخۇن مەۋلانا شەرىفكە:

— ئەي، ئاخۇنۇم، مېنىڭ ئارزۇيۇم ئۆزلىرىنى كۆرمەك ئىدى. بۇ يەردە زاھىتلار كۆپ ئىكەن، ماڭا دۇئا قىلسىلا، مەن كېتەي، — دېدى. مەۋلانا شەرىف:

— ئەي مەشرەب، بۇ يەردە بەش - ئالتە كۈن تۇرۇڭ، — دېدى. مەشرەب:

— ئەي ئاخۇنۇم، ئۇنداق بولسا، مەن خىزمەتلىرىدە بولۇپ دەرس ئوقۇي، — دېدى. ئاخۇن:

— ناھايىتى ئوبدان، بولىدۇ، — دېدى.

ئىشان مەشرەب ھەركۈنى «مۇشكاتى شەرىف» تىن بىر ۋاراق دەرس ئوقۇپ بولۇپ، ھۇجرىغا كىرىپ قولىغا قايچا ئېلىپ، كىتابنىڭ ئوقۇپ بولغان ۋاراقىنى توغراپ چىلىمنىڭ ئوتخانىسىغا سېلىپ ئەسىنى شوراپ يۇتاتتى. بۇ ۋەقەنى ئاخۇنۇمنىڭ شاگىرتلىرى كۆرۈپ ئاخۇنغا:

— تەقسىر، ئاخۇنۇم، مەشرەب ئۆزلىرىدىن ئالغان دەرسنى مۇلاھىزە قىلماي، ۋاراقلارنى كېسىپ چىلىمنىڭ ئوتخانىسىغا سېلىپ شوراپ ئىسىنى يۇتۇپ يۇرۇيدۇ، — دەپ خەۋەر يەتكۈزۈشتى. ئاخۇن مەشرەبنىڭ قېشىغا كىرىپ:

— ئەي مەشرەب، ئوقۇغان دەرسنى مۇلاھىزە قىلماي، نېمىشقا كىتاب ۋارىقىنى چىلىمغا سېلىپ، ئىسىنى شورايسىز؟ — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي ئاخۇنۇم، كىتابنى تەكرار قىلسام، مەنسى كۆڭلۈمدىن ئورۇن ئېلىپ، خېتى بىلەن قەغەزى مۇساپىر بولۇپ قالىدىكەن. شۇڭا، ھەممىنى بىر يەرگە بارسۇن دەپ شۇنداق قىلدىم، — دېدى. يەنە:

— ئەي ئاخۇنۇم، ماڭا رۇخسەت بەرگەن بولسىلا، مەن قۇرئاننىڭ مەنىسىنى نەزم قىلسام، — دېدى. ئاخۇن:

— ئەي مەشرەب، ھازىرغىچە ھېچبىر كىشى قۇرئاننىڭ مەنىسىنى نەزم قىلغان ئەمەس. بىلىپ تۇرۇپتىمەنكى، بۇ ئىش سىزدىن ھاسىل بولىدۇ. ئەمما، قۇرئاننى نەزم قىلسىڭىز قۇرئان بولماي قالىدۇ، — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي ئاخۇنۇم، مەن تېخى سىزنى «ئەھلى مۇھەببەت» دەپ خىيال قىلسام، «زاھىتى خەشەك» ئىكەنسىز، — دەپ مەدرىسىدىن چىقىپ بۇخارانىڭ رىگىستان دېگەن يېرىگە راۋان بولدى. ئىشان مەشرەب يول ئۈستىدە يەنە نېمە دەيدۇ؟ ئىشىتمەك كېرەك:

ئەي «ئەلف» دەك قامەتىڭنى ئىبتىدا قىلدىم بۇ كۈن،
«ب» بەلايى دەردۇ داغىڭ دىلگە جا قىلدىم بۇ كۈن.
«جىم» جەمالىڭنى كۆرەي دەپ كەلدىم، ئەي شاھى جەھان،
«ح» ھەياتىم بارىچە، جانا، دۇئا قىلدىم بۇ كۈن.
«خ» خەلايىق ئىچرە خۇش خۇلق نېتكۈسى، ئول سەندەدۇر،
«دال» دىلنى ئالغۇچىغە ئاشنا بولدۇم بۇ كۈن.
«زال» زەيىڭ بۇلماسۇن دەپ ھەر زەمان مېھرىڭ سېنىڭ،
«ر» رەباتىڭ ئىچرە تەئمىرى ۋىقا قىلدىم بۇ كۈن.
«ز» زۇلفۇڭ شامىدىن يىغلاپ تۇرارمەن ھەر سەھەر،
«سىن» سىيلابى سىرىشكىمنى رەھا قىلدىم بۇ كۈن.
«شىن» شەككەر لەبلەرىڭدىن مېھرىبانلىق كۆرمەدىم،
«سات» سەبرىم قالمادى ۋاۋەيلاتا قىلدىم بۇ كۈن.
«زات» زايىئلىك بىلە ئۇمرۇم ئۆتەدۇر ئاقىبەت،
«ئىتقى» تالىئسىزلىكىمدىن كۆپ جەفا كۆردۇم بۇ كۈن.
«ئىزغى» زالىم كۆزلەرىڭنىڭ غەمزەسى قىلدى خەراب،
«ئەين» ئەزىز جاندىن كېچىپ جانىم فىدا قىلدىم بۇ كۈن.
«غەين» غەرىبلەرغە تەرەھھۇم قىلغىل، ئەي سۇلتانى ھۇس،
«ف» فەراغەت بىرلە ئەرزىمنى ئەدا قىلدىم بۇ كۈن.

«ق» قۇربەت ۋەسلىدىن بولدى مەدەتكار خۇدا،
«كاف» گۈلزارى ئەسىرى مۇددەئا قىلدىم بۇ كۇن.
«لام» لەبلىرى كەۋسەر، تىشىلغى، ئەنبەر خەتلىرى ـ فەزلىگە ئوقۇپ،
«مىم» مىھرابىغا قاشىدا ئىبتىدا قىلدىم بۇ كۇن.
«نۇن» نە بولغايكى بىر كۆرسەم جەمالىگە، ئەي پەرى،
«ۋاۋ» ۋەھ ـ ۋەھ، دىل بېرىپ كۆكسۈمدە جا قىلدىم بۇ كۇن.
«ھە» ھەزار ئېرمەس كىشى داغىنى پىنھان ئەيلەسە،
«لامئەلىف» لالە سىفەت جاكى قەبا بولدۇم بۇ كۇن.
«ى» يارۇ ياۋەرىم، ھالى دىلىمنى سورغۇچى،
«مەددە» ئاھىمدىن سۇيى سەما قىلدىم بۇ كۇن.
پەردەئى ئىسمەتدە ساقلا، مەشرەبى بىچارەنى،
دىيدەئى نامەھرەمىمنى ئاشنا قىلدىم بۇ كۇن.

ئىشان مەشرەب بۇ بەيىتنى تاماملاپ بازار دوقمۇشىغا كەلگەندە، بىر قەلەندەر «ئېتىك نېمە؟» دەپ ئىشان مەشرەبنىڭ ئالدىنى توستى. ئىشان مەشرەب:

— ئىشان مەشرەب، — دېدى.

— «مەشرەب» نىڭ مەنىسى نېمە؟ — يەنە سورىدى قەلەندەر.

— ھەركىم دوست بولسا، دوستلۇق كۆرسىتىمەن ۋە ھەر قازانغا چۈشسەم، شۇ قازاندا قاينايمەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئېتىمنى مەشرەب قويغانمەن. سېنىڭ ئېتىك نېمە؟ — مەشرەب دېدى.

— ئېتىم پانسەد①.

ئىشان مەشرەب: «شەيتان بىر ... مەنلىك (مەنمەنلىك) قىلغانىدى، لەنەت ھالقىسى بوينىغا چۈشۈپ دەرگاھتىن ئايرىلدى. سەن بەش يۈز ... مەنلىكنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپسەن. سەندىن قاچماق كېرەك» دەپ قېچىپ، شۇ قاچقانچە بىر مۇساپىرخانىغا كېلىپ بۇ مۇناجاتنى ئوقۇدى:

غۇلغۇلەئى سۇرۇدكەش بولدى مېنىڭ شەرافەتىم،
ئول سەنەمگە پىشكەش ئاھىم ئىلە نەدامەتىم،
خانە بەخانە يۇرگەنىم نەفسىم ئۈچۈندۇر ئادەتىم،
زىلزىلەئى زەمىنۇ ئەرش جۇملە مېنىڭ كەسافەتىم،
كۆڭلۇم ئىچىندە غەمۇ غەش بەختىم ئىلە سەئادەتىم.

ئاڭغىچە «بىر ئاتەشنەپەس قەلەندەر كەپتۇ» دېگەن خەۋەر ئابدۇللاخانغا ئاڭلاندى. ئابدۇللاخان: «ئۇنى بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىڭلار !» دەپ مۇساپىرخانىغا كىشى ئەۋەتتى. كىشىلەر بېرىپ مەشرەبنى تەكلىپ قىلىپ، ئابدۇللاخانىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. ئىشان مەشرەب ئابدۇللاخانىڭ ئوردىسىغا كەلگۈچە بۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

نەغمەئى ئەرغەنۇن قىلىپ، دىلبەرىم خۇش نەۋا كېلۇر،
لەززەتى ئىشقىنى تاپىپ زىكرى سەنا خۇدا كېلۇر.

① پانسەد — (سان) بەش يۈز.

ئىشان مەشرەپ بەيىتنى توگىتىپ ئابدۇللاخاننىڭ ئوردىسىغا كىردى. ئابدۇللاخان دەرھال ئالدىغا چىقىپ مېھمانسارايغا باشلىدى. ئاندىن يەتتە سەر ئالتۇن ئېلىپ كېلىپ ئىشان مەشرەبكە نىياز قىلدى. ئىشان مەشرەب: «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ بۇ ئالتۇننى بىرنى تەپتى. ئالتۇن يەرگە تېرىقتەك چېچىلىپ كەتتى. ئىشان مەشرەب «ھۇ» دەپ يەنە يولىغا راۋان بولدى. ئابدۇللاخان ئىشان مەشرەبنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ:

— ئەي تەقسىر، پادىشاھىم، مەن بىبەخت ئىكەنمەن. مېنىڭ نىيازىمنى ئالمىدىڭىز، — دەپ ئەمىر تېمۇر پادىشاھتىن قالغان كونا خەزىنىلەردىن پۇل ـ مال ئېلىپ چىقىپ نىياز قىلدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي ئابدۇللاخان، مەن «مال ـ دۇنيا» غا پەشۋا ئۇردۇم دەپ يۇرۇپتىكەنمەن. ئەمما، بۇ سۆزلىرىمنىڭ ھەممىسى يالغانىكەن. خۇدايىتائالادىن تەلىپىم شۇ ئىدىكى: «بىر ئادىل پادىشاھ بولسا، ئۇ ئالدىمغا مال ـ دۇنيالىرىدىن ئېلىپ چىقسا، كۆتىگە بىر پەشۋا ئۇرسام». خۇداغا شۈكرى، سىزدەك ئادىل پادىشاھنىڭ مال ـ دۇنيالىرىنى ماڭا مۇيەسسەر قىلدى. مەن كۆتىگە پەشۋا ئۇردۇم. مانا ئەمدى سۆزۈم راست بولدى، — دېدى.

ئابدۇللاخان ئالتۇن ئورالغان پوتىنى ئېلىپ كېلىپ ئىشان مەشرەبكە نىياز قىلدى. ئىشان مەشرەب پوتىنىڭ بىر ئۇچىنى بېلىگە قىستۇردى. ئابدۇللاخان ئالتۇن ئېگەر بىلەن جابدۇلغان يەنە بىر ئات نىياز قىلدى. ئىشان مەشرەب ئاتقا مىنىپ يولىغا راۋان بولدى. يولدا بىر غېرىب بىچارە ئىشان مەشرەبنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— تەقسىر، پادىشاھىم، غېرىبتۇرمەن، — دېدى. ئىشان مەشرەب:

— بېرى كەلگىن ! — دېدى. بۇ غېرىب بىچارە يېقىن كەلدى. ئىشان مەشرەب:

— ئەي غېرىب، بىلمىدىكى پوتا يەرگە چۈشۈپ قالسا، سېنىڭكى بولسۇن. ئۆزۈم قولۇم بىلەن يېشىپ بەرسەم، «ئىشان مەشرەب مال ـ دۇنيانى قولى بىلەن تۇتقان» دېگەن ئاتاققا قالىمەن، — دېدى.

ئىشان مەشرەب ئىككى قەدەم يۈرگەنىدى، بېلىدىكى پوتا يەرگە چۈشتى. غېرىب كېلىپ پوتىنى ئالدى. ئىشان مەشرەب ئاتتىن چۈشۈپ:

— ئەي سەرمەست، بۇ ئاتنى بوغۇزلىغىن ! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئابدۇللاخاننىڭ ۋەزىرى بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ، ئىككى يۈز تىللا ئالتۇن ئېلىپ كېلىپ:

— ئەي تەقسىر، بۇ ئىككى يۈز تىللا ئالتۇننى ئالسىلا، ئاتنى ئۆلتۈرمىسىلە، — دېدى. مەشرەب ئالتۇننى قوبۇل قىلمىدى. ئاتنى ئۆلتۈرگۈزدى. بۇخارانىڭ ئۆلىمالىرى:

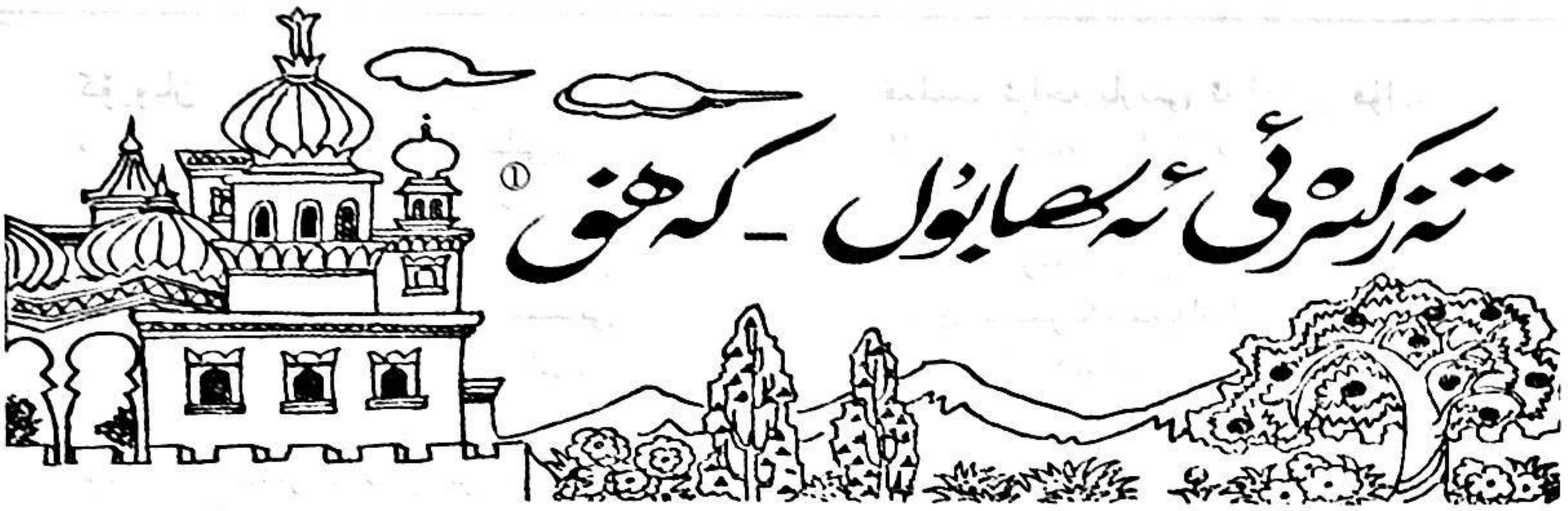
— ئەي تەقسىر، مۇنداق قىلىشلىرىنىڭ سەۋەبى نېمىكىن؟ — دەپ سورىدى. مەشرەب:

— مەن بۇ ئاتنى مىنىپ ئوردىدىن رىگىستانغا كەلگۈچە خۇدايىتائالادىن غاپىل بولدۇم. ھەرقانداق بىر ئادەم بۇ ئاتقا مىنسە، خۇدايىتائالادىن ماڭا ئوخشاش غاپىل بولغۇسىدۇر، — دېدى. تامام بۇخارا خەلقىنىڭ ئەقىدە ـ ئىخلاسى زىيادە بولدى. ئىشان مەشرەب «ھۇ» دەپ بۇ غەزەلنى ئوقۇپ يولىغا راۋان بولدى:

غەمزە بىلەن قاشىمە كەل جاننى قىلاي ساڭا فىدا،
كۆيدى يۈرەك چاك ـ چاك، ئاھ، نېتەي، بولدۇم ئەدا.

(داۋامى كېيىنكى سانىدا)

(نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا، دوتسېنت)

تۆت كىشىنىڭ ئەسھابۇل - كەھف ①

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

بىسمىللاھىر - رەھمانىر - رەھىم

(يۇكسەك زاتلار كۆكتىكى نۇرلۇق قۇياشى ۋە تولۇن ئېيى، ئۇلۇغ پېيشۋالار گۇلىستانىدىكى رەڭگى ۋە ھىدى، ئىككى جاھان پەيزىنى تەلەپ قىلغۇچىلارنىڭ چىرىغى، ئارىپلارنىڭ قىبلىسى، سادىقلارنىڭ مۇستەھكەم خىلۋىتى، ئالەملارنىڭ رونىق تاپقۇزغۇچىسى، غېرىبلارنىڭ پەرۋىشچىسى تۇرپاندا ماكان تۇتقۇچى ھەزرىتى سۇلتان ئەسھابۇل - كەھفنىڭ غارايىپ ۋەقەلىرىدۇر.)

(بۇ ۋەقە شۇنداقكى، بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ بار ئىدى. كاتتا مەملىكەتلەر ئۇنىڭ ئەمر - پەرمانىدا ئىدى. ئۇ پادىشاھ كۇپپار ئىدى، خۇدالىق دەۋاسى قىلاتتى)، نەزم:

بار ئېردى بۇرنا بىر غەييۇر كافىر،
تەكەببۇرلۇق ئۇلۇغ شەيتانۇ جابىر.
ئاتى دەقيانۇس ئېردى كۆپ مۇكەددەر،
مۇشەددەد كافىر ئېردى نەھس ئەختەر.
جەھانغا سىغماس ئېردىلەر سىپاھى،
ئەز ھەددى ئەفزۇن ئېردىلەر گۇناھى.
خۇدا مەن دەر ئىدى ئول گۇمراھ ئەھمەق،
ئەقىلسىز، ھوشى يوق، بەدبەختى مۇتلەق.
ئۆزى فەربە ئىدى مانەندى ھەيۋان،
ئاڭا ھەم تەڭ يوق ئېردى ھېچ سۇلتان.

ياساپ ئېردى ئېگىزلىك جايى ئالى،
بەلەندلىك ئېردى فىرئەۋننىڭ خەيالى.
سەف ئەندەر سەف ئىدى زەررىن كەمەرلەر،
ھۇزۇرىدا بەھادۇر جەڭگى ئەرلەر.
يۇرۇر ئېردى ھۇجۇمى ھەر تەرەفكە،
خەيال ئەيلەپ ياماڭ ئەھلى شەرەفكە.
قايۇ ئىقلىم ئۇزە قويسا قەدەم ئول،
زۇلۇم ئەيلەپ، قىلۇر ئېردى ئەدەم ئول.
بەھەر ئىقلىمدە قىلسە لەشكەر جەڭ،
ئۆز ئەسرىدە يوق ئېردى ئاڭا ھەمتەڭ.

ئۇرۇم پادىشاھى دەقيانۇسغە چەرىك تارتقانى

ئول ۋەقتىدە ئۇرۇم ئاتلىق ۋىلايەتنىڭ پادىشاھى بار ئىدى. دەقيانۇسغە ياغى بولماقنىڭ مەسلىھەتىنى قىلدى. ئۇلارنىڭ پادىشاھلىقىدە ھېچ كەملىكى يوق ئىدى. ئول پادىشاھنىڭ نەچچە ئوغلانلارى بار ئېردى، ھەربىرلەرى يېگانەئى دەۋران ئېردى. ئول مەسلىھەت بىلەن دەقيانۇس تۆفەسگە چەرىك تارتتىلار. بۇلار يولدا كېلەدۇر.

ئۇرۇم چەرىكىنىڭ خەبەرىنى دەقيانۇس غايىبانە ئاڭلاپ، ۋەھى [دىن] چىھرەسى مۇتەغەييىر بولدى، ناچار ئۇرۇم چەرىكىنىڭ ئالدىغە جەڭگە چىققانى، نەزم:

① بېشى ئۆتكەن ساندا.

كۆرۈبان دەقىيانۇس دېدىيانى،
تەنىدە قالمادى ھوش ئىلە جانى.
قاچىپ قىرئەۋن قاشىغە باردى قورقۇپ،
تىرىك قالماغىدىن ئول ئىلكىنى يۇپ.
دېدى: لەشكەر تولادۇر، يوق ھىسابى،
بارىنىڭ رەڭگى چۈن ئەبۇ تۇرابى.
دېدىكىم دەقىيانۇس: ۋاي ئۇزە ۋاي،
چىقماڭ لەشكەر ئالىبان تۇغۇ كارناي.
بولۇڭىز لەشكەرى رۇمغە تەقابۇل،
قىلىپ ئولجە بارىنى ئەيلەڭىز قۇل.
ئۆزى ئاتلاندى چالدارۇپ نەقارە،
مىسالى خوك ھەرامزادە، مەكارە.
تەقابۇل بولدىلەر بۇ ئىككى لەشكەر،
بىرى - بىرىگە مەيداندا سەراسەر.
مۇبارىزلار كۆرۈپ مەيداننى خالى،
چۈشۈپ باشىغە جەڭ، قىلماق خەيالى.
سىنان رۇم ئەھلىنىڭ ئىلكىدە ئەنبۇس،
كۆرۈپ ئاھ ئۇردى، مەخفى دەقىيانۇس

دەقىيانۇس ئاھستاگىنە ئۆز خەلقىگە: «ئوبدان جەڭ قىلىڭلار، ئىنئام - ئىھسانلار قىلاي» دېگەنى، نەزم:

دېدى پۈشىدە ئۆز خەلقىغە سىرىن،
نەچە كۈن ئىككى لەشكەر قىلدىلار جەڭ،
سىلەرگە جان بىرەيىن جەڭكى قىلغىن.
ئۇرۇم خەلقى بەغايەت بولدىلار تەڭ.
قىلىبان ئىككى لەشكەر سەفلەرىن راست،
ھەزىمە تافتى ئاخىر لەشكەرى رۇم،
مۇبادا رۇم ساری گەنج بارەر خاست.
قاچۇردى دەقىيانۇس لەشكەرى شۇم.

شەھزادەلەر ئاتالارى بىلە شكەست يەپ، ئەسىر تۇشكەنى، نەزم:

بۇ ھىكمەت بىرلە نەچچە شاھزادە،
بۇ سۆزلەردۇر، مۇسۇلمانلار، ھەقىقي،
ئەسىر تۇشتى بۇ كافىرغە ئارادە.
نەچچە كۈن بولدى كافىرغە رەفىقى.

ئەلقىسسە، دەقىيانۇس بۇلارنى ئولجا ئالىپ، ئۆز شەھەرىگە ئالىپ كىرگەنى ۋە ھەربىرلەرىگە خىزمەت تەئىنلەپ قويغانى. بۇلار فەراسەت بىرلە ئانىڭ باتىلىقنى بىلىپ، خۇدايى تەئالانىڭ ھەقىقەتىنى ئىستە-گەلى مەشۇرەت قىلغانلارى. شەھزادەلەر دەقىيانۇسغە: «بىزلەر گويباز» دەپ ئايتقانلارى، دەقىيانۇس ئۆز ئەمر-لىرىنى بۇلار بىرلەر گوي ئويناغالى بۇيرۇغانى، بۇلار گويىنى سۇرۇپ قاچقانلارىنىڭ بەيانى، نەزم:

يانىبان دەقىيانۇس ئۆز يەرىگە،
تۇغىنى شاھ تەبيۇنۇس كۆتەردى.
كى خىزمەت تەئىين ئەتتى ھەر بىرىگە.
ياساۋۇل مىر كەشفۇتەتنى قىلدى،
مەگەسدان قىلدى يەملىخانى ئول دۇز،
تۆشەكچىسى كەشافەتيۇس ئېردى.
بۇ خىزمەتكە مۇئەككەل قىلدى ھەر رۇز.
مۇھىم ساز ئېردى ئازەر فەتيونۇس،
بەكاۋۇل ئاندا مەكسەلمىنا ئېردى،
ھەلىمچى، چايچىسى يۇنۇس ياۋانۇس .

ئەلقىسسە، يەملىخا دەقىيانۇس مەلئۇننىڭ چىبىنىنى قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، ئول مەلئۇننىڭ :«مەن خۇدا» دېگەنىگە ۋە خەلايىقنى ھەم باش قويدۇرغانىگە ھەزرەتى يەملىخانىڭ ئۆز ئەقل - فەراسەتى بىرلە: «بۇ پادشاھ مەن خۇدا دەيدۇر، بۇ ھەم بىزگە ئوخشاش تۇرسە، چىبىنىنى بىزگە قورۇتسە، بىزگە ئوخشە ئۇخلاسە، بىزگە ئوخشە يېمەك - ئىچمەك ئادىتى بولسە، بۇ خۇدا ئەمەس ئىكەن» دەپ ئىنكار قىلغانلارى، نەزم:

بۇلار بىر نەچچە ۋەقت ھەمراھ بولدى،
پەلىدىنىڭ ھالىدىن ئاگاھ بولدى.
چىبىن قوغلار ئىدى يەملىخا بىر كۈن،
مۇبارەك كۆزلەردىن ئاقىزۇپ خۇن.
مۇشۇك چۈشتى مۇبادا تۇخلۇكىدىن،
كۆرۈپ كاپىر چۆچۈپ كەتتى ئۆخىدىن.
تەبەسسۇم ئەيلەدىلەر شاھى دانا،
خۇدا ئېرمەس دىدى بۇ كافىر ئەسلا.
مۇنەززەھدۇر خۇدا ئىچمەك ـ يېمەكدىن،
مۇنەززەھ كار قىلماق، سۆزلەمەكدىن.
خۇدا يالغۇزدۇرۇر، ئىككى ئەمەسدۇر،
خۇدانى ھېچكىم ئىككى دېمەسدۇر.
خۇدانى جەھلى بىرلە ئىككى دېگەنلەر،
ئۆزى كافىر بولۇرنى بىلمەگەنلەر.

خۇدادۇر بىۋەزىر كەۋنەين شاھى،
قاچىبان قۇللارى بارسە پەناھى.
خۇدانى بىر دېگەن ئىنسانۇ تائەت،
خۇداغە قىلغانى بەندە ئىتائەت.
خۇدانى ئىستەمەك بىزلەرگە لايىق،
قاچان مەخلۇقغە بەندەدۇر خەلايىق؟
دېدى خىلۋەت ئارا ھەمراھلارىغە،
نىھانى ئەرزىن ئايدى ھەر بىرىغە.
بىرى بىر ئەيلەدىلەر مەسلەھەتنى،
قاچىشغە تاشلادى فاسىق تۇبەتنى.
دېدىلەر بۇ خەبىسنى تەرك ئېتەلى،
خۇدانى بىر سايان ئىزدەپ بارالى.
بۇنىڭ مەتلۇبى ئېرمەس گويبازلىق،
مىراس بىزلەرگە بولمىش تەڭۇ تارلىق.

ئەلقىسسە، شەھزادەلەر دەقيانۇسغە بىزلەر گوي ئۇيناساق دېگەنلەرى بەيانى، نەزم:

بۇلار يولدە قەمەر گويىنى باشلاپ،
خۇدايى ئانى ئۆز كويىغە باشلاپ.
دېدى مەن قىلماس ئېرىدىم ھېچ غەۋغا،
مېنىڭ باشىمغە تۇشكەن ھەم بۇ سەۋدا.
سىزنىڭ بىرلە رەفاقەت ئەيلەر ئېرىدىم،
قاباماي سەبرۇ تەقات ئەيلەر ئېرىدىم.

دېدىيۇ يىغلايۇ يولغا يەتىلدى،
بۇلار ھەم راست تەستىقىنى بىلدى.
دېدى سىزگە قاراڭغۇ شاھزادە،
كۆتەرىپ ئېلتەلى ئەمدى پىيادە.
كۆتەرىپ گەردەنگە ھەر بەرادەر،
يېتىشكۈنچە غار ئاغزىغە بەرابەر.

دەقيانۇس بۇلارنى سوراپ، خەبەرنى ئالالماي، ئىككى كىشىنى بۇيرۇپ ئېرىدى، باز بولار ھەم ۋەھدانى يەتكە ئىقرار بولۇپ غارغا كىرگەنلەرى بايانى، نەزم:

بۇلارنى دەقيانۇس ياد قىلدى،
غەزەب ئوتى يانىپ فەرياد قىلدى.
چىقارتىپ خەلق بىرلە نەۋكەرىنى،
قىلىبان جەمئ خەلقلەرنىڭ بارىنى.
قايانە دېمىش ئۇشبۇ ئوغۇللار،
جەۋابىن بەرمەدىلەر ئوڭۇ ـ سوللار.
ئىككى سەردار ئىلغاپ بۇيرۇدى ئول،
تۇيۇق ساری باقىپ ئىز، تاپتىلار يول.
سوراپ يەتتى بۇلار ئەندازەلەرگە،
نەباتۇننەفسەڭ شاھزادەلەرگە.
تۇشۇپ ساچراپ ئاتىدىن ئىككى سەردار،
دېدى: بىزدە ئىلاج يوق ئەي نىكۇ كار.
دېدى: يەتكەن زەمان بولسۇن مۇبارەك،
سەفەر قای ساری قىلدىلار بىلا شەك؟
دېدىلەر: شاھزادە ھەر كىم ئۆزدۇر،
بۇ يولنى شەرتى ئەۋۋەل راست سۆزدۇر.
بارۇرمىز دېدىلەر ئىستەپ خۇدانى،
دېمەيدۇرمىز خۇدا ئەھمەق بۇ جانى.
سېنى، بىزنى يارانقان بىر خۇدا بار،
ئۆزى پىنھانۇ سۇنئى ئۇندا ئىزھار.
خۇدانىڭ شەئنىدە ئىچمەك ـ يېمەك يوق،
نەسەب بىرلە ھەسەبدىن سۆزلەمەك يوق.

خۇدانىڭ ھاجەتى مەخلۇقغە يوقدۇر،
ۋەزىرى يوق سۆزى فۇرقان تانۇغدۇر.
خۇدا ئىستەرنى ۋاجىب بىلدۈك ئۆزگە،
قۇلاق تۇتمايدۇرمىز ئۆزگە سۆزگە.
دېدىلەر: شاھلار گۈل ـ گۈل يانىبان،
غەرەز بۇدۇر دېدىلەر ئىككى مىھمان.
قىلۇرلار رەھم ئېتىپ سىزلەرنى ھەمراھ،
قارا بىزلەرگىدۇر دائى ئىلەللاھ.
دېدىلەر ھەق ئۆزى تەۋفىق بەرگەي،
كۆڭۈلدىن لۇتف ئېتىپ زەڭگىن كۆتەرگەي.
بۇلار ھەم ئۇشبۇ ئەسھابىغە قوشۇلغان،
تاپار تەۋفىق پىنھان ئاندا بولغان.
خۇدانى ئىستەمەك، بىزلەرگە لايىق،
بولۇرمۇ بەندە مەخلۇقغە خەلايىق؟
دېدى سەردارلار: ئەلھەمدۇلىللاھ،
خۇدايىم قىلمادى بىزلەرنى گۇمراھ.
بولۇپ بىر نەچچە ھەمراھى خىرەتمەند،
ھەقىقەت سىرىدىن تاپقان شەكەر ـ قەند.

ئىراده بىرله ئول غار ئىچىرە كىردى،
تاشىدىن ئەنكەبۇتلار تار ئېگىردى.
كەبۇتەر تۇتتى ئاندە نەچچە ئاشىيان،
ھەمە ئۆز ھالىدا ئەللاھ گويان.
قىلىپ تاقچىلارىدە بۇق ـ بۇق ئاۋاز،
خۇدا ئەيلەپ ئۇلارنى دوستىغە ساز.
بۇسۇغى ئاستىدە قىتمىر ياتىپدۇر،
ئۇيۇماقنى خۇدا ئۆرگەتىپدۇر.
بۇلارنى غەيرى ھەقكىم كۆرمەدىلەر،
پەرىيۇ ئىنسۇ جىن ھەم بىلمەدىلەر.
خۇدا بەردى بۇلارغە ناز ئىلە خاب،
مەجازى قۇللارىدىن ئىلغاپ ـ ئىلغاپ.
كۆزى ناز ئۇيقۇسىدا مەست بولدى،
فىراقۇ غۇسسەۋۇ غەم پەست بولدى.
سوراپ ئەلچىلەرىدىن دەقىيانۇس،
خۇدامەن دېگەنىدىن بولدى مەئيۇس.
تۇيۇق سارىغە يۈردى قوزغابان فەۋج،
بۇ قىسسە خەلق ئارادۇر فەۋج دەر فەۋج

دەقيانۇس بۇلارنى كەلمەدى دەپ تۇيۇق تەرەپگە ئىستەپ كېلىپ، تاپالماي شەرمسار بولۇپ، غار ئاغزىغە ياۋۇق كېلىپ، ھېچ شكافنى تاپماي ۋە ئول شكاف مۇھەييا تۇرماي، ئۆز خەلقىدىن ناموس قىلىپ، ئۇياتىپ ياندى. ھەق تەئالا ئۇلارغە بەرئارامنى بېرىپ، «ئەسھابۇل كەھف» دەپ لەقەب نام قويدى. ئانىڭ ئۈچۈن ئايەت كەلامىدە ئۇلارنىڭ شەھنى مەزكۇردۇر، تەئرىف ـ تەۋسىف ئول «سۇرەئى كەھف» دە باردۇر. يەنە بىر خەتتى ئېرشاد لازىم ئەمەسدۇر، دەپدۇرلار. ھەزرەتى سۇلەيمان «ئەسھابۇل كەھف»نى شول ھالدا ئاسمانغە ئىلتىپ ئىندىلەر، كېيىن ئۇيغانغانلاردا غار-دىن چىقتى دەپدۇرلار. ئۇيقۇلاغان ۋەقتىدە ئەرشى ئەئزەمنى ئاياغلاردە كۆرەر ئىدىلەر. تاڭلار قيامەت كۈنلەردە بۇلار قوفۇپ بەھشتكە كىرۇرلەر. ئىتلارنىڭ بوينىغە ئالتۇن زەنجىر سالىپ، ھەزرەتى ئەبۇ بەكرى سىددىق رەزىيەللاھ ئەنھۇنىڭ باغلارىغە قويۇپ بېرۇرلەر، شكاردا يۈرۇرلەر. نەزمى شەرىف:

مەكان ئەتكەندە غارنى لى مەئەللاھ،
ئىچى ئېردى ئۇلارغە ئەرشى ئەئلاھ.
كۆرۇنەر ئېردى ئاستىن ئەرشۇ كۇرسى،
چىقالماس ئېردى يۈز مىڭ جان فۇلۇسى.
بارى ئالدىدا ئېردى ھەشت جەننەت،
تەماشا ئەيلە ئېردىلەر بىمىننەت.
نېچۈك ئۇيقۇلارىدىن ئويغانىبان،
بىرى بىرلەرىگە گۈل ـ گۈل يانىبان.
دېدىلەركىم: نەچاغلىخ مۇندە ياتتۇق،
ئەزىم دەۋلەت كۆرۇبان شەھد تاتتۇق؟
دېدىلەر: چاشىدىن پىشىنگە تەگرۇ،
ياتتىممەن، ئىشتەھا ھەم كەلمىش ئەسرۇ.
بىرى ئايدىكى: ئۇخلار ـ ئۇخلاماسمىز،
قوپۇپمىز ياكى ئۇخلا ـ ئۇخلاماپمىز.
تەئام كەلتۇرسىڭىز بىر شەيئ ئارادىن،
بارىبان قەلئەئى قارا خوجادىن.
دېدىلەر نانغا يەملىخا بارايىن،
نەبەرسە ئانى رەززاق، مەن ئالايىن.

چىقىپ باردىلار يالغۇز شەھەرگە،
ئەلا ھەزاكى كىردىلەر ھەزەرگە.
غىزا ئالماق ئۈچۈن بازارغە كىردى،
ئۈجۈزى فىتنە تاپىدىن ئېگىردى.
كۆمۈش تەڭگە ئالىپ، نانۋايغە بەردى،
دېدى نانۋاي: بۇ تەڭگە كوھنە ئېردى.
دېدى نانۋايكى: تاپمىش سەن خەزىنە،
بۇ قالغان دەقىيانۇسدىن دەفىنە.
دېدىلەر: بىز بۇگۈن غار ئىچرە كىرگەن،
دېدى نانۋايكى: سىزلەر بۇرنا يىتكەن.
دېدى نانۋايكى: شەھ قاشىغە يۈرگىل،
ۋەيا تاپقان خەزىنەنى كەتۈرگىل.
ئۆتۈبان دەقىيانۇس قەۋمى ئۇرغۇت،
بولۇپ باتىل بارىسى راسلاغان بۇت.
ئۇلار ئورنىغە بولمىش شاھ سەنجار،
مەلىك تەخت ئۈزرە ئىمىشدۇر قارالار.
ئالىپ ئوردەغە باردى تاجۋەرنى،
ئۇلار ئىلكىدىن ئالغان سىمۇ زەرنى.
دىيانەت بىرلە مەشھۇر ئېردى ئول شاھ،
كۆرۈپ يەملىخانى چەكتى ئىسىخ ئاھ.
دېدى: نە ۋاقىئەدۇر ۋاقىئەڭىز،
ئالىپ قالماي بارىنى بىزگە دەڭىز.
ھەياتلىخ باقىدۇر خىزمەت قىلالى،
ھەمىشە بەلكى خىزمەتدە تۇرالى.
بۇلار ۋاقىئەسىنى دېدى بىر - بىر،
ئاڭا خۇش كەلدى ئۇشبۇ ياخشى تەقرىر.
بۆلەكچە بولدى نۇرانى چىرايى،
چەراكىم ئېردى ئاشنايى خۇدايى.
«زەبۇر» خاندلارنى چىرلاتىپ دېدى شاھ:
«زەبۇردە» بارمۇ، قىلغىل مېنى ئاگاھ؟
«زەبۇر» خاندلار ئايدى: ئەي شاھ بۇ سۆز چىن،
بولار شاھزادە نامى رۇمى تەئىين.
ئۇقۇپدۇرمىز «زەبۇر» ئىچرە بۇ سۆزنى،
ۋۇقۇئىغە كەلدى ئول سۆز كەرەك ئۆزنى.
ھىساب ئەتتىكى بولغانىن نەچە يىل،
تولا راۋى سەھىھ ئۇچ يۈز توقۇز يىل.
بۇلار غار ئىچرە ياتىپ ئوخلاغالى،
بۇرۇنقىدەك ئىدى ساچۇ ساقالى.

ئەلقىسسە، پادىشاھ سەنجار دېگەن ھەزرىتى يەملىخاغە بىزلەرمۇ بىرگە بارايلى دەپ ھەمراھ بولۇپ، جەمئ ئۇمەرا، ۋەزىرى ئىسلاملار بىلە يول يۈرۈپ غارغە يەتكەندە، پادىشاھ سەنجارنى توختاتىپ تۇرغۇزۇپ قويۇپ: «مەن چىقمىسام، بىر كىشى بۇيرۇڭ» دەپ غارغە خەبەرغە كىرگەنى. شولدۇركى ئول يەملىخا ئۆز ئەسھابلارى قاشىغە [كېلىپ] كۆز ياشى قىلىپ: «بۇ ئالەم كوھنە بولمىش، ئەي بەرادەرلەر، نە دەقىيانۇس قالىپدۇر، ۋەنە خانلار قالىپدۇر، ۋەھم ئۆتۈپدۇر، ھالا بۇ مەملەكەتكە پادىشاھ سەنجار دېگەن پادىشاھ بولۇپدۇر، ۋەزىر ۋە ئۇمەرالار ۋە شەھەر ئاھالى ئەكابىر ۋە مۇئەللىملەر كەلدى. ئول زەماندا بارلار ھەممەسى يۆتكەلىپ، ئۆزگە زەمانە بولۇپتۇ. ئەمما شەھەر ئاھالى مۇسۇلمان ئىكەن. بىز ئۇخلاغاندە پەيغەمبەرلەر تۆرىلىپ، ھەممەسى مۇسۇلمان بولۇپ ۋە كىتابلاردە بىزلەرنىڭ ئىسىم، ۋاقىئاتلاردىن كۆرۈپ ۋە بىلىپ ئىكەنلەر» دەپ خەۋەر قىلىپ ئىدى، كۆز ياشى قىلىپ چوڭلارى دېدىكىم: «يەنە ئۇخلايلى» دېيىشىپ، ياڭىباشىدىن يەنە ئۇيقۇ تازە قىلدى. ئەۋۋەلقىدەك كەبۇتەرلەر ئۇچۇپ يۈردىلەر. ئۇ پادىشاھ سەنجار مۇنتەزىر بولۇپ، ئاخىر تەۋاف زىيارەت قىلىپ، دۇئا - تەكبىر قىلاشىپ، مەسجىد سالدۇرۇپ، تەئرىخ پۈتۈپ، ساھىب تەكبىر، چىراقچى، شەيخ، جارۇبكەش، تەئىين قىلىپ، ۋەقفۇ ئەۋقا قىلىپ: «ھەركۈنى قۇرئاننى تەمام قىلىڭلار» دەپ، پادىشاھ خەير - ئېھسانلار قىلدى، دەپدۇرلار. ۋە يەنە كەلامۇللاھ ۋە كىتابۇللاھدا، «سۇرەئى كەھف» دە: «ئۇلارنى بىز ئۇيقۇ ۋە سول تەرەپكە ئۆرۈپ تۇرىمىز. ئۇلارنىڭ ئىتى (غار) نىڭ بوسۇغىسىغا ئىككى پۇتنى سوزۇپ ياتىدۇ»[1](ئۇلارنى ئاللاھ تەئالانىڭ قۇدرەتى بىلەن بۇيان ئۆرۈپ قويار) دەپدۇرلار.

ھەزرىتى ئەسھابلارنىڭ دەقىيانۇسغە: «گويبازلىق ئوينايلى» دەپ ئىزھار قىلغانىنىڭ بەيانى.

① «قۇرئان كەرىم»، 18 - سۇرە، كەھف 18 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

قىلايىن مۇڭا گويبازلىقنى ئىزھار،
قاچالى گويىنى قوغلاپ بولسا جىق يار.
خۇدا ئاسراسلار بىزنى تاپالماس،
قالۇر غەفلەتدە بىزگە يار بارماس.
خۇدانىڭ قۇدرەت ئاتلىق پەردىسى بار،
بىزنىڭدەك قانچىلىك فەرۋەردىسى بار.
خۇدادىن بولماقى نەۋمىدۇ گۇمراھ
خەتا، «لاتەقنەتۇ مىن رەھمەتىللاھ»[1]
ئاڭا بىز دېدى گويبازلىقغە ئۇستاد،

سوقالى نەچچە چەۋگان بولۇڭىز شاد.
دېدىكىم دەقىيانۇس: ياخشى بولغاي،
ئۇيۇنچىلار بەيابانغە يىغىلغاي.
ئۆزىيۇ دەشتى ئۇزرە تەخت قۇردى،
يەقىنلەرغە گويبازلىقنى بۇيرۇدى.
تالاشىپ ئىككى ياندىن ئويناديلار،
سوقۇبان گويىنى چەۋگان قوغلادىلار.
ئالىپ شاھزادىلەر قاچمىشلار ئانى،
سۇرۇپ مەقسەد ساری گويى ۋەفانى.

ئەلقىسسە، ئەسھابلار گويبازلىق ئويناي ـ ئويناي گويىنى سۇرۇپ قاچىپ، نەيەرگە بارۇرىنى بىلەلمەي، غەم ـ غۇسسە بىرلە ھەيرانۇ سەرگەردان بولۇپ، قىلغان ئەھدىلەرىنى بۇزالماي، تەۋەككۇل قىلغان سۆزلەردىن ھەم يانالماي، نەچچە فەرسەڭ يول يۇرۇپ ئىدى، فىھال دەقىيانۇسنى غەفلەت باسىپ، شەھرگە يانىپ كىردى ۋە بۇ ئەسھابلار ئول ئويناغان گويىنى تاشلاپ كېتىپ بارۇر ئىدى، بىر چوپان ئىت بىرلە ئەسھابلارغا يولۇقۇپ ئەھۋاللارىنى سوراپ ۋە ئۆزى ھەم ۋەھدانىيەتكە ئىقرار بولۇپ: «قاياقدىن كەلدىلەر ۋە قايدە بارۇرلار؟ دەپ ھال ـ ئەھۋاللارىنى سوراپ ئىدى، ئەسھابلار ئايدىلار: «ئايا ئەمرى گۇسفەند، بىلگىل ۋە ئاگاھ بولغۇنكى، دەقىيانۇس خۇدا ئەمەس ئول، كۇپار بىزگە ۋە ساڭا ئوخشە بەندەدۇر، يەيدۇر، ئىچىدۇر، ماڭادۇر؛ خۇدا دېگەن يېمەيدۇر، ئىچمەيدۇر، بەندەسگە ئوخشامايدۇر، ھەر نەرسەنى يوق قىلىشغە قۇدرەتى بار ۋە پەيدا قىلىشقە ھەم قۇدرەتى بار، ئانى ئىستەپ بارادۇرمىز» دېدى. قويىچى: «بارەكەللاھ، سىزلەر بىرلە مەنمۇ ھەم بارامەن، راست ئېيتتىڭلار» دەپ، يېغلاشىپ قويلارنى تاشلاپ، ئەسھابلارنى غارغا باشلاپ، ئوشۇل سائەتدە ئول چوپان ئەسھابلارغە سەييد بولۇپ، كېتىپ بارادۇر ئىدى. ئەسھابلار ئارقالەرىگە قاراپ ئىتنى كۆردى. ئايدى: «ئەي بەرادەر، ئىتىڭنى ئارقاسغە ياندۇرۇڭ» دەپ ئىدى، ئىتى ئارقاسغە يانماي، زەبانى ھال بىرلە ئەرز قىلغانى، نەزم:

باقىپ ئارقەغە كۆردى لى مەئەللاھ،
قىلۇر جەۋلان قىلىپ قىتمىرى ئەئلا.
دېدىلەر: قويچى، ئىتنى ياندۇرۇڭىز،
ئونۇمۇسا، ئانى ناچار ئۇرۇڭىز.
يانىبان قويچى ھەر چەند قىلدىلار كەلب،

قەبۇل ئەتمەي قىلۇي ئېردىكى غەب ـ غەب.
ئاياغى قوللارىنى ئول ئۇشاتتى،
ئۆزالىپ غەب ـ غەب ئەيلەپ يولدا ياتتى.
زەبانى ھال ئول ئىتغە بولدى پەيدا،
خۇدانىڭ سۇنئىنى قىلدى ھۇۋەيدا.

تۇيۇق ھەۋاسنىڭ مەنقەبلەرى

ئىككى تاغ ئىككى يانى، ئوتراسى باغ،
نە باغ دەيكىم، مىسالىدۇر سارىخ ياغ.
ئۆتەر ئوتراسىدىن بىر ئابى سافى،
بولۇر پاك ئول سۇدا ھەر ئاسى ـ جافى.
سۇيى ئول نەھرىنىڭ سۇتىدىن سۇزۇكدۇر،
كەمەيمەس قىشۇ ـ ياز دائىمى كۆزدۇر.
فەۋاكەھ ئاندا بىھەد ئەفزۇن ئولمىش،

ئۇزۇم، زەردئالۇ، شەفتالۇۋۇ كىشمىش.
ئىكى يانىدا ئىككى جۇي جارى،
قارا كۆزنىڭ ياغىن يەيدۇر بەھارى.
بىرىنى دېدىلەر چوڭ ئابى تەندۇر،
ئانى ئىچكەن كىشى سەھتى بەدەندۇر.
بىرىنى دېدىلەر ئابى تەھارەت،
شېرىن شەھدۇ شەكەردىن بىنىھايەت.

---

① ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدسىزلەنمەڭلار. «قۇرئان كەرىم»، 39 ـ سۈرە زۇمەر 53 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

بەنا تاپمىشدۇر ئاندە خانەخاھلار،
سالىپدۇر خانەقاھنى پادشاھلار.
سەرايى غار تاغنىڭ ئوتراسىدا،
قالۇر غار چىقسە ئافتاب سول يانىدا.
قالۇر ئوك يانىدە ئولتۇرسە خۇرشىد،
نىشانە ئۇشبۇدۇر كىم قىلسە ئۇممىد.
كەسىردۇر تۇغ ئەلەملەر بار باشىدە،
ئىكى ئايۇانى بار غارنىڭ تاشىدە.
ئېرۇر ئايۇانى بارچە گەنجكارلىق،
ياشىلۇ ئاق، قىزىلۇ سەبزە زارلىق.
بىر ئايۇان ئالدىدە قىتمىر ياتىپدۇر،
يافۇغنى تاكى قىتمىرغە يافىپدۇر.
بىر ئەيۋان ئىچرە ئەل ئەيلەپ تىلاۋەت،
جەمئى مەردۇمى ساھىب كەرامەت.
كۆرۈنۈپ پادشاھلار ئاشكارا،
قىلۇرلار بارىغە ھازىر مەدارا.
سىفەتكە سىغماغەي ئەۋسافى ھەرگىز،
ئۇلارنىڭ ئىتلارى ئەھلۇللادۇرمىز.
بۇ ۋاقىئ ئەھلى ئالەم ئىچرە مەئلۇم،
بولۇر تەسدىق تا مەفھۇمۇ مەئلۇم.
قىلاي مۇندىن يەنە رەۋشەن ئەر ئەسرار،
سەزاۋاردۇر بۇلارغە نىك گۇفتار.

تۇيۇق مەنقەبلەرى

تۇيۇق مىسكىن كۆڭۈللەر گۇلشەنىدۇر،
تۇيۇقتە قىلغان ئىنكار دۇشمەنىدۇر.
تۇيۇقدۇر خاسىيەتدە گەنجى مەخفى،
تۇگەنمەيدۇر دېسەم ھەر چەند ۋەسفى.
تۇيۇق ئېرمەسدۇر، ئول باغى ئېرەمدۇر،
نەزەر گاھى رەسۇلى با كەرەمدۇر.
تۇيۇق ئېرمەسدۇردۇر ئول باغى رىزۋان،
فۇتۇھ بەھەد، ھىسابسىز فەيز ـ فەراۋان.
تۇيۇق ئېرمەسدۇرۇر، گۇلزارى مەرغۇب،
ھەۋايى دىلكۇشاۋۇ خەلق ھەم خوب.
تۇيۇق ئېرمەس، مەكانى ئەۋلىيادۇر،
بارىسى فەيز بەخش ساھىب دۇئادۇر.
تۇيۇقدۇر سەيرگاھى كامرانان،
تۇيۇق مۇلكىدە جانسىز تەن تاپار جان.
تۇيۇق مەنزىلگەھى ھۇرۇ پەرىزاد،
ھەزىن بارسە، بولۇرلار غەمدىن ئازاد.
تۇيۇق ئەھلى مۇھەببەتنىڭ مەكانى،
تۇيۇقدۇر جىسمى ئەسھاب ھەمچۇ جانى.
تۇيۇقدۇر ئەھلى دىللار بوستانى،
تۇيۇقدۇر ئەھلى ھاللار جاۋدانى.
تۇيۇق مۇشكىل كۇشادى ئەھلى ھاجەت،
تۇيۇق ھاجەت رەۋايى ئەھلى دەۋلەت.
تۇيۇقدۇر زىبى گۇلزارى ھەرىغان،
تۇيۇقدۇر مەسكەنى مىسكىن غەربىان.
تۇيۇق دەۋۋۇمكى سانى مەككەتۇللاھ،
تۇيۇقدۇر جەننەت ئاسارى ھۇۋەللاھ.

ھەزرەتى ئەلفەتتانىڭ مەنقەبلەرى

كەل، ئەي ئەل ئارىف، غۇلام ئول ئەۋلىياغە،
يۇرۇپ ئالەم ئارا، ئىمان ساچىپدۇر.
زەمانە قۇتبى، سۇلتانۇل فەناغە.
يېتىپ تا مۇلكى تۇرفان، تا قومۇلغە،
شەھىدلىق غازىلىق مىراس ئۇلارغە،
كىيىپ باشىغە قۇدرەتدىن دۇبۇلغە.
كەفەن لازىم ئەمەس، كىرمەس ئۇلارغە.
مىنىپتۇر ئارغۇماقى قارا تاشغە،
ئۇلار تەكفىنلەرىن مۇشكىن ھەرىردىن،
يۇرۇپدۇر ئويناتىپ تاشدىن تاشغە.
كۇنۇزى ھەزرەتى شەيئۇن قەدىردىن.
سەماۋات ئەھلى ئەيلەپ ئافەرىنلەر،
چاپىپ شەمشىر قەدىمدە ئىسلام ئاچقان،
ئارىغۇ پاكىزەۋۇ سۆزى چىنلەر.
بۇلارنى كۆر، بەد مەزھەبلەر قاچقان.
ئۇلۇغ دەرگاھى ئالىي بىنىھايەت،
ئۇلار فەرمان تۇتۇپ ئىسلام ئاچىپدۇر،
سەزاۋاردۇر ئاڭا تەسبىھۇ ئايەت.

ئېرۇر دەرگاهى ــ دەرگاهى ئىلاهى،
ئەجايىب فەيزى ئەفزا خانەقاهى.
سىپاهى سۇرەتى مەھمۇدى ئەۋزائ،
مۇبارەك قامەتى پاكىزە مىسرائ.
بېلىدە شوخ شەمشىرى قىيامەت،
ياندا تىيرى ساغداقى شۇجائەت.
كەمان ئۆشنىدە ئىلكىدە سېتاهى،
ھەۋا رەخشىنى مىنگەن دىلستاهى.
قارا خانىي نەسەبلىك ئەۋلىيايى،
زەبەردەستى زەبەردەستى رەسايى.
بۇلارنىڭ دەئۇسى گۇلباڭ كۆتەرمەس،
سەلامەت كەلسە رەنجۇرلار ئېرمەس.
ئەلى مەردانە غەيبىنىڭ كاربدۇر ئول،
ئۇلار رەسمىدە ھەم بار ئوڭۇ سول.
ئۇلارنىڭ رەسمىسى تۇغۇ ئەلەمدۇر،
ئۆزى سەييا‌ھ، ئەھلى مۇھتەشەمدۇر.

قايۇ مەنزىل ئاڭا بولسا گۇزەرگاھ،
بىرەۋنى تاپسا ناگاھ ھەقدىن ئاگاھ.
تاپار ھەر تالىبى ھاجەت شۇجائەت،
قەنائەتدۇر زىھى پەردا ئىبادەت.
قارا خوجەۋۇ ئەھلى ئاستانە،
غەنىمەت مەردۇمى ئاخىر زەمانە.
بارى ئەل ئول مەزاربغە ئەقىدە
قىلىپدۇر، باردۇر ئاندا رەۋىدە.
ياتىپدۇر دەۋربدە ئەھلى گوربستان،
گۇلستان رەڭگى بوستانۇ گۇلستان.
ياغار ھەر لەھزە ھاتىفدىن فۇيۇزات،
ئوقۇرلار شەيخلەر تەسبىھۇ ئايات.
بارۇرلار تەلمۇرۇرلەر تابىئىي خاس،
ئوقۇرلار باربھاھ ئەۋرادۇ ئىخلاس.
بۇلاردۇر ئەۋلىيايى قاراخانىي،
يەتە ئىقلىمنىڭ شاهى جەهانى.

ھەزرەتى موللامنىڭ مەنقەبلەرى

ياتىپدۇر يۇقارى ياندا موللام،
سۇلۇك ئەھلىدە گويا شەيخى بىستام.
فەربجە ئىگنىدە، باشىدە دەستار،
ئاياغدە كەپشۇ مەسھە، لەئل رۇخسار.
چەراغ ئالدىداۋۇ ئىلكىدە قۇرئان،
قىلۇرلار رەۋ بىقەبلە خەتمى قۇرئان.
بارى رەۋشەن ھەۋايى خۇش ھەۋاراق،
بارى يەردىن ئۇلاردۇر خۇب نەماراق.
ئۆزى ئىككى جەھاننىڭ ئافتابى،

ئەفەندىلەر ئارا ئالىي جەنابى.
بولۇرلار موللا، بارسە تۇركۇ جاھىل،
داغى نامەرد بولسە مەردۇ قابىل.
فەرەھ بەخش جايلاردە كەملىكى يوق،
دېمىشدىر ئول دىيارى ئول مەئمۇرلۇق.
خەيالىم ئاندا دەيدۇر يانە بارسام،
بۇيان تۇشمەي دەۋامەن ئاندا تۇرسام.
كۆڭۇل يەتكەن يەرنگە ئەقل يەتمەس،
باشىمدىن ئۇشبۇ سەۋدا ھېچ كەتمەس.

ھەزرەتى خاجە شەھىد خوجامنىڭ فۇتۇھاتلارىنىڭ بەيانى

كەل ئەمدى، نازىمى ئەفتادە ئاجىز،
غەربىۇ بىنەۋاۋۇ تۇركۇ ناچىز.
قەلەمسۇر ھەزرەتى خاجە شەھىدكە،
ئۇلاردىن فەيزى يوق ھەر نائۇمىدكە.
ئەمەلدە ساھىبى تەقۋاۋۇ ئالىم،
تاپار تەۋفىق ئاندا بارسە زالىم.
ئەجەب خۇش تەرھ مەنزىلدۇر ئۇلۇغ جاي،
ئەجەبدۇر چەشمەھايى ساف ھاي ـ ھاي.

تاپار ئىلمى لەدۇن بۇ پارسادىن،
غەربىلەر كەلسە مۇندە خاهى سادىن.
بۇ دەرگاھ خاكى باتىنغە دەۋادۇر،
مۇرادى ھاسىلۇ ھاجەت راۋادۇر.
غەزايى ئەھلى رۇھۇللا تەۋافى،
بولۇر پاك مۇندا كەلگەن ئاسىي ـ جافىي.
ئەزىز تۇرفاندە ئاسۇدە بولۇپدۇر،
مۇبارەك تۇربەتىدۇر مەئدەنى نۇر.

مۇڭا كەلگەن كىشىلەر پاك بولغاي،
قىلىپ ئالۇدۇ سىينە چاك ئولغاي.
تەۋەججۇھسىز كىشىلەر مۇندە كەلسە،
ئەجەبمۇ ئانى كەلگەندەك ئىبەرسە.
زىيارەت ئەھلى باتەرتىب بولغاي،
قىلىپ تەرتىب مەقسۇدىنى تاپقاي.
ۋەگەرنە ئايۇ يىللار قويسىلەر باش،
ئانىڭدىن زەررەئى ئەسرار ئەمەس فاش.
ئەگەر چەندان قويسە ئاندە ئەل شاخ،
زىيارەتى ئوشۇل شاخ ئولسە سۇراخ.
ئۇلارغا قايدە بولغاي ھال پەيدا،
ئۇلار تەسبىھدىن قالغان ھۇۋەيدا.
ئەقىدە بىرلە ئىخلاس بولسا بەسدۇر،
ئەقىدەسىز كىشى ئادەم ئەمەسدۇر.
ۋەگەرنە ئىت مۇشۇك ئاندە بارۇرلار،
قاچان ھەم بارچە ئەھلى ھال بۇلۇرلار.
دۇئا قىلغۇمدۇرۇر ھەر سۇبھۇ ھەر شام،
خوجە شەھىد خوجامدۇر شەمئى ئىسلام.

لۇكچۇن سەئدۇددىقاس ۋە خاجە مۇقبىل تىيرئەنداختەنلەرنىڭ مەنقىبىلەرى

سۇخەن شائىر تولادۇر، مۇنتەخەب قىل،
نەسىبدۇر سەھلۇ ئەئلادۇر ھەسەب بىل.
نەچە مەردانى ھەق لۇكچۇندە ياتمىش،
ئەزىزان ئافتەبدەك يەرگە پاتمىش.
خۇسۇسەن خوجە مۇقبىل سەئدۇددىقاس،
سەھابە زۇمرەسىدىن، ئەييۇھەننىاس.
ئىكەۋلەن ھىممەتى ھەم كۆپ بەھلدۇر،
خوجە مۇقبىل تىير ئەندازە مەشھۇر.
نەسىھەت قىلغالى كەلمىش بۇ يەرگە،
كىرىپدۇر ئەمر ئىلەر ھەربىر شەھەرگە.
مۇسۇلمانلارغە ئىمان ئۆرگەتىپدۇر،
كى بىر ھىكمەت بىلەن مۇنداق ياتىپدۇر.
قومۇل، تۇرفان ئېرۇر پەيۋەندە ئىسلام،
شەرابى ئەنتەھۇردىن ئىچكۇسى جام.
سەھابە مەرتەبەدە كۆپ مۇئەللا،
ھەمە بۇزۇرگلاردىن ئەسھاب ئەلا.
جەھاندە نەچەكىم بۇزۇرگكى باردۇر،
بارىسى خالىسى پەرۋەردىگاردۇر.
ئۇلاردۇرلار ھەمە ئەسھابى تابىئ،
ئۇلاردۇر شەرئى ئەھكامىغە قانىئ.
سەھابە بارچەسى پەيغەمبەرىنى
كۆرۇپدۇرلار خۇدانىڭ دىلبەرىنى.
ئەقىدە بىرلە پەيغەمبەر بىلۇرمىز،
ئۇلارنىڭ ھەربىرىن ئىكرام ئىلە بىز.
سەھابە بارچە ئەھلۇللاھ ئېرۇرلار،

ساقىنامەكى مەرگى يەكسان كېرەك بولادۇر

كەل، ئەي ساقى، ماڭا تۇت بادە، ھەي ـ ھەي،
يەنە تۇت، ئانى نۇش ئەتسەم پەيا پەي.
پۇرئاب ئولغاي شېرىن جامى گەۋھەر،
بولاي مەۋجۇد ئەمەس مەندەك زى مادەر.
كەل، ئەي ساقىكى، تۇت ناز بىرلە،
غەزەل ئايغىل ھەزىن ئاۋاز بىرلە.
بەزاھىر مەستلىك بولسە مۇكەددەر،
بەباتىن كۆرسەتۇر ئول نەۋئى دىگەر.
كەل، ئەي ساقى كۆتەرگىل بادەئى نوۋ،
كۆڭۈلدىن بەر تەرەف بولغاي ئىتالغۇ.
ئاڭا ئەيلەپ ئىچەيىن سىدقۇ ئىخلاس،
تۇتاي ھەق يادىنى كۆڭلۇم ئارا خاس.
كەل، ئەي ساقى، شەرابى تەلخ تۇتقىل،
بولۇپ مەست سەرسەرى ئالەم ئۇنۇتقىل.
ماڭا تۇت سانى نۇش ئەيلەي ئانى مەن،
كۆڭۈلنىڭ مۇلكىدىن كەتسۇن بۇ مەن ـ مەن.
كەل، ئەي ساقى، كېتۇر خۇممار كۆزۈڭنى،
كۆرەي ھەم ئاڭلايىن شېرىن سۆزۈڭنى.
بۇ ئالەم غەملەرىن ئەيلەي مۇسەخخەر،
ماڭا يۇزلەمەسۇنلەر بارى دىگەر.
كەل، ئەي ساقى، بەكاسە بادە دەررىز،
سېنى دەي سانىيەن مەۋلايى تەبرىز.
سۇمۇرەي تەشنە لەب مەخمۇرە بادە،
كۆڭۈلدە شەۋقلەر بولغاي زىيادە.
زەمانە جەۋرىدىن دىل خەستە ئىمىن،
رەسا ئېردىكى تەرتىب، سۆزلەرىن چىن.

ئەھقەرۇل ئىباد ناقسۇل ئەقل ۋە رەكىكۇتتەبئ قەلەم تەبرەتكۇچى كاتىبى ناچىزنىڭ ئىلتىماسى شۇكى، كىتابەتتە ۋە خاھ ئىملائىدا كەم قالغان ۋە زىيادە چېكىلىپ قالغان نۇقتىلەر بولسە، ئەفۇ ئېتەكلەرى بىرلەن ياپىپ ۋە ئىسلاھ مىقلەمەلەرى بىرلە قىرىپ ۋە مەرھەمەت مىرسەمەلەرى بىرلە تۇرۇپ ئوقۇپ كىتىشلەرى مەئمۇل دەپ ياز ـ غۇچى رەجەب ئىبنى ھافىز موللا.

خەتى تەقدىر ئەست بىرۇن ئەزغەلەت،
ۋەزغەلەت بىرۇن نىيايەت ھېچ خەت.
ئەفۇنى ھەق دوست تۇتمىش ئەي كەسى،
دوست تۇت ھەق دوست تۇتقان نەرسىنى.
خەتا سەھۇى تولا خەتنى كۆچۈرگىل،
خەتا بولسا ئوقۇپ خەتنى ئۆچۈرگىل.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

«مەسنەۋى خەراباتى»دىكى تەسەۋۋۇپىي ئوبرازلار ۋە تىمسالالار

هۆرمەتجان فكردت

كلاسسىك شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى، بولۇپمۇ تەسەۋۋۇپىي ئەسەرلىرى ئۇستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارغاندا، تەسەۋۋۇپتا ئۆزىگە خاس مەنىگە ئىگە ئىبارىلەرنى، رەمزىي ئوبرازلارنى بىلمەي، چۈشەنمەي تۇرۇپ، سوپىيانە شېئىرىيەتنىڭ مەزمۇن، ماھىيىتىگە يېتىپ بولمايدۇ. ئېيتايلۇق، كلاسسىك شېئىرىيەتتە ئۇچراپ تۇرىدىغان يار، جانان، دىلبەر، ئىشق، مەي (بادە)، بادەئى ۋەھدەت، مەيخانە، مۇغبەچە، پىرى مۇغان، ساقىي، لەب، قاش، كۆز، بەل دېگەنگە ئوخشاش سۆز ـ ئىبارىلەر، تەسەۋۋۇرلەر ۋە ئوبرازلارنىڭ ھەممىسى مۇئەييەن تەسەۋۋۇپىي مەنىگە ئىگە بولۇپ، بۇلارغا ئېتىبار بېرىلمەستىن تەھلىل قىلىنسا، ئەسلىي مەنە ـ ماھىيەت چۈشىنىلمەيلا قالماي، ھەتتا ناتوغرا ئىزاھلاش، ناھايىتى يۈزە بىر تەرەپلىمە چۈشىنىشلەر ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. مەسىلەن، تەسەۋۋۇپتا مەھبۇب، يار، جانان دېگەندە خۇدانى، پەيغەمبەرنى، پىرنى ۋە سۆيگەن كىشىنى چۈشىنىش، ساقىي دېگەندىمۇ ئەينى شۇ تۆت چۈشەنچىنى نەزەردە تۇتۇش؛ لەب دېگەندە بولسا پىرنىڭ سۆزىنى، ئىلاھىي پەيزنى، قاش دېگەندە ئىلاھىي ئالەم بىلەن ماددىي ئالەم چېگرىسىنى، بەل دېگەندە كامىل ئىنسان خىيالىنىڭ نازۇكلۇقىنى، كۆز دېگەندە كامىل ئىنسانىنىڭ ئۆزىنى نەزەردە تۇتۇش مەۋجۇت①.

مانا شۇلارغا ئوخشاش تىمسالالارنىڭ مەنىسىنى ياخشى بىلمەي تۇرۇپ، تەسەۋۋۇپىي مەزمۇندىكى شېئىرلارنى چۈشىنىش مۇمكىن ئەمەس. «ئەنە شۇ تىمسالالار ئارقىلىق نەۋائى ۋە مەشرەب لىرىكىسىدا سالماك ئوبرازى گەۋدىلەندۇرۇلىدۇ. تەرىقەت يولىدىكى مۇساپىر، يەنى سالىكنىڭ كېچىنمە ۋە ھاياجانلىرى، مەھبۇبقا تەلپۈنۈشى، سەرخۇشلۇقى ۋە خۇمارى، ۋەسل دەملىرىدىكى شادلىقى تەسۋىرلىنىدۇ»②.

خەراباتنىڭ «مەسنەۋىي خەراباتى» ئەسىرى تەسەۋۋۇپىي ئەخلاقىي ئەسەر بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇنىڭدا تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتىدا كۆپ ئۇچرايدىغان ئوبرازلار، تىمسالالار كەڭ قوللىنىلغان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق شائىر ئۆزىنىڭ پەلسەپىۋى، ئەخلاقىي قاراشلىرىنى ناھايىتى ئوبرازلىق ۋە جانلىق ئىپادىلەگەن. تۆۋەندە بىز مانا شۇ ئوبرازلار ۋە تىمسالالار ھەققىدە قىسقىچە مۇلاھىزە ئېلىپ بارىمىز.

گەپنى تەسەۋۋۇپ شېئىرىيىتىدىن، جۈملىدىن خەراباتى ئەسىرىدە ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغان ئاساسىي

① بۇ ھەقتە كەڭ مەلۇمات ئۈچۈن قارالسۇن: بېرتېلس: «زۇلپ ۋە يۈز»، «سوپىزم ۋە سوپىستىك ئەدەبىيات»، 109 ـ 126 ـ بەتلەر؛ بېرتېلس: «مىرئاتى ئۇششاق» 126 ـ 179 ـ بەتلەر؛ س. ئۇلۇداغ: «تەسەۋۋۇپ ئاتالغۇلىرى لۇغىتى»، ئىستانبۇل، 1995 ـ يىلى.

② ن. كامىلوۋ. «تەسەۋۋۇپ»، 1 ـ كىتاب، تاشكەنت، 1996 ـ يىلى، 169 ـ بەت.

رەمزىلەردىن مەي (بادە)، مەيخانە، ساقىي ھەققىدىكى مۇلاھىزىلىرىمىز بىلەن باشلايلى.

مەي ياكى بادە تەسەۋۋۇپتا ئىلاھىي ئىشق سەرخۇشلۇقى، ھاياجانىنىڭ رەمزى بولۇپ، ئۇ مەرىپەت، ئىلىم، ئىشتىياقنىڭ يۇقىرى پەللىسى، شۇنداقلا يار جامالى مەستخۇشلۇقىدىن ئاشىق دىلدا پەيدا بولغان كۇچلۇك بىر زەۋقنىڭمۇ رەمزى ھېسابلىنىدۇ. مەستلىك بولسا مانا شۇ زەۋق، خۇرسەندلىك، ھۇزۇردىن بىھوشلىنىپ، ئۆزىنى يوقاتقان ھالنىڭ تىمسالىدۇر.

شائىر مەينىڭ ئىلاھىي ئىشق رەمزى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت تەسەۋۋۇپىي مەنىسىگىمۇ ئىشارە قىلىپ ئۆتىدۇ:

ئېرۇر ئۇل بادەئى كىم ئىشقى خۇدادۇر،
ئانىڭ مەستى ھەمە ۋەسلى لىقادۇر①.

شۇ سەۋەبتىن شائىر بۇ مەيدىن بىخەۋەر، يەنى دىلىدا ئىشق بولمىغان كىشىلەرنى ئىمان ـ ئېتىقادى يوقلار قاتارىغا چىقىرىدۇ:

بۇ مەيدىن ئىچمەگەن ئۇل ئادەمىزاد،
ئېرۇر تەھقىق بەھايىم بىرلە دېۋزاد.

بۇ مەيدىن بىخەبەردۇر ھەر كىمەرسە،
ئېرۇر كافىر، جۇھۇدۇ گەبرۇ تەرسا②.

شائىر ئۆزى بولسا ئەزەلدىن مەيپەرەس، كېچە ـ كۇندۇز مەي يادى بىلەن مەست، مەقسىتى ئاشۇ بادەنى نوش ئەيلىمەك:

مەقسەدىم ئۇل بادەنى نوش ئەيلەمەك،
سەندىن ئۆزگەنى فەرامۇش ئەيلەمەك.

بەرسە مىڭ جان قەترەسىغە ئەرزىمەس،
مەست قىلساڭ سەن مېنى بىر قەترە بەس③.

خەراباتنىڭ بادە (مەي) دېگەندە، ئىلاھىي ئىشقنىلا ئەمەس، بەلكى شۇ ئىشقتىن مەست بولغاندىكى خۇرسەندلىك، ئىلھام، خۇشاللىقتىن بىھوشلانغان ھالەتنىمۇ نەزەردە تۇتقانلىقىنى ئېيتىپ ئۆتكەنىدۇق. شائىرنىڭ پىكرىچە، بادەنى نوش ئېيتىپ، مەستلىك ھاسىل قىلالمىغان كىشىگە دىدار نېسىپ بولمايدۇ.

① ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 115a ـ ۋاراق؛ 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، كېيىنكى ئەسەر، 20 ـ بەت. (تۆۋەندە قىسقارتىلىپ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى دېيىلىدۇ)
② شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى،115a ـ ۋاراق؛ 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، كېيىنكى ئەسەر، 20 ـ بەت.
③ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 103b ـ ۋاراق.

كىشىكىم بادەدىن ھاسىل قىلالماس،
خۇدا دىدارىغە ۋاسىل بولالماس①.

مەي ئىلاھىي ئىشق رەمزى بولغانىكەن، مەيخانە ئەلۋەتتە قەلبى شۇ ئىشق غەلىيانلىرىغا تولغان ئاشىقنىڭ روھىي ئالەمى، يەنى خەراباتى سۆزى بىلەن ئىپادىلەنگەن «ئىشق ئالەمى»دۇر.

ئالخلاسا مەستى شەرابى مەئرىفەت،
تا قىلاي مەيخانەدە مەيدىن سىفەت.

ئالەمى ئىشق، ئەي ئوغۇل، مەيخانەدۇر،
ئول شەرابى ئەقل كۇل دىۋانەدۇر②.

مەيخانە تەسەۋۋۇپتا قەلبى زەۋق ۋە ئىلاھىي مەرىپەتكە تولۇپ تاشقان ئارىپنىڭ ئىچكى دۇنياسى ۋە روھىي مۇتلەق مەنبەئىدۇر③. خەراباتى بولسا بۇ ئىستىلاھنى ئالدىنقى ماۋزۇدا ئىپادىلەپ ئۆتكەنىدەك، كامىل ئارىپ قەلبىنىڭ رەمزى سۈپىتىدىلا ئەمەس، بەلكى شەرىئەت ۋە تەرىقەتنىڭمۇ رەمزى دەپ قارىغان بولۇپ، بۇنىڭ بىلەن مەيخانىدىن ئىبارەت بۇ ئوبرازنىڭ رەمزىي مەنە دائىرىسىنى خېلىلا كېڭەيتكەن.

خۇم، جام، ساغەر، پىيالە قاتارلىق ئوبرازلارغا كېلىدىغان بولساق، تەسەۋۋۇپ ئەھلى خۇم، خۇمخانە، ساغەر، جام، مەيكەدە دېگەندىمۇ كامىل ئارىپنىڭ ئىلھام ـ پەيزگە تولغان قەلبىنى چۈشەنگەن④. خەراباتىمۇ ئۆز ئەسىرىدە خۇم، جام ئوبرازلىرىنى مانا شۇ مەنىدە، ھەتتا ئۇنىڭدىن كەڭراق دائىرىدە «ئالەمى ۋەھدەت» دەپ تەلقىن قىلىدۇ:

ئۇل سۇراھى مەيدىن ئولغاي جامى دىل،
ساغەرۇ پىيالەۋۇ جام نامى دىل⑤.

خۇم ئىبرۇر ئۇل ئالەمى ۋەھدەت تەمام،
جۇش ئۇرار ئۇل خۇم ئارا بۇيى دەۋام.

بادەكەشدۇر جەبرەئىل ھەر روزۇ شەب،
پۇر قىلۇر بۇ خۇمنى ئاندىن لەب بەلەب⑥.

① شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 10902 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 126 ـ بەت.
② شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 10902 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 131 ـ بەت.
③ س. ئۇلۇداغ: «تەسەۋۋۇپ ئاتالغۇلىرى لۇغىتى»، 365 ـ 366 ـ بەت؛ بېرتېلىس: «مىرئاتى ئۇششاق»؛ «سوپىزم ۋە سوپىستىك ئەدەبىيات»، 126 ـ 179 ـ بەتلەر.
④ يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن لۇغەتلەرگە قارالسۇن.
⑤ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 164 ـ بەت؛ «مەسنەۋىي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 ـ يىلى، 239 ـ بەت.
⑥ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 5938 ـ نومۇرلۇق قولىيازما، 86a ـ ۋاراق.

جام بولسا دىدار تەلەپ ئاشىقنىڭ يار ۋەسلىگە ئىنتىلىشى ئىپادىلەنگەن مىسرالارنىڭ ھەممىسىدە دېيەرلىك ئۇچرايدۇ:

پادىشاھا، قىل ماڭا جامى كەرەم،
قالمادى ھەلقۇم قۇرۇپ سىينەمدە نەم.
تەشنەدۇرمەن مەن ئەزەلدىن سۇبھۇ شام،
سىير قىلالماس تەشنەنى بىر - ئىككى جام①.

يۇقىرىدا كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، تەسەۋۋۇپتا ساقىي دېگەندە خۇدا، پەيغەمبەر، كامىل پىر ۋە سۆيگەن يار نەزەردە تۇتۇلغان. شۇ سەۋەبتىن كۆپىنچە شائىرلار ساقىيدىن مەي تەلەپ قىلىپ ھارمايدۇ ۋە ئۆزلىرىنىڭ ۋەھدەت مېيىنى پىرى مۇغان ئىلكىدىن ئىچكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ.

«ۋەھدەت مەيىنى پىرى مۇغان ئىلكىدىن ئىچتىم،
مەنسۇر كەبى باشىمنى دارغە ئاسە قالدىم»

دەيدۇ مەشرەب ئۆز غەزەللىرىدە.

پىرى مۇغانمۇ تەسەۋۋۇپتا كۆپ ئۇچرايدىغان رەمزىي مەنىدىكى ئىستىلاھ بولۇپ، «مۇغ»نىڭ لۇغەت مەنىسى «ئاتەشپەرەس، مەجۇسىي» دېگەنلىكتۇر. مەجازىي (كۆچمە) مەنىدە مۇرشىت، ئاشىق، مەيپۇروش دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ، يەنى ئىلاھىي ئىشق مېيى بىلەن مەست بولۇپ، شۇ مەي كەيپىدە بىھۇش بولغان ئاشىقنى كۆرسىتىدۇ. پىرى مۇغان بولسا مانا شۇ ئاشىقلارنىڭ پىرى، مۇرشىد، يولباشچى، يەنى ئاشىقلارغا ئىشق مېيىنى بەرگۈچى مەيخانىچى، ساقىي كەبىي مەنىلەردە قوللىنىدۇ. شۇڭا، ئاشىق شائىرلار پىرى مۇغان دېگەندە ئەڭ ئالدى بىلەن مۇھەممەد پەيغەمبەرنى نەزەردە تۇتۇشقان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئىلاھىي ئىشق يولىدىكى يولباشچىسى، ئىشق مېيىدىن بەھرىمەن قىلغۇچى سانىسى مۇھەممەد پەيغەمبەر ئىكەنلىكىگە ئىشارە قىلىشماقچى بولغان. مەشرەبمۇ خۇددى شۇ مەنىدە «ۋەھدەت مەيىنى پىرى مۇغان ئىلكىدىن ئىچتىم» دېگەنىدى. بۇنى ئەھمەد يەسسەۋى تەستىقلايدۇ:

پىرى مۇغان ھەق مۇستافا بىشەك بىلىڭ،
قايدا بارساڭ، ۋەسفىن ئايتىب، تەئزىم قىلىڭ②.

خەراباتى بولسا توغرىدىن توغرا ساقىي مۇھەممەددۇر دەپ يازىدۇ:

مەي تەلەپ قىلساڭ ئانى ئەمرىن قىلىڭ،
ئەي ئوغۇل ساقىي مۇھەممەددۇر بىلىڭ③.

① شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 5938 - نومۇرلۇق قولىيازما، 105b - ۋاراق.
② ئەھمەد يەسسەۋى: «دىۋانى ھېكمەت»، تاشكەنت، 1991 - يىلى، 53 - بەت.
③ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 - نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 165 - بەت؛ «مەسنەۋىي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 - يىلى، 240 - بەت.

شائىر خەراباتى نەزىرىدە ساقىي مۇھەممەد بولغانىكەن، ئۆز ـ ئۆزىدىن مەلۇم بولۇپ تۇرۇپتۇكى، بۇ ساقىي مەيپۇرۇشلۇق قىلىدىغان مەيخانىمۇ ئەلۋەتتە ئۆزىگە خاس رەمزىي مەنىگە ئىگە بولىدۇ.

بەمسالى شەرئى بىر مەيخانەدۇر،
كىرمەگەن مەيخانەگە بىگانەدۇر.

ئەي ئوغۇل، ساقىيغا قىلغىل جان نىسار،
گويىيا شەمئىغە بول پەرۋانەۋار①.

دېمەك، شائىر مەيخانە دېگىنىدە ئۇنى بىرده ئىشق ئالەمى، دەپ چۈشەنسە، بىرده شەرئەت رەمزى دەپ تەلقىن قىلىدۇ. ئەمما، بۇ مەنىلەر ئارىسىدا ھېچ ئىختىلاپ يوق، ئەكسىچە بىر ـ بىرىنى تولۇقلايدۇ. چۈنكى، شەرئەت تەلەپلىرىنى تولۇق ئادا قىلماي، تۇرۇپ ئىشق يولىغا قەدەم قويۇش، ئىشق مەنىسىنى ئاڭلاش مۇمكىن ئەمەس، يەنى مەيخانىگە كىرىپ مەي ئىچمەك ئۈچۈن، شۇ مەيگە لايىق بولۇش كېرەك.

خەراباتى مەي خۇدا ئىشقىنىڭ رەمزى دەپ ئالاھىدە قەيت قىلغىنىغا قارىماستىن، بۇ رەمزە ھەقىقىدە يەنىمۇ ئىنچىكە توختىتىلىدۇكى، بۇ ئارقىلىق شائىر ئۆزىنىڭ مەينى نېمە ئۈچۈن مۇنچە كۆيلىگەنلىكىگە بىرئاز ئىزاھ بېرىپ ئۆتمەكچى بولغاندەك كۆرۈنىدۇ:

ئۇل مەيى باقىيكى ئەنگۈردىن ئەمەس،
مەست بولماق ياكى مەغرۇردىن ئەمەس.

بولسا ئېردى باقىي ئەنگۈرنى سۈيى،
كىمكى ئىچسە بولماغاي ئېردى ۋەلى②.

شائىرنىڭ پىكرى ناھايىتى ئەھمىيەتلىك. ئەگەر ئۇ مەي بىز تەسەۋۋۇر قىلغان ئىسپىرتلىق ئىچىملىك بولغىنىدا، ئۇنى ئىچكەنلەرنىڭ ھەممىسى ئەۋلىيا بولۇپ كەتمىگەن بولاتتى. خەراباتى ھەر گىزمۇ ئۇنى نەزەردە تۇتقان ئەمەس. ئەكسىچە، ئۇنىڭدىن ھەزەر قىلىشقا، نېرى تۇرۇشقا چاقىرىدۇ ۋە ئۆزى ئېيتىۋاتقان مەينىڭ مەنىسىگە قايتا ئىزاھ بېرىدۇ:

ئەي ئوغۇل، ئەنگۈر سۈيىدىن قىل ھەزەر،
كىم ھەزەر قىلماس، خۇدا قىلماس نەزەر.

---

① شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 165 ـ بەت؛ «مەسنەۋىي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 ـ يىلى، 240 ـ بەت.

② شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 65 ـ بەت.

بادە ئۈلدۈر هممەتى فەيزى خدا،
بادەئى باقىي دۈرۈر يادى خۈدا①.

مانا شۇ سەۋەبتىن شائىر ئىلاهىي ئىشق ۋە ئۇنىڭ رەمزى بولغان مەينى ئاجايىپ هاياجان بىلەن كۈيلەپ، بۇ مەينىڭ بىر قەترىسىنى ئىككى ئالەمگە تەڭ قىلمايدۇ. شائىرنىڭ نەزىرىدە بۇ مەي گويا هاياتلىق سۈيى:

ئىككى ئالەم بىبەها بىر قەترە مەي،
جان بېرىپ ئىچكىل ئانى، بول مەردى هەي②.

قىسقىسى، خەراباتى ئۆز ئەسىرىدە تەسەۋۋۇپنىڭ ئەڭ ئاساسىي ئىستىلاهلىرى بولغان مەي، مەيخانە، خۇم، جام، ساقىي، خەرابات كەبى بىر قاتار رەمزىي ئوبرازلىرىدىن كەڭ پايدىلانغان بولۇپ، هەتتا ئۇلاردىن بەزىلىرىنىڭ خەراباتىيانە تەلقىنلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان، يېڭى - يېڭى مەنىلەرنى يۈكلەپ، ئۇلارغا ئىزاھ بېرىپ ئۆتكەن.

ئەمدى ئەسەردىكى تەسەۋۋۇپىي تىمساللارغا قىسقىچە توختىلىمىز.

تەسەۋۋۇپتا نەپس ئىنسانىنىڭ ئەڭ زور دۈشمىنى هېسابلانغىنى ئۈچۈن، تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتىدا نەپس كۆپىنچە ئەجدىها، دېۋىلەرگە قىياس قىلىنىدۇ. نەۋائىنىڭ «فەرهاد - شىرىن» داستانىدىكى فەرهاد يېڭىپ ئۆتۈش كېرەك بولغان توسۇقلارنىڭ بىرىنچىسىمۇ ئەجدىهايى نەپس ئىدى. ئىككىنچىسى بولسا دېۋە. بۇنى فەرهادقا نىسبەتەن سەلتەنەت ۋە هاكىمىيەتنىڭ تىمسالى دېيىش مۇمكىن. ئەمەلىيەتە بولسا بۇمۇ نەپسنىڭ رەمزى. چۈنكى، ئىنساندىكى بارلىق بولمىغۇر ئارزۇ هەۋەس، خاهىش - ئىستەكلەر، ئېيتايلى، شۆهرەتپەرەسلىك، مەنمەنلىك، شەخسىيەتچىلىك ۋە باشقا خاهىشلارنىڭ باش مەنبەسى نەپستىن ئىبارەتتۇر. شۇ سەۋەبتىن تەسەۋۋۇپ شېئىرىيىتىدە ناهايىتى كۆپ ئۇچرايدىغان ئەجدىها، دېۋە تىمساللىرى نەپسكە ئىشارە بولۇپ، ئۇنى يېڭىش ئەجدىها، دېۋىلەرنى يېڭىش كەبى قىيىن ئىكەنلىكى، ئەمما يەڭمىسە بولمايدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئەخلاقىي پاكلىنىش غايىسى ئىلگىرى سۈرۈلگەن.

خەراباتى ئەسىرىدىمۇ بۇ تىمساللار ناهايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ. شائىر دەسلەپىدە نەپسنى قايىقا يېتىلسە، شۇ ياقتا كېتىۋېرىدىغان ئۇشتۇر (تۆگە)غا ئوخشىتىدۇ ۋە سەن ئۇشتۇرنى سەمرىتسەڭ، ئۇ ئاخىر بېرىپ سېنىڭ باشقۇرۇشۇڭغا بويسۇنمايدۇ، دەيدۇ:

نەفسى بىر ئۇشتۇر دۈرۈر، ياشۇ قارى،
سەمرۈسە چىقار قاتاردىن تەشقارى③.

① شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 - نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 65 - بەت.
② شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 - نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 65 - بەت.
③ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 - نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 43 - بەت؛ 10902 - نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 24 - بەت؛ «مەسنەۋىي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 - يىلى، 99 - بەت.

شۇنىڭدىن كېيىن شائىر نەپسىنى ئەجدىھا تىمسالىدا كۆرسىتىدۇ:

ئەي بەرادەر، نەفس بىر ئەجدەر تۇرۇر،
ئەجدەرى ئەسغەر ئەمەس، ئەكبەر تۇرۇر①.

دېمەك، خەراباتى نەزىرىدە نەپس كىچىك ئەجدىھا ئەمەس، بەلكى چوڭ ئەجدىھا، ئۇنى قەتل قىلماق ئاسان ئەمەس، ئەمما ئۇنى قەتل قىلىپ، نەپس ئۈستىدىن غالىب كېلەلمىگەن ئادەمنى ئادەم دېگىلى بولمايدۇ.

ئەجدەر ئۆلتۈرمەي كىشى بولماس كىشى،
تابماغاي رەۋنەق ئەنى قىلغان ئىشى.

ماۋۇ مەن تەرك ئەيلە، بار ئەجدەر ساری،
قەتل قىل ئەجدەرنى، ئۆت ئاندىن ناری.

ئەجدەر ئۆلتۈرمەكنى بىل ئاسان ئەمەس،
ئەجدەر ئۆلتۈرمەي كىشى ئىنسان ئەمەس②.

شائىر نەپسىنى ئەجدىھاغا قىياسلاپ، ئۇنىڭ يامانلىقلىرىنى تەپسىلى بايان قىلىدۇ ۋە ئۇنى ئۆلتۈرۈش رۇشكە چاقىرىدۇ. خەراباتى ئەسىرىدە ئومۇمىي جەھەتتىن نەپس كۆپرەك ئەجدىھاغا تىمسال قىلىنىسىمۇ، يەنە دېۋە، سەگ (ئىت)لەرگە ئوخشىتىلغان مىسرالارمۇ كۆزگە چېلىقىدۇ:

ئەي ئوغۇل، دېۋ بىرلە بولما ھەمنىشىن،
كىمكى بولسا ھەمنىشىن بولماس ئەمىن.

ئەر كېرەك قىلغاي بۇ كۈن دېۋ بىرلە جەڭ،
تاكى ئاندىن ئالغاي ئول ئىلكىنغە چەك③.

ئۇنداق بولسا، نېمە ئۈچۈن تەسەۋۋۇپتا، شۇ جۈملىدىن خەراباتى ئەسىرىدە نەپس ئەجدىھا، دېۋ، لەرگە تىمسال قىلىنىپ، بۇ ئەجدىھا، دېۋىلەرنى يېڭىش تەرغىب قىلىنىدۇ؟

مەلۇمكى، ئەجدىھا، دېۋە بولسا ئەپسانىۋى ياۋۇز كۈچلەرنىڭ تىمسالى. ئۇلاردىن ھېچقاچان ئىنسانلارغا پايدا يەتكەن ئەمەس. ئەكسىچە، ئىنسانلار ئۇلار بىلەن كۈرەش قىلىپ، ئۇلارنى ھالاك قىلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى رويابقا چىقىرىپ كەلگەن.

① شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 52 ـ بەت؛ 10902 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 41 ـ بەت؛ «مەسنەۋىي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 ـ يىلى، 105 ـ بەت.
② شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 52 ـ بەت؛ 10902 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 41 ـ بەت؛ «مەسنەۋىي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 ـ يىلى، 107 ـ بەت.
③ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 59 ـ بەت.

مۇتەسەۋۋۇپ شائىرلار تەسەۋۋۇپ ئىنسانىنىڭ تۈپ مەقسىتى مەنىۋى كامىللىق، ھايۋانىيلىقنى تەرك ئېتىپ، كامىللىققا يول ئېلىش دەپ ھېسابلىغانىكەن، تەبىئىيكى، بۇ مەقسەت يولىدا ئەڭ زور توسۇق، يېگىپ ئۆتۈش مۇشكۇل بولغان ياۋۇز كۈچ نەپس دەپ قارايدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئۇ نەپسنى ئەپسانىۋى يا-ۋۇز كۈچلەر، قاباھەتنىڭ تىمسالىلىرى بولمىش ئەجدىھا، دېۋىلەرگە ئوخشىتىپ، ئىنسانىنى ئۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلىش، ئۇنى يېگىپ ئۆتۈشكە چاقىرىدۇ.

خەراباتى كۆپ ھاللاردا ئۆزىنى مىسال قىلىپ، نەپس ئاۋارىلىرىنى تەنقىد قىلىش ئارقىلىق نەپسنى كىم بىر پارچە سۆڭەك تاشلاپ بەرسە، ئارقىسىدىن يۈگۈرەيدىغان ئىتتەك ئوخشىتىدۇ:

نەفس گويا سەگ دۇرۇر سەگبانى مەن،
مەئىسىيەت دەرياسىنىڭ كىتبانى مەن[1].

كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، خەراباتى ئەسىرىدە نەپس سەگ، ئۇشتۇر كەبى نەپس كەينىدە يۈرىدىغان ھايۋانلارغىمۇ تىمسال قىلىنغان بولسىمۇ، يەنىلا كۆپرەك تەسەۋۋۇپتىكى ئومۇمىي تىمسالىلار بولغان ئەجدىھا، دېۋىلەرگە ئوخشىتىلىدۇ. بۇلاردىن تاشقىرى شائىرنىڭ روھ بىلەن تەن مۇناسىۋەتلىرى قەيت قىلىنغان مىسرالىردا ناھايىتى قىزىقارلىق تەشبىھلەرنى ئۇچرىتىمىز. ئىنسان كۆڭلى خۇددى شە-ھەرگە ئوخشايدۇ، دەيدۇ مۇتەسەۋۋۇپ شائىر. روھ بۇ شەھەردىكى مۇسا، نەپس بولسا فىرئەۋن:

ئادەمىينى كۆڭلى بىر شەھرى دۇرۇر،
رۇھى مۇسا، نەفسى فىرئەۋن دۇرۇر.

بىر شەھەردە بۇ ئىكەۋ تاپماس قەرار،
بىرسى كىرسە بىرى ئول دەم چىقار.

كىرسە مۇسا شەھرنى ئاباد ئېتەر،
كىرسە فىرئەۋن شەھرنى بەزباد ئېتەر[2].

مانا شۇ تەشبىھنى شائىر ئەقلى كۇللى بىلەن ئەقلى جۇزۇئىگىمۇ تەقلىد قىلىدۇ. بۇ ئورۇندا شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، خەراباتى بۇ ئىككى ئەقلگە ناھايىتى كۆپ سەھىپە ئاجراتقان بولۇپ، بۇلار-نىڭ مۇناسىۋىتى، پەرقلىرى ھەققىدە ناھايىتى ئىنچىكە توختىلىدۇ. شائىرنىڭ بۇ ھەقتىكى مۇلاھىز-لىرىدىن شۇنى ئېنىق كۆرۈش مۇمكىنكى، ئۇ ئەقىل جۇزۇئىنى نەپسكە يول ئاچقۇچى نەپسانىي ئەقىل ھېسابلايدۇ ۋە ئىنسانىنى ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشقا چاقىرىدۇ:

① شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 159 ـ بەت؛ «مەسنەۋى خەراباتى»، قەشقەر، 1986 ـ يىلى، 228 ـ بەت.

② شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 120 ـ بەت؛ «مەسنەۋى خەراباتى»، قەشقەر، 1986 ـ يىلى، 187 ـ بەت.

ئەقلى كۆللى مۇسادەك مەردان قىلۇر،
ئەقلى جۇزۇى ئاقىبەت فىرئەۋىن قىلۇر①.

بۇ ئىككى ئەقىلنى شائىر يەنە تۆتى بىلەن توخۇغىمۇ ئوخشىتىدۇ:

ئەقلى كۆللى بىر تۆتىدۇر گويىيا،
بىر تاۋۇغدۇر ئەقلى جۇزۇى، ئەي گىيا.

فەرقى تۆتىيۇ تاۋۇغ بىلگىل ئەمەك،
دېۋ ئېرۇر تاۋۇغ، تۆتىدۇر مەلەك②.

شائىرنىڭ بۇ تەشبىھلىرىدىنمۇ مەلۇم بولۇپ تۇرغىنىدەك، ئۇنىڭ نەزىرىدە ئەقلى جۇزۇى نەپس بىلەن باراۋەر بولۇپ، ئىنسان ھەر ۋاقىت ئەقلى كۆللىنى ئىستىشى لازىم.

تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتىدا كۆپ ئۇچرايدىغان تىمساللاردىن بىرى ئەينەك (ئايىنە) بولۇپ، كۆڭۈل ياكى مەقلب ئەينەككە تىمسال قىلىنىدۇ. خەراباتىنىڭ كۆڭۈل ئەينىكىدە يار جامالىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۇنى تازىلاپ، پاك، بىغۇبار قىلماق لازىم:

بولماسە ئايىنەدە گەردۇ غۇبار،
كۆرۈنۇر ئايىنەدە دىيدارى يار③.

كۆڭۈل ياكى قەلبىنى ئەينەككە ئوخشىتىش، ئۇنى پارقىراپ تۇرىدىغان ھالغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن گەردۇ غۇباردىن تازىلاش تەشبىھلىرىنىڭ تېگىدە تەسەۋۋۇپتىكى فەنا چۈشەنچىسى ياتقان بولۇپ، فەنا بولماي ياكى خەراباتىنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا، ھەستىلىكنى (بارلىقنى) نېست (يوق) قىلماي تۇرۇپ، مۇراد ھاسىل بولمايدۇ:

ھېچ نېمە يوقتۇركى ھەستىلىكدىن ياماں،
خۇدنەمالىغ، خۇدپەرەستلىكدىن ياماں④.

---

① شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 121 ـ بەت؛ «مەسنەۋي خەراباتى»، قەشقەر 1986 ـ يىلى، 187 ـ بەت.

② شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 155 ـ بەت؛ «مەسنەۋي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 ـ يىلى، 216 ـ بەت.

③ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 10902 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 81 ـ بەت؛ «مەسنەۋي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 ـ يىلى، 175 ـ بەت.

④ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 10902 ـ نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 81 ـ بەت؛ «مەسنەۋي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 ـ يىلى، 174 ـ بەت.

شائىر تەننى مېھمانخانەگە، جاننى بولسا شۇ مېھمانخانىدىكى مېھمانغا ئوخشىتىدۇ:

ئەي ئوغۇل، تەن جانغا مېھمانخانەدۇر،
بولماسە مېھمان بۇ ئۆي ۋەيرانەدۇر①.

ئىنسان كۆڭلىدىن كېچىدىغان تۈرلۈك - تۈمەن ئوي - پىكىر، خىياللارمۇ بەمىسالى مېھمان، كۆڭۈل بولسا بۇ مېھمانلارنىڭ ئايۇنىدۇر.

ھەر خەيالۇ فىكرلەر مېھمان ئېرۇر،
ئۇشبۇ مېھمانغا كۆڭۈل ئەيۋان ئېرۇر②.

شائىر يەنە جىسىم، يەنى تەننى دېۋار (تام) غا، مەرىپەتنى بولسا مانا شۇ دېۋار ئىچىدىكى گۈلزارغا قىياسلايدۇ:

جىسمى ئادەم گويىيا دېۋاردۇر،
مەئرىفەت دىل ئىچرە بىر گۈلزاردۇر③.

بۇلاردىن تاشقىرى خەراباتى ئەسىرىدە يەنە نۇرغۇن تەشبىھ، تىمساللار (مەسىلەن: ئالمىنى چىراغ-قا، ئىلمىنى ئاتقا، بۇ دۇنيانى چۈشكە، ئۆمۈرنى بىر ھەمىيان زەرگە تىمسال قىلىش قاتارلىقلار) مەۋ-جۇت. بىز بۇ يەردە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىرمۇبىر كەلتۈرمەكچى ئەمەسمىز. پەقەت تەسەۋۋۇپىي مەنە-گە ئىگە بىر قىسىم ئوبرازلار، تىمسال ۋە رەمزلەرنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش بىلەن كۇپايىلەندۇق، خالاس.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا، دوكتور)

---

① شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 10902 - نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 81 - بەت؛ «مەسنەۋي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 - يىلى، 203 - بەت.

② شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 - نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 135 - بەت؛ «مەسنەۋي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 - يىلى، 204 - بەت.

③ شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قولىيازمىلار فوندى، 13816 - نومۇرلۇق تاش باسما نۇسخا، 132 - بەت؛ «مەسنەۋي خەراباتى»، قەشقەر، 1986 - يىلى، 196 - بەت.

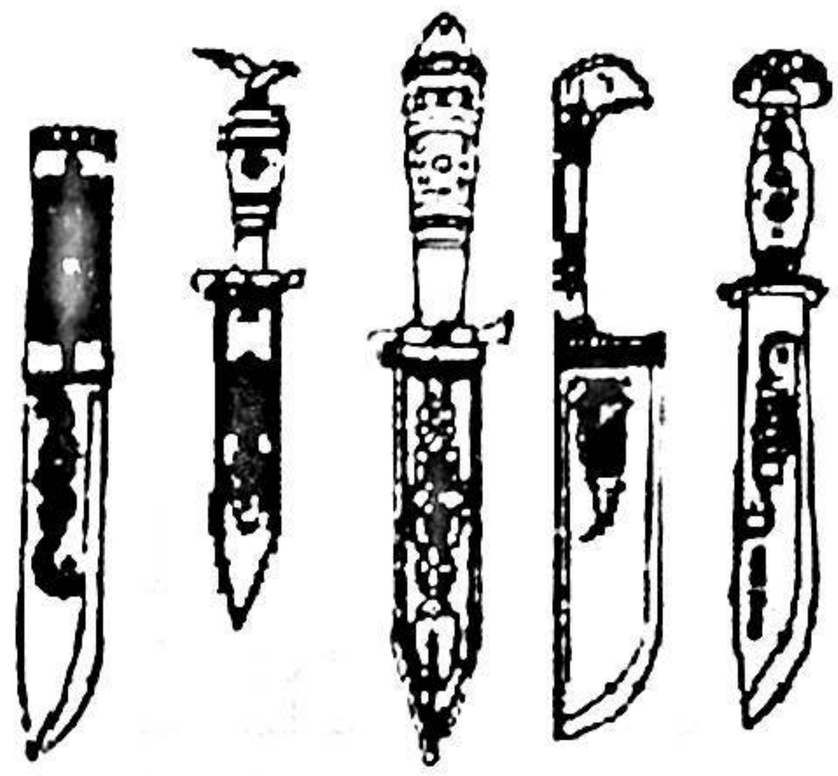
ئۇيغۇرلار ئۇزاق زامانلاردىن تارتىپ ئۆزلىرىنىڭ يۈكسەك ئەقىل ـ پاراسىتىگە، مېھنەت سۆيەر-لىكىگە تايىنىپ، تۇرلۇك قول ھۈنەر ـ سەنئەت كەسىپلىرىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن. پىچاقچىلىق ئەنە شۇ تۇرلۇك قول ھۈنەر ـ سەنئەت كەسىپلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئىشلەپ چىقىرىلغان ھەرخىل پى-چاقلار ئىشلىتىلىش قىممىتى ۋە كىشىلەرگە بېرىدىغان ئىستېتىك زوقى يۇقىرى بولۇشتەك ئالاھىدە-لىكى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرى خەزىنىسىدە بىباھا گۆھەردەك جۇلالىنىپ تۇرىدۇ.

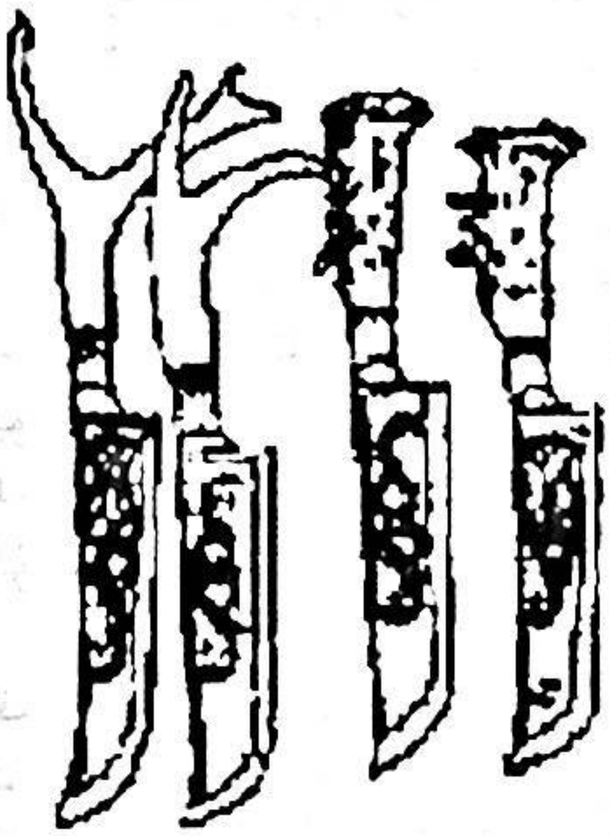
ئۇيغۇرلار ياشاپ ئۆتكەن پايانسىز كەڭ زېمىن قوينىدا كۆمۈلۈپ ياتقان تۆمۈر، مىس، كۈمۈش، ئالتۇن، ئاليۇمىن، قوغۇشۇن، كۆمۈر... قاتارلىق كان بايلىقلىرى مول بولۇشتەك ئەۋزەل تەبىئىي شارائىت ئۇيغۇرلارنىڭ پىچاقچىلىق قول ـ ھۈنەر سەنئەت كەسپىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ئۇنى ئۆز-لۈكسىز يېڭىلاپ تەرەققىي قىلدۇرۇپ مۇكەممەللەشتۈرۈشىنى، تۇركۈم ـ تۇركۈم ماھىر پىچاقچى ئۇستىكارلارنىڭ يېتىشىپ چىقىشىنى ماددىي ئاساس بىلەن تەمىن ئەتكەن. ئۇزاق زامانلاردىن بېرى پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەنئەت كەسپى ۋە يېنىغا پىچاق ئېسىپ يۈرۈش ئادىتى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا كەڭ ئومۇملىشىپ، چوڭقۇر يىلتىز تارتقان بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، كۈندىلىك تۇر-مۇش، مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە يانداشقان ھالدا بىرخىل ماددىي مەدەنىيەت، مەنىۋى مەدەنىيەت ۋە مىللىي ئەنئەنە سۈپىتىدە بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر مەۋجۇت بولۇپ كەلدى.

ئۇيغۇر پىچاقلىرى ئومۇمىيلىق جەھەتتە قويۇق مىللىي خۇسۇسىيەتكە، ئايرىملىق جەھەتتە رو-شەن يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە. ئۇنىڭ ياسىلىش جەھەتتىكى تېخنىكىلىق تەلىپى ئىنتايىن يۇقىرى بولۇپ، بىسىنىڭ ئۆتكۈرلۈكى، داتلاشماسلىقى، بىسى (تىغى) بىلەن دەستىسى (سېپى) نىڭ پارقىراق-لىقى، سىلىق ـ سىپتىلىقى، كۆركەم ـ نەپىسلىكى ھەمدە ئىشلىتىش، ئېلىپ يۈرۈشكە قۇلايلىق بو-لۇشتەك خىسلەتلىرى بىلەن مەشھۇر.

ئادەتتە، پىچاقچىلىق ھۈنەر كەسپىدە پىچاق ياساش ئۇچۇن ھەرخىل مېتال بۇيۇملارنى ۋاستە قىلغاندىن باشقا، يەنە ئوچاق، كۆمۈر، كۆيەك، بولقا، بازغان، سەندەل، قىسقۇچ، ئىكەك، داغمال، كەپ-شەر، قەللە، دانكا، زاك، تۆمۈر ئۇشكە، سۈمبا، نەقىش قەلەمى، ساۋات قەلەمى، سەخەك تاختىسى، لاتكوپ، قۇمچاق... قاتارلىق سايمانلار ۋاستە قىلىنىدۇ. پىچاق ياساشتا قوللىنىلىدىغان ئىش تەرتىپ-لىرى پۈتۈنلەي قول بىلەن ئىشلىنىدۇ. پىچاق ياساشتا ھۈنەرۋەن ئالدى بىلەن پىچاق تىغى ئوۋۇن، قاتتىقلىقى يۇقىرى بولغان سۈپەتلىك پولاتنى تاللىۋېلىپ، ئوچاقتا قىپقىزىل چوغ ھالىتىدە قىزدۇر-غاندىن كېيىن، قىسقۇچتا قىسىپ ئېلىپ، سەندەل ئۇستىدە بازغان بىلەن ئەستايىدىل كىشىدە (سو-

قۇش) قىلىدۇ. كىشىدە قىلىپ بولغاندىن كېيىن، نە بولقا بىلەن بىر خىل رەتتىمدا يېنىك سوقۇپ چىڭدايدۇ (تاۋلايدۇ). ئاندىن تېغىنىڭ ئوڭ يۈزىنى چاققا تۇتۇپ ئاقارتىۋېلىپ، نەقىش قەلەمى بىلەن نەقىش ئويىدۇ. نەقىش ئويۇپ بولغاندىن كېيىن، ئوتتا قىزدۇرۇپ ئېلىپ، ئويۇلغان نەقىش ئۈستىگە دانكا سېپىلىدۇ. دانكا ئۈستىگە تۇچ يالىتىپ يەنە ئوچاقتا قىزدۇرۇپ ئېلىپ، سوۋۇغاندىن كېيىن تېغىنىڭ ئوڭ ـ سول يۈزىنى چاققا تۇتۇپ ئاقارتىدۇ. ئاقارتىلغان تېغنى قايتىدىن ئوچاقتا قىزدۇرۇپ ئېلىپ تېغ بىسمىنى ناھايىتى ئۈستىلىق بىلەن قايتا ـ قايتا سۇغىرىش ۋە بولقىلاش ئارقىلىق، ياسىماقچى بولغان پىچاقنىڭ تېغ قىسمىنى ياساپ پۈتتۈرۈپ چاققا تۇتۇپ ئاقارتىدۇ. ئاندىن تۆمۈر ئۇشكە، سۇمبا، داغمال، كەپشەر، قەللە، ئىكەك، چوپسا قاتارلىق ئۇسكۇنىلەر ۋە سۆڭەك، تۆمۈر، تۇچ، مىس، كۈمۈش قاتارلىق ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ، پىچاقنىڭ دەستىسى ۋە دەستىسىنىڭ ئىككى ئۇچىغا تولتا ئورنىتىدۇ. تولتا ئوتتۇرىسىغا قوتاز، كالا، بۇغا، جەرەن مۈڭگۈزلىرى، مىس، تۇچ، كۈمۈش، قاشتېشى، مەرۋايىت، ياقۇت، ئورگانىك ئەينەك ۋە مىس سىم، كۈمۈش سىم قاتارلىق ئەتۇارلىق بۇيۇملارنى ناھايىتى ئىنچىكە ھۈنەر بىلەن بىر ـ بىرىگە كىرىشتۈرۈش ئارقىلىق گۈل چېكىپ كۆز قويىدۇ. كۆز قويۇپ بولغاندىن كېيىن، ساۋات قەلەمى بىلەن پىچاق دەستىسى ۋە تولتىسىغا نەقىش چېكىدۇ. پىچاقنىڭ ئومۇمىي گەۋدىسى پۈتكەندىن كېيىن، سەخەل بىلەن پىچاق تېغىنى سەخەللەپ سىلىقلاشتۇرۇپ پارقىرىتىدۇ. پىچاق دەستىسى ۋە تولتىسىنى مای سۈرتۈلگەن لاتكوپ بىلەن سۈرۈپ پەرداز قىلىدۇ. پىچاقنىڭ تېغى ۋە دەستىسىنى بىرقۇر پەرداز قىلغاندىن كېيىن، زاك سۈيىگە تۇگۈرۈلگەن پاختىنى پىچاق تېغىنىڭ ئوڭ ـ سول يۈزىگە سۈرتۈپ سۈدا چايقايدۇ. ئاندىن تېغىنىڭ ئىككى يۈزىنى تىلدا يالاپ ھاۋادا يېنىك سىلكىپ ھاۋالاندۇرىدۇ. بۇ چاغدا تېغ ھاۋا رەڭ كۆكۈچ ھالەتكە كېلىدۇ. ئاخىردا ھۈنەرۋەن پىچاق بىسمىنى ئەگرى چاققا تۇتۇپ ئۆتكۈر لەشتۇرىدۇ. پىچاق تېغىنى سەندەل ئۈستىدە قويۇپ بولقا بىلەن يېنىك سوقۇپ چىڭداش ۋە سۇغىرىش ھۈنەرۋەندىن ناھايىتى يۇقىرى تېخنىكا تەلەپ قىلىدۇ. چۈنكى، بۇ ئىككى ئۆتكەل پىچاق بىسمىنىڭ ئۆتكۈر، ئاسان گاللاشمايدىغان، پارقىراق، داتلاشماس بولۇشىدا ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. پىچاق بىسمىنى سۇغىرىشتا كۆپرەك سۇغا چىلاپ سۇغىرىش ئۈسۈلىدىن باشقا يەنە، پىچاق بىسمىنى ئاپتولدا سۇغىرىش، نەمدەلگەن كىگىز پارچىسىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ سۇغىرىش ۋە لايغا پاتۇرۇپ سۇغىرىش قاتارلىق ئۈسۈللارمۇ قوللىنىلىدۇ.

ئۇيغۇر پىچاقلىرىنىڭ تۈرى ۋە شەكلى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئىشلىتىلىش ئورنىغا قاراپ پىچاقنىڭ تېغى ۋە دەستىسى ھەرخىل شەكىلدە ياسىلىدۇ. ئادەتتە، ھەربىر تۈرنىڭ ئۆز ئالدىغا خاس نامى بولىدۇ. مەسىلەن، تاق بىسلىق پىچاق، قوش بىسلىق پىچاق، خەنجەر نۈسخىلىق پىچاق، تۈز پىچاق، ئەگرى پىچاق، يان پىچاق، سوۋغات

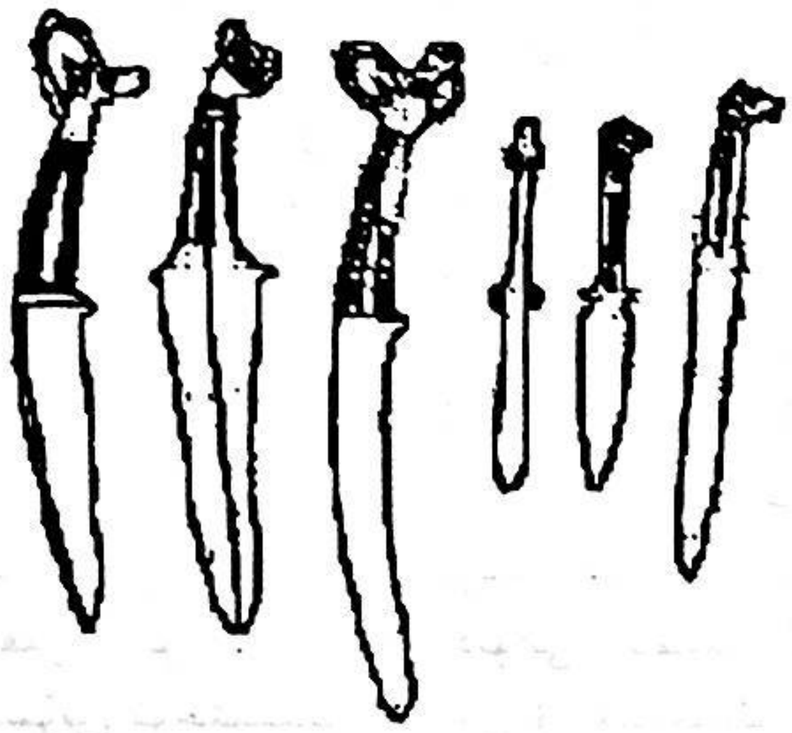
پىچاق، تۆشۈك پىچىقى، قاسساپ پىچىقى، قەلەمتىراچ (بەكە)... قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. پىچاقنىڭ دەستىسى خىلمۇخىل، رەڭگارەڭ شەكىلدە ياسىلىدىغان بولۇپ، دەستىسىنىڭ شەكلىگە قاراپ بۇركۇت بېشى دەستىلىك، توز بېشى دەستىلىك، كەپتەر بېشى دەستىلىك، تورغاي بېشى دەستىلىك، سېغىزخان بېشى دەستىلىك، بۇلبۇل بېشى دەستىلىك، سالما بېشى دەستىلىك، ئات بېشى دەستىلىك، بېلىق قۇيرۇقى دەستىلىك، ئىللىپس شەكىللىك دەستىلىك، بادام شەكىللىك دەستىلىك، بۇغا ـ ئارقار مۈڭگۈزى دەستىلىك، سۆڭەك دەستىلىك، ياغاچ دەستىلىك پىچاق... قاتارلىق كۆپلىگەن تۈر ـ شە-كىللەرگە بۆلۈنىدۇ. پىچاقنىڭ دەستىسى ۋە تولتۇرمىغا كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرىدىغان، كۆزنى قا-ماشتۇرىدىغان خىلمۇخىل كۆركەم نۇسخىلار ناھايىتى يۇقىرى ماھارەت بىلەن نەقىش قىلىپ چېكىلە-دۇ. بۇنىڭدا ئاساسەن بۇلۇت شەكلى، بادام شەكلى، ھەرخىل گۈل ـ چېچەك شەكلى، سامساق بېشى شەكلى، سۆگەت يوپۇرمىقى شەكلى، بۇغداي باشىقى شەكلى، سۇ دولقۇنى شەكلى... قاتارلىق نۇسخىلار كۆپ خىللىقتىن ئىشلىتىلىدۇ. پىچاقنىڭ تىغ يۈزىگە ھىلال ئاي، قۇياش، يۇلتۇز، بۇلۇت، تاغ ـ دەريا، تاجـ-گۈل، ئانارگۈل، بادام، بوغداي باشىقى... قاتارلىقلارنىڭ شەكىللىرى نەقىش قىلىنىدۇ. ئادەتتە، پىچاق تىغى يۈزىگە بىر خىل نۇسخىنىلا نەقىش قىلىش ئاساس قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، تۇچ، مىس ياكى ئالتۇن ھەللىك مېتالدىن بىرنەچچە تال خال قويۇلۇپ، تىغ بىلەن دەستىسىنىڭ تۇتاشقان يېرىگە پـ-چاق ئىشلەنگەن يۇرتنىڭ ياكى ئۇستىكارنىڭ نامى ئويىلىدۇ. پىچاق ياساشتا ھەربىر ئۇستىكار ياكى شۇ بىر ئەۋلاد ئۇستىكارلار ئۆزلىرىگە خاس ئۇسلۇب شەكىللەندۇرگەن بولۇپ، ئۇلار ياسىغان پىچاقنىڭ شەكلى، قۇرۇلمىسى ھەمدە تىغ ۋە دەستىسىگە چېكىلگەن گۈل نەقىشلىرى، بېزەكلىرى قاتارلىق جە-ھەتلەردە بىر ـ بىرىدىن خىلىلا پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ خىل پەرق ئۆز نۆۋىتىدە، ھۇنەرۋەنلەرنىڭ خاس بەلگىسى ياكى ماركىسى بولۇپ (قالىدۇ) ھېسابلىنىدۇ. پىچاق دەستىسىگە ئىشلىتىلگەن ماتېرىياللا-رنىڭ سۈپىتى ۋە بېزەكلىرىنىڭ سىپتا، نەپىس، كۆركەم بولۇشى پىچاقنىڭ قىممىتىنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم ئامىل ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇر پىچاقلىرىنىڭ ھەممىسىگە ئۆزىگە ماس كېلىدىغان غىلاپ ياسىلـ-دۇ. غىلاپسىز پىچاق بولمايدۇ. «خىلى خىلىدا ياخشى، پىچاق قىنىدا (ياخشى)» دېگەن ماقال يۇقىرىقى قارىشىمىزنىڭ رېئال ئىنكاسىدۇر. دەرۋەقە، پىچاقنى غىلاپقا سالغاندا، دەستە بىلەن غىلاپ بىر گەۋدە-لىشىپ، نەپىس، مىللىي پۇرىقى كۇچلۇك، كۆركەم كۆرۈنىدۇ. غىلاپ تىغلىق ئەسۋابلارنى بىخەتەر ساقلاش ئۇچۇن ئۇنى قاچىلاپ قويىدىغان بۇيۇم. غىلاپلار ئىشلىتىلىش ئورنىغا قاراپ پىچاق غىلىپى، قەلەمتىراچ غىلىپى، خەنجەر غىلىپى، قىلىچ غىلىپى (قىنى) قاتارلىق تۇرلەرگە بۆلۇنسە، ئىشلىتىلـ-گەن ماتېرىياللىرىغا قاراپ، كۆن ـ خۇرۇم غىلاپ، مىس غىلاپ، كۇموش غىلاپ، تۇچ غىلاپ، تۆمۇر غىلاپ، ياغاچ غىلاپ قاتارلىق تۇرلەرگە بۆلۇنىدۇ. غىلاپقا پەقەت تىغلىق ئەسۋابلارلا سېلىنىدۇ. غىلاپ پىچاقنىڭ شەكلى ۋە سۈپىتىگە ئاساسەن ئوخشاش بولمىغان ماتېرىياللاردىن ياسىلىدۇ. ئادەتتە ئۇنىڭغا كۆن ـ خۇرۇم، ياغاچ ۋە باشقا مېتال بۇيۇملار ئىشلىتىلىدۇ. غىلاپلارنىڭ زور كۆپچىلىكى ھەرخىل رەڭلىك خۇرۇمدىن قاتۇرما قىلىپ ياسىلىدۇ ۋە ھەرخىل گىئومېتىرىيىلىك شەكىللەر، گۈل ـ چې-چەك نۇسخىلار بىلەن زىننەتلىنىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە «ساغرا غىلاپ» دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل غىلاپ بار بولۇپ، ئۇ ئېشەكنىڭ ساغرا تېرىسىدىن ئىشلەنگەن كۆن ياكى خۇرۇمدىن تىكىلىدۇ. بۇنىڭ تىكـ-لىش ئۇسۇلى مۇرەككەپ، مەشغۇلات تەرتىپى ناھايىتى ئىنچىكە، كۆرۈنۈشى كۆركەم، چىرايلىق بولغاچ-قا، باھاسى ئادەتتە باشقا غىلاپلارنىڭكىدىن قىممەت بولىدۇ. خۇرۇم ياكى چەمدىن ياسالغان غىلاپلارنىڭ ھەممىسىگە شاۋرۇندىن بوي تاسما بېكىتىلىدۇ. يەنە بەزى غىلاپلار مېتال بۇيۇملاردىن ياسىلىپ يۈزىگە قىزىل، كۆك ياقۇت، ئورگانىك ئەينەك ھەمدە مىس سىم، كۇموش سىم ئىشلىتىلىپ، ھەرخىل نەقىش توقۇلىدۇ. ئۇيغۇر پىچاقلىرى ۋە غىلاپلىرى تۇرى، شەكلىنىڭ كۆپلۈكى، ياسىلىشىنىڭ نەپىس، سىپـ-

تىلىقى، ئەپچىللىكى، رەڭدارلىقى ھەمدە پىچاق تىغى ۋە دەستىسىدە ئىپادىلەنگەن قويۇق سەنئەت تۇ-
سىنى ئالغان گىئومېتىرىيىلىك سىزىقلىرى، مول مەزمۇنلۇق ھايۋانات ئوبرازى، كۆزنى چاقنىتىدىغان
خىلى خىلىغا، گۈلى گۈلىگە كەلتۈرۈلگەن ھەر خىل كۆركەم ئۆسۈملۈك - گۈل نەقىش - بېزەكلىرى
بىلەن كىشىنى ئۆزىگە مەھلىيا (جەلپ) قىلىدىغان، ھاياجانغا سالىدىغان سېھرىي كۈچ شەكىللەندۇر-
گەن بولۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى، گۈزەللىكىنى، سەنئەتنى قىزغىن سۆيىدىغانلىقىدىن ئىبارەت
ئېسىل خىسلىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

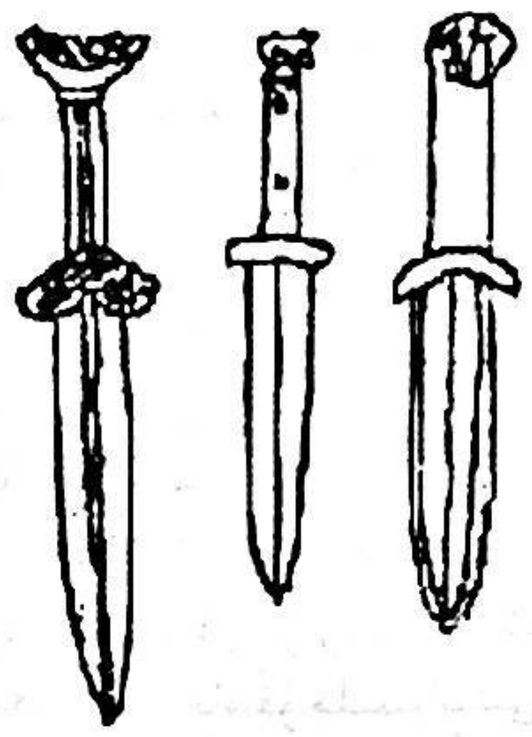
ئۇيغۇرلارنىڭ پىچاقچىلىق قول ھۈنەر - سەنئىتىنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلىشى ئۇنىڭ
ناھايىتى ئۇزاق تارىخقا ۋە چوڭقۇر ئىجتىمائىي ئاساسقا ئىگە بولۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۇ-
نىڭ ئەڭ دەسلەپكى مەنبەسىنى تاش قوراللار دەۋرىدىن ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ. مەلۇمكى، ئەجدادلە-
رىمىز ئىپتىدائىي ئوۋچىلىق ۋە چارۋىچىلىققا تايىنىپ ھايات كەچۈرگەن مەزگىللەردە، ھەرخىل تاش
قوراللارنى ياساشنى پىششىق ئىگىلىگەن. ئۇلار تاش باشاق ۋە ئۇچلۇق تاش قوراللارغا ياغاچ ياكى سۆ-
ڭەكتىن دەستە بېكىتىش ئارقىلىق، ھەرخىل (تۈرلۈك) ھايۋانات - ئۇچار قۇشلارنى ئوۋلايتتى، بېلىق
تۇتاتتى. تاش پىچاق، تاش پالتا، تاش بەلچە، تاش ئىسكىنىگە ئوخشاش قىرىش، يۇنۇش، كېسىش
قوراللىرى بىلەن ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى سويۇپ، گۆشىنى پارچىلاپ، يۇڭ - تېرىلىرىنى قىرقاتتى.
خۇددى ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىنىڭ قەيت قىلغىنىدەك، «يېڭى تاش قوراللار دەۋرى ھەقىقىي
مەنىسى بىلەن ھۈنەر - سەنئەت بىخ سۈرگەن ۋە باھار چېچەكلىرىنى ئېچىلدۇرغان دەۋر بولغان» ئە-
دى. ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىدە ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشلەردە يۇنۇش، سە-
لىقلاش ئارقىلىق ياسالغان سىپتا تاش پىچاقلار ۋە باشقا تاش ئورغاق، تاش كەتمەن، تاش بەلچە، تاش
پالتا، تاش بازغان، تاش ئىسكىنە قاتارلىق قىرىش، يۇنۇش، كېسىش قوراللىرىنىڭ كۆپلەپ تېپىلىشى
يۇقىرىقى قارىشىمىزنى تولۇق ئىسپاتلايدۇ. ئىنسانلار مەدەنىيەت تارىخىدا مىس، تۇنچ، تۆمۈر قاتارلىق
مېتاللارنى ئېرىتىش ھۈنەر - سەنئىتىنىڭ كەشپ قىلىنىشى تاش قوراللار ھۆددىسىدىن چىقىپ
بولالمايدىغان ئەۋزەللىكنى بارلىققا كەلتۈرگەن بولۇپ، كونا ئىشلەپچىقىرىش تەرتىپلىرىنىڭ تەرەققى-
ياتىنى تېزلىتىپ، يېڭى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ پەيدا بولۇشىغا زور تۈرتكە بولغان، دېھقانچىلىقنىڭ تە-
رەققىياتى ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان، شۇنىڭدەك قول سانائەتنىڭ دېھقانچىلىقتىن ئايرىلىپ
چىقىپ، مۇستەقىل بىر ئىگىلىك سۈپىتىدە مەيدانغا كېلىشىگە ئاساس يارىتىپ بەرگەنىدى. بولۇپمۇ،
ئىنسانلار ئۆتكۈر بىسلىق ھەم ئۆتكۈر ئۇچلۇق تۆمۈر قوراللارغا ئىگە بولغاندىن كېيىن، مەدەنىيەت
دەۋرىگە قەدەم قويۇشى مۇقەررەلىشىپ، تۆمۈر قىلىچ - خەنجەرلەر ئۇلارنىڭ ياۋايىلىق باسقۇچىغا تە-
سىر كۆرسەتكەنىدى. بۇنىڭدىن 3 - 4 مىڭ يىللار ئىلگىرى شىنجاڭنىڭ مېتال تاۋلاش تېخنىكىسى
دەسلەپكى قەدەمدە تەرەققىي قىلغان بولۇپ، ئەجدادلىرىمىز مىس ۋە تۆمۈردىن تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش
قوراللىرىنى، كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى، جۈملىدىن ئۆتكۈر بىسلىق قىلىچ - خەنجەر، پىچاقلار
ۋە ئۆتكۈر ئۇچلۇق باشاقلارنى ياساش ئارقىلىق، ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنى
زور يۇكسىلىشلەرگە ئىگە قىلغان ھەمدە تەبىئەتتىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى مۇستەھكەملىگەن.

ئەجدادلىرىمىز پىچاق ياساشتا ئاساسەن تۆۋەندىكىدەك ئىككى خىل ئۇسۇلنى قوللانغانىدى. بۇلار-
نىڭ بىرى، قۇيۇپ ياساش ئۇسۇلى، بۇ خىل ئۇسۇل شىنجاڭنىڭ مىس مەدەنىيىتى گۈللەنگەن مەزگىل-
لىرىدە تەڭرىتېغىنىڭ شىمالى ۋە ئالتاي تاغلىرى ئېتەكلىرىدە چارۋىچىلىق ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇل-
لىنىپ ھايات كەچۈرگەن ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا ئىختىرا قىلىنغان. يەنى، ئۇلار ئالدى بىلەن ياغاچ
تاختايدا تۆت بۇرجەكلىك رامكا ياساپ، ئۇنىڭ ئىچىگە نەم (ھۆل) قۇم تۆكۈپ چىڭداپ، ياسىماقچى

بولغان پىچاقنىڭ شەكلىگە ئاساسەن قېلىپ ياسىغان. ئىككىنچى قەدەمدە، ئېرىتىلگەن مىسنى قېلىپ ئىچىگە تۆككەن، شۇنداق قىلىپ پىچاقنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن. ئۈچىنچى قەدەمدە، قۇم ياكى بىلەي تاشقا سۈرۈش ئارقىلىق پىچاقنى پەردازلاپ ئۆتكۈرلەشتۈرگەن. يەنە بىرى، سوقۇپ ياساش ئۇسۇلى، بۇنىڭدا ئالدى بىلەن پىچاق ياسىماقچى بولغان مىس ياكى پولات ـ تۆمۈرنى ئوتتا قىزدۇرۇپ يۇمشىتىپ، سەندەل ۋە بازغان (بولقا)دىن پايدىلىنىپ، مۇئەييەن تەلەپكە ئاساسەن يانجىپ چىڭداپ، پىچاقنىڭ ئومۇمىي گەۋدىسىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئىككىنچى قەدەمدە، قۇم ياكى بىلەي تاشقا سۈرۈش، چاققا تۆتۈش قاتارلىق ئۇسۇللاردىن پايدىلىنىپ پىچاقنى ئاقارتىپ پارقىراتقان ۋە ئۆتكۈرلەشتۈرگەن. ئۈچىنچى قەدەمدە، هايۋان مۇڭگۈزى ۋە سۆڭكى، ئالتۇن، كۈمۈش، ياقۇتلاردىن پايدىلىنىپ نەقىشلەپ بېزەپ چىققان.

ئېلىمىز ۋە چەت ئەل ئارخېئولوگلىرى ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، مەركىزىي ئاسىيانىڭ قىر ـ يايلاقلىرىدىن، بىپايان بوستانلىقلارغا جايلاشقان ئىپتىدائىي خارابە ئىزلىرى ۋە قەدىمكى قەبرىستانلىقلاردىن ناھايىتى كۆپلىگەن قىممەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلار بىلەن بىرگە بىر تۈركۈم نەپىس، كۆركەم، هۈنەر ـ سەنئەت سىنىدۇرۇلگەن مىس ۋە تۆمۈر پىچاق، قىلىچ ـ خەنجەرلەرنى تاپقان. مەسىلەن، كۈنەس دەرياسىنىڭ باش ئېقىنىدىن دەستىسىگە قوچقار بېشى نەقىش قىلىنغان مىس پىچاق قېزىۋېلىندى. خېجىڭ ناھىيىسىنىڭ بالغۇنتاي بازىرى ئەتراپىدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقتىن تۈز دەستىلىك ۋە هالقىسىمان باشلىق دەستىلىك مىس پىچاق تېپىلدى. قۇمۇل شەھىرىدىكى راھەتباغ يېزىسىدىن ياي شەكىللىك، بۇغا باشلىق دەستىلىك مىس پىچاق تېپىلدى. جەنۇبىي سىبىرىيە، ئورال، قارا دېڭىز ساھىلى، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرى، ئىچكى موڭغۇل، تاشقى موڭغۇل يايلاقلىرى هەمدە گەنسۇ رايونلىرىدىن سىكىف ـ دىڭلىك قەبىلىلىرى مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ ئاناۋ مەدەنىيىتى، ئاندورنوپ مەدەنىيىتى، قارسۇق مەدەنىيىتى قاتارلىق قەدىمكى مەدەنىيەت ئىزلىرىدىن هەمدە پىنە بۇيۇملىرى قاتاردا قوي، بۇغا، ئات، كالا، بۇركۇت، يىلان، يولۋاس بېشى دەستىلىك ۋە مىس، تۆچتىن ياسالغان يوپۇرماق شەكىللىك پىچاق، قىلىچ ـ خەنجەرلەر تېپىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە كۈچا ناھىيىسىدىكى ئاقتاغ مەدەنچىلىك خارابىسى، قارا دۆڭ خارابىسى، تۇرپاندىكى ئاستانە، ئايدىڭكۆل قەبرىستانلىقى، ئۇرۇمچىنىڭ تۈز كۆل ئەتراپىدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىق، قۇمۇل شەھىرىدىكى يانبۇلاق، لاپچۇق، مىرگو قەبرىستانلىقلىرى ۋە چەرچەن زاغۇنلۇق قەبرىستانلىقى، كروران خارابىسى، لوپ ناھىيىسىدىكى سامپۇل قەبرىستانلىقى، تاشقورغان ناھىيىسىدىكى شامبا قەبرىستانلىقى قاتارلىق كۆپلىگەن قەدىمكى مەدەنىيەت ئىزلىرىدىن تۆمۈردىن ياسالغان پىچاق، خەنجەر، قىلىچ، قىڭراق، قايچا، بەلچە، ئوغاق، كەتمەن، پالتا، كەكە، ئىسكىنە... قاتارلىق تىغلىق بۇيۇملار تېپىلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە هايۋان بېشىلىق دەستىلىك پىچاق، خەنجەرلەر ئالاهىدە ئورۇنغا ئىگە بولۇپ، ئۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ يايلاق مەدەنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىش بىلەن بىرگە، هايۋانلار ئوبرازى گەۋدىلەندۈرۈلگەن پىچاق بېزەك-

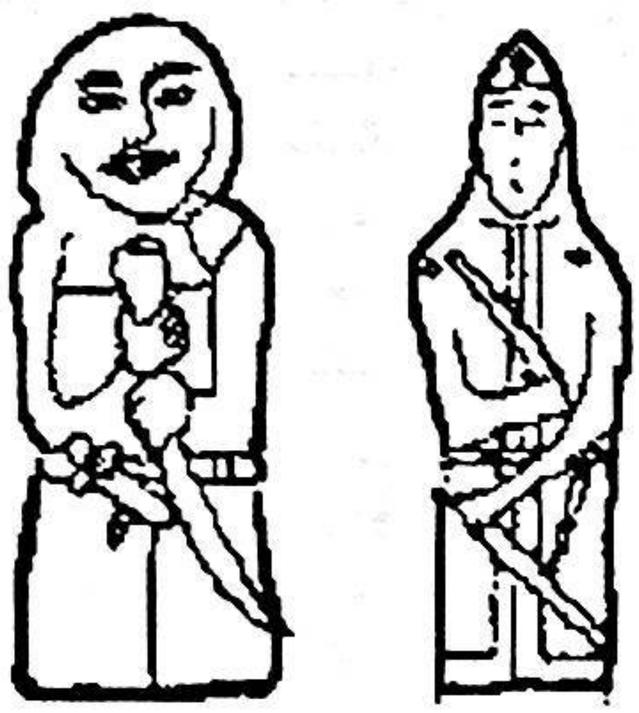

چىلىك سەنئىتىنىڭ ناھايىتى قەدىمىيلىككە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئارخېئولوگلار ئاپتونۇم رايونىمىزدىن تېپىلغان مىس، تۇچ، تۆمۈر تىغلىق بۇيۇملارنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىش ۋە سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ قەدىمكى دەۋرلەردە غەربىي يۇرتتا ياسالغانلىقىنى، بۇ بۇيۇملار ئۆز نۆۋىتىدە جەنۇبىي سىبىرىيە، ئورال، قارا دېڭىز ساھىلى، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرى، موڭغۇل يايلاقلىرى ۋە گەنسۇ رايونلىرىدا ياسالغان مىس، تۇچ، تۆمۈر بۇيۇملار بىلەن ئورتاقلىققا ۋە ئوخشاشلىققا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاش بىلەن بىرگە، بۇخىل مېتال قوراللار مەدەنىيىتىنى يارىتقۇچىلارنىڭ مەركىزىي ئاسىيا رايونىنىڭ ئەسلىي ئاھالىسى بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك مەنبەلىرىنى تەشكىل قىلغۇچى قوۋملىرىدىن سىكىف ـ دىڭلىڭ قەبىلىلىرى ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى. ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى دەۋرلىرىدە يېزىلغان تارىخىي كىتابلىرىدا غەربىي يۇرتنىڭ تاغلىرىدا ئۇستى ئوچۇق مىس، تۆمۈر كان-لىرىنىڭ كۆپلۈكى، كۆمۈر كۆيدۈرۈپ مېتال تاۋلاش تېخنىكىسىنىڭ يۇقىرىلىقى، تۆمۈرچىلىك كەسىپىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقى، بۇ جايدىكىلەر ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى ۋە قورال ـ ياراغلارنى ياساپ ئۆز بەگلىكىنىڭ ئېھتىياجىنى قامدىغاندىن سىرت، قوشنا بەگلىكلەر ۋە رايونلارغا ئېلىپ بېرىپ، باشقا مىللارغا ئالماشتۇرىدىغانلىقى توغرىسىدا قىممەتلىك ماتېرىياللار خاتىرىلەنگەن. بۇ ھەقتە «خەنناـمە، غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە: «چارقىلىقنىڭ تېغىدا تۆمۈر بار، ھەربىي قوراللارنى ئۆزى ياسايدۇ. قوراللىرىدىن ئوقيا، نەيزە، قىلىچ، خەنجەر ساۋۇتلار بار»، «يەكەندە تۆمۈر چىقىدىغان تاغ بار»، «ئاقـسۇدا تۆمۈر، مىس، زەرنىخ (بىرخىل مەدەن دورا) چىقىدۇ» دېيىلگەن. بۇيۇك تىلشۇناس مەھمۇد قەشـقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ خەنجەر ـ پىچاقلىرى توغرىسىدا مەخسۇس توختىلىپ ئۆتكەن ۋە قىممەتلىك ئۇچۇرلارنى قالدۇرغان. ئەسەردە بايان قىلىنىشىچە، قىلىچ ـ خەنجەرلەرنىڭ قولى (ئويۇق) كۆپ ھاللاردا ئالتۇن بىلەن زىننەتلىنەتتى. قىلىچ ـ خەنجەر، پىچاقلارنى ئاسراشقا، بولۇپمۇ پارقىراق تۇتۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرەتتى. ھەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن قـىلىچ، خەنجەر، پىچاقلار داتلىشىپ كەتكەن ۋاقىتلاردا پارقىراتقۇچى ماددىلار بىلەن داتلىشىپ كەتكەن جايلارنى سۈرتۈپ تازىلايتتى ۋە پارقىرىتاتتى. ئۇلارنىڭ دەستىلىرى (ساپلىرى) «سورقاچ»دەپ ئاتىلىـدىغان لوك دەرىخىنىڭ يىلىمى بىلەن بېكىتىلەتتى. قىلىچ ـ خەنجەر، پىچاقلار مەخسۇس ئىشلەنگەن غىلاپلاردا ساقلىناتتى. غىلاپ ئەينى زاماندا «قىن» دەپ ئاتىلاتتى. خەنجەرنى «بوگدە» دەپ ئاتايىتتى. خەنجەردىمۇ قىلىچتا بار بولغان ئويۇق بولاتتى. پىچاقنى «پىچەك» دەپ ئاتايتتى. پىچاققا قىن (غىلاپ) ياساش «پىچەك قىلماق» دەپ ئاتىلاتتى.

دېمەك، مەركىزىي ئاسىيانىڭ قىر ـ يايلاقلىرى ۋە مۇنبەت بوستانلىقلىرىدا تىرىكچىلىك قىلىـپ كەلگەن ئەجدادلىرىمىز ناھايىتى يىراق زامانلار ئىلگىرىلا ئەزىز تۇپرىقىمىزنىڭ ئەۋزەل تەبىئىي شارائىتى، مۇنبەت قوينىدىن پايدىلىنىپ كۆمۈر كۆيدۈرۈپ، مەدەن ئېرىتىپ، مىس، تۆمۈر تاۋلاش تېخنىـكىسىنى ئىختىرا قىلىپ، تاش پىچاقلاردىن ئىلغار بولغان بېزەك تۈسىنى ئالغان مېتال پىچاقچىلىـق ھۈنەر كەسپىنى رويابقا چىقارغانىدى.

ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ياشىغان كەڭ كەتكەن زېمىنلاردا ئوتلاق مەدەنىيىتى، ئاتلىق كۆچۈش قىسمەتـلىرى، بوستانلىق مەدەنىيىتى، يىپەك يولى ئالاقىلىرى، كۆپ خىل دىنىي مەدەنىيەت باسقۇچلىـرىنى باشتىن كەچۈردى. چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق، كانچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، مېتالچىلىق، تىجارەت ۋە قاتناش قاتارلىق كۆپ خىل ئىگىلىك ۋە كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇيغۇرلارنىڭ پىچاق ياساش ھۈنەر كەسپى ئەينى دەۋرنىڭ «ئېغىر سانائىتى» ھېسابلانغان تۆمۈرچىلىك كەسىپىنىڭ تەركىبىي قىسـمى بولۇش سۈپىتىدە ئۆز دەۋرىگە مۇناسىپ تەرەققىي قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ تۆمۈرچىلىك كەسپى ئىنـ-

تايىن تەرەققي قىلغان بولۇپ، نەپىس، كۆركەم، ئۆتكۈر بىسلىق پىچاق، خەنجەر، قىلىچ، قىڭراق، قايچا، ئورغاق، پالتا، كەكە، ئوقيا، نەيزە... قاتارلىق تۇرلۈك تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە جەڭ قوراللىرىنى ياسايتتى. ئۇيغۇرلار ياسىغان پىچاق، خەنجەر ـ قىلىچلار يىپەك يولى بىلەن سودىگەرلەر ئارقىلىق شەرقتە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك، غەربتە ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە غەربىي ئاسىيالارغا ئاپىرىپ سېتىلغان بولۇپ، يىراق ـ يېقىنغا دائىر چىقارغاندى. ئېلىمىزنىڭ تارىخىي مەنبەلىرىدىمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ مەشھۇر پىچاقچى، چەۋەندار ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان. كۈچانىڭ قىلىچ، خەنجەر، پىچاقلىرىنىڭ تاڭ دەۋرىدىن تارتىپلا مەشھۇر-لۇقى بۇنىڭ دەلىلىدۇر.

ئۇيغۇرلار جەڭگىۋار خەلق ئىدى. ئۇلاردا قىر ـ يايلاق خەلقىنىڭ قەيسەر، قارام، جاسارەتلىك، جەڭگىۋار ئالاھىدىلىكلىرى ساقلانغاندى. قىلىچ، خەنجەر، يان پىچاقلار بىلەن قوراللانغان ئاتلىق چەۋەندازلار جەڭلەردە قەھرىمانلىق، جەڭگىۋارلىقنى شەرەپ ھېسابلايتتى. ئات ئۈستى مەدەنىيىتىنىڭ ئىختىراچىلىرىدىن بىرى ھېسابلانغان ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئات ئۈستىدە ئولتۇرالايدىغان ھەربىر نەۋقىران يىگىتنىڭ يېنىدا بىردىن پىچاق بولاتتى. ئۇلار پىچاقنى ھەقىقەتەنمۇ، بىخەتەرلىكنىڭ، خاتىرجەملىكنىڭ، ئەرلىك جاسارەت ۋە غۇرۇرنىڭ بەلگىسى، دەپ قارايتتى ھەمدە ياۋنى يېڭىشتە ئۆزىنىڭ مۇھىم قورالى قىلغانىدى. پىچاقنى ئۆزلىرى ئۈچۈن بىر ئۇلۇش كۈچ ھېسابلايتتى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئات ئۇلارنىڭ بىر «قانىتى» ھېسابلانسا، پىچاق ئۇلارنىڭ يەنە بىر «قانىتى» بولغانىدى. شىنجاڭنىڭ شىمالى ۋە يەتتە سۇ رايونى، قازاقىستان، موڭغۇلىيە، بايقال يايلاقلىرىدا بايقالغان سىنتاش بالبال‌لىرىدا تۇركىي دېڭىلىك قەبىلىلىرى مەدەنىيەت ھاياتىنىڭ مەلۇم قىسمى ئىپادىلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا تۇركىي خەلق چەۋەندازلىرىنىڭ رەڭگارەڭلىكى، چاچ ـ بۇرۇت قويۇش شەكلى، شىم، ئۆتۈك كىيگەن، تاسما باغلاپ، خەنجەر ئاسقان جەسۇر قىياپەتتىكى ئوبرازى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئۇيغۇرلار ئات ئۈستى مەدەنىيىتىدىن شەھەر ـ قەلئە مەدەنىيىتىگە ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەنئىتى مەخسۇس كەسىپلەشكەن مۇستەقىل ھۈنەر ـ كەسىپ سۈپىتىدە تۆمۈرچىلىك كەسپىدىن ئايرىلىپ چىقىپ تەرەققىي قىلىپ، سان ۋە سۈپەت جەھەتتە يەنمۇ زور ئۆزگىرىش ياسىدى. پىچاقنىڭ تۇرمۇشتىكى رولى، ئورنى بارغانسېرى گەۋدىلىنىشكە ۋە مۇھىم بولۇشقا قاراپ يۈزلەندى. پىچاق ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىنىڭ كۆپلىگەن تەرەپلىرىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولۇپ، ئۆزىنى قوغداش، مال ـ چارۋىلارنى ئۆلتۈرۈش ـ سويۇش، تاماق ئېتىش، يىمەكلىك ۋە مېۋە ـ چېۋىلەرنى پارچىلاپ يېيىش قاتارلىق جەھەتلەردە ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىلدى. ئۆزىنى ئەركەك ھېسابلايدىغان ھەربىر ئۇيغۇر پىچاقنى ئۆز يېنىدىن ئايرىمايدىغان بولدى. بۇ خىل ئادەت بارا ـ بارا ئومۇملىشىپ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بىر خىل پىچاق مەدەنىيىتىنى شەكىللەندۈردى. ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدە سالماق ئورۇندا تۇرىدىغان، ئەينى دەۋر-دىكى ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي ھاياتنىڭ بىر قىسمى بولغان بۇددا تاشكېمىر تام سىزمىلىرىدا ئۇيغۇرلارنىڭ پىچاق ئېسىش ئادىتى مەدەنىيەت ئاملى سۈپىتىدە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، بۇرجەك، قايرىما ياقىلىق، پېشى پاچىقىنىڭ يېرىمىغچە چۈشكەن ناھايىتى نەپىس

زىننەتلەنگەن پەشمەت ۋە شىم، ئۆتۈك كىيگەن، بەلگە باغلىغان كەمەرگە قىلىچ ـ خەنجەر ئاسقان ئوبرازلار يۇقىرى بەدئىي ماھارەت بىلەن جانلىق سۈرەتلەنگەن.

ئۇيغۇرلار ئىسلامىيەت دەۋرىگە قەدەم قويغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەنئىتى ئىلگىرىكى دەۋرلەردىكى رايون ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئەجدادلىرىمىزنىڭ تەبىئەت قاراشلىرى، ئىستېتىك زوقلىنىش ئادەتلىرى، شۇنداقلا تېخنىكا، شەكىل، ئۇسلۇب قاتارلىق ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلغان ھەمدە ئەرەب ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ھەر تەرەپلىمە تەسىر كۆرسىتىشى، بولۇپمۇ ئەرەب ـ پارس پىچاق، خەنجەر، قىلىچ ياساش، بېزەش، نەقىشلەش سەنئىتىنىڭ تەسىر كۆرسىتىشى ۋە سىڭىپ كىرىشى نەتىجىسىدە ئۆزىگە خاس بەدئىي سەنئەت ئالاھىدىلىكىگە، دەۋر ئالاھىدىلىكىگە، مىللىي شەكىل ئالاھىدىلىكىگە، كۆپ خىللىققا، رەڭدارلىققا ئىگە بولغان ھالدا ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىپ مۇكەممەللىشىپ بارغان. نەتىجىدە قاراخانىيلار سۇلالىسى پىچاق ياساشتا پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا تەۋەسىدە مەشھۇر سانالغان. قەشقەر، يەكەن، كۇچا قاتارلىق جايلاردا ياسالغان خەنجەر، پىچاق، قەلەمتىراچلار خانىدانلىقىنىڭ تاشقى سودىسىدا مەلۇم سالماقنى ئىگىلىگەن بولۇپ، سودا كارۋانلىرى ئارقىلىق ئات، تۆگە، قاشتېشى، زۇمرەت تاش، ئالماس، بۆكەن، بۇغا مۈڭگۈزى، ئەتلەس، يوللۇق قىزىل شايى، يېشىل تون، ئېگەر، خۇرجۇن، دوپپا، گىلەم، پالاز... قاتارلىق تۇرلۇك تاۋار بۇيۇملار قاتارىدا ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە، سەمەرقەنت، بەدەخشان، كەشمىر، ھىندىستان قاتارلىق رايون ـ مەملىكەتلەرگە ئېلىپ بېرىپ سېتىلغان. دېمەك، پىچاقچىلىق تەكلىماكان ۋە تارىم بوستانلىقلىرىدا ياشىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىدا ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بىر كەسىپ بولغانىدى.

ئۇيغۇر خەلقى ئۆزلىرى ياشىغان ھەرقايسى دەۋر ۋە ئەۋزەل تەبىئىي جۇغراپىيىلىك مۇھىتتا، ئەۋلادمۇ ئەۋلاد بىر ـ بىرىنىڭ پىچاق ياساش ئۇسلۇبىغا ۋارىسلىق قىلىش بىلەن بىرگە پىچاقنىڭ قۇرۇلمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، سۈپىتىنى ياخشىلاپ بارغان، تۇرلىرىمۇ كۆپەيگەن. بۈگۈنكى كۈندە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يېڭىسار، كۇچانىڭ خەنجەر، پىچاقلىرى؛ يەكەن، مارالۋېشى سېرىقبۇيا، قاراقاش كۇيا، شايار قاتارلىق ناھىيە ـ يېزىلارنىڭ قەلەمتىراچلىرى ۋە ئىلى سامساق قەلەمتىراچلىرى تىغىنىڭ ئۆتكۈرلۈكى، ياسىلىشىنىڭ سىپتا ھەم نەپىسلىكى بىلەن جاھانغا مەشھۇر بولۇشى ئۇيغۇر پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەنئىتىنىڭ ئۇزاق تارىخقا، چوڭقۇر ئىجتىمائىي ئاساسقا ئىگە بولۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. مىللىي ئالاھىدىلىكى، مىللىي خاسلىقى ۋە يەرلىك خۇسۇسىيەتلىرى ئۆزگىچە گەۋدىلىنىپ تۇرىدىغان ئۇيغۇر پىچاقلىرى قول ھۈنەرۋەنچىلىك جەھەتتىنلا ئالاھىدە ئورۇن تۇتۇپ قالماي، يەنە ئۇلاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆزىگە خاس ئۆرپ ـ ئادەتلىرى، قىممەت قاراشلىرى، تۇرمۇش قاراشلىرى، تەبىئەت قاراشلىرى، گۈزەللىك قاراشلىرى، مىجەز ـ خاراكتېرى ۋە بىخەتەرلىك تۇيغۇسى ئەكس ئەتكەن. پىچاق مەدەنىيىتىنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە، روھىي قاتلىمىدا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان ھالدا مىللىي ئەنئەنە، مىللىي ھېسسىياتنىڭ بىرىكمىسى نەتىجىسىدە بىر خىل مەدەنىيەتنى، يەنە «پىچاق مەدەنىيىتى» نى شەكىللەندۈرگەن. بۇ خىل مەدەنىيەت ئېلىمىزنىڭ ئەمگەك سۆيەر ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆتمۈشتىكى ھاياتىنى، قىممەت قارىشىنى، ئەخلاق ـ پەزىلىتىنى، ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى، مىجەز ـ خۇلقىنى ۋە تارىخىي تەجرىبىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن مول ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىدە، يەنى ناخشا ـ ئۇسسۇل، تىياتىرلىرىدا، ماقال ـ تەمسىللىرىدە، رىۋايەت ـ چۆچەكلىرىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپتى. مەسىلەن، «پىچاق تاشتا بىلىنمىدۇ، ئادەم ئىشتا سىنىلمىدۇ»، «پىچاقنى ئۆزۈڭگە سال، ئاغرىمىسا ئۆزگىگە (سال)»، «ئىككى خەنجەر بىر غىلاپقا سىغماس» دېگەندەك ماقال ـ تەمسىللەر بۇنىڭ دەلىلىدۇر. پىچاق قەدىمدىن تارتىپ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتىدە ئەرلەرنىڭ

كېچە ـ كۈندۈز يېنىدىن ئايرىمايدىغان «قورالى» بولۇپ كەلگەن. ھەتتا ئۇيغۇرلارنىڭ بېلىنى پوتا بە-
لەن باغلاش ئادىتىمۇ پىچاقنى يانغا ئېسىش ئادىتىدىن كېلىپ چىققان. ئۇيغۇرلاردا يېگىتلەر تۇي
قىلغاندىن كېيىن، ئۆتۈكىنىڭ قونچىنى ئىككىلىك قايرىپ، غىلاپلىق پىچاقنى قىستۇرۇۋالاتتى. ئەر-
لەر بالىلىق بولغاندىن كېيىن، بەلگە باغلانغان پوتىسىغا غىلاپ ئېسىۋالاتتى. غىلاپنىڭ پوتىغا ئېسى-
لىشى ئەرلەرنىڭ ئائىلىسىنى، بالىلىرىنى قوغداشقا ھەر زامان تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرەتتى. قىس-
قىسى، پىچاقنى يانغا ئېسىپ يۈرۈش، ئۇنى ئەرلىك جاسارەتنىڭ مۇھىم بەلگىسى، دەپ بىلىش ئۇيۇ-
غۇرلارنىڭ ئەنئەنىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، بالىنى تۇنجى قېتىم بۆشۈككە سالغاندا،
ئەگەر ئوغۇل بولسا، ئۇنىڭغا ھەمراھ قىلىپ ياستۇقنىڭ ئاستىغا پىچاق قويۇپ قويىدىغان ئادەتلەر،
قەسەم قىلىشقا توغرا كەلگەندە، پىچاقنى يەرگە سانجىپ قويۇپ، ئۇنى «گۈۋاھچى» قىلىش قاتارلىق ئە-
قىدىلەر پەيدا بولغان. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا پىچاقنى ئۇرۇق ـ تۇغقان، دوست ـ يا-
رەنلەرگە ئەتىۋارلىق سوۋغات سۈپىتىدە ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن تەقدىم قىلىدىغان ئادەت بار. ئۇيۇ-
غۇرلاردا پىچاق مۇقەددەسلىك ئەقىدىسى بىلەن يۇغۇرۇلغان يۇقىرىقىدەك ئىدىيىلەر كۆپلەپ ئۇچرايدۇ.

بازار ئىگىلىكى يۇكسەك دەرىجىدە جانلىنىۋاتقان، شىنجاڭنىڭ سایاھەتچىلىك كەسپى كۈنسېرى
جۇش ئۇرۇپ يۇكسىلىۋاتقان نۆۋەتتىكى ياخشى ۋەزىيەت ئۇيغۇرلارنىڭ پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەن-
ئىتىنىڭ يېڭىلىق يارىتىپ، تېخىمۇ گۈللەپ ياشنىشىغا پۈرسەت ۋە يېڭى كۈچ ئاتا قىلدى. ئۇيغۇر
پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەنئىتى ئىلگىرىكى تارقاق ھالەتتىكى يەككە ئىگىلىكتىن كۆلەملەشكەن،
يېرىم زامانىۋىلىققا ئىگە كارخانا ئىگىلىكىگە قاراپ تەرەققىي قىلدى. ئىشلىتىلگەن ماتېرىيال جە-
ھەتتىن تېخىمۇ سەرخىللىشىپ، پىچاق تىغىنى ئىلگىرىكى ئادەتتىكى قويۇچ (پولات)، تۆمۈردىن يا-
ساشتىن قاتتىقلىقى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان ئەلا سۈپەتلىك داتلاشماس پولاتتىن ياساشقا قاراپ يۈز-
لىنىپ، ئوخايلا داتلىشىپ قېلىشتەك قىيىن مەسىلە ھەل قىلىندى. پىچاقنىڭ سۈپىتى، نەپىسلىكى،
كۆركەملىكى، سىپتىلىقى، چىدامچانلىقى، جەزبىدارلىقى ۋە ھەيۋىتى يەنىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. پە-
چاقچىلىق كارخانىلىرىنىڭ داڭلىق ماركا يارىتىش ئېڭىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، «ئا-
نارگۈلى»، «مىراس» قاتارلىق ھەرخىل ماركىدىكى پىچاقلار كەينى ـ كەينىدىن مەيدانغا كەلدى. تېخە-
مۇ مۇھىم بولغىنى، ئۇيغۇرلارنىڭ پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەنئەت كەسپى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈ-
مەت ئورگانلىرىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا، قوللاپ قۇۋۋەتلىشىگە، شارائىت يارىتىپ بېرىشىگە ئېرى-
تى. مەسىلەن، 2003 ـ يىلى يېڭىسار ناھىيىلىك «ئانار گۈلى» مىللىي ھۈنەر ـ سەنئەت پىچاقچىلىق
چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى ئىشلەپ چىقارغان ئالتۇن، كۈمۈش، خوتەن قاشتېشى قاتارلىق قىم-
مەتلىك ماتېرىياللاردىن زىننەتلەنگەن دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ پىچاق (ئېغىرلىقى 373 كىلوگرام، ئېگىز-
لىكى 407 سانتىمېتىر) قا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن «پىچاق شاھى» دېگەن شەرەپلىك
نام بېرىلىش بىلەن بىللە، ئۇنى دۇنيا جېنىس رېكورتى قامۇسىغا كىرگۈزۈش ئىلتىماسى سۇنۇلدى.
شۇنىڭدەك، يېڭىسار، كۇچا، يەكەن، شايار قاتارلىق ئۇيغۇر پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەنئىتى مە-
كەزلەشكەن ۋە تەرەققىي قىلغان جايلاردىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ـ ھۆكۈمەت ئورگانلىرى پىچاقچە-
لىق كەسپىنى شۇ جايلاردىكى ئاھالىلەرنى ھاللىق سەۋىيىگە يەتكۈزۈشتىكى غول كەسىپ قاتارىدا چىڭ
تۇتۇپ راۋاجلاندۇرماقتا. يۇقىرى ماھارەت، ئىنچىكە تېخنىكىۋى ئۇسۇلدا ياسالغان ئۇيغۇر پىچاقلىرى
شىنجاڭغا سایاھەتكە كەلگەن دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى مېھمانلار تالىشىپ سېتىۋالىدىغان ئەڭ ئې-
سىل سایاھەت خاتىرە بۇيۇمىغا ئايلاندى. ئاپتونوم رايونىمىز ھەمدە ئىچكىرى ئۆلكىلەردە ئۆتكۈزۈلگەن
سودا يەرمەنكىلىرىنىڭ يايمىلىرىدا ئېلىمىز ۋە چەت ئەلدىن كەلگەن ئېكسكۇرسىيىچىلەرنىڭ، سودە-

گەرلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ، ئۇلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. ئۇلارنىڭ شىنجاڭنى يەنمۇ ئەتراپلىق چۈشىنىشىدە كۆۋرۈكلۈك رول ئويناندى. بىز ئۇيغۇر پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەنئىتىنىڭ گۈللەپ ياشناش ۋەزىيىتىنىڭ بۇگۈنكى تەرەققىياتىدىن شۇنى كېسىپ ئېيتالايمىزكى، يېقىن كەلگۈسىدە ئۇيغۇر پىچاقچىلىق قول ھۈنەر ـ سەنئىتىنىڭ پۈتۈن مەملىكەتكە، جۈملىدىن پۈتۈن دۇنياغا داڭق چىقىرىدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. ئابدۇقېيۇم خوجا: «غەربىي يۇرت ۋە قەدىمكى مەدەنىيەت»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 ـ يىلى نەشرى؛
2. ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «قەدىمكى مەركىزىي ئاسىيا»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 ـ يىلى نەشرى؛
3. ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «غەربىي يۇرت تاشكېمىر سەنئىتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1998 ـ يىلى نەشرى؛
4. ئىمىن تۇرسۇن: «قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى نەشرى؛
5. ئىسراپىل يۇسۇپ، ئەنۋەر قاسىم: «ئارخېئولوگىيىلىك تېپىلمىلاردىن شىنجاڭدا ياشىغان قەدىمكى ئەجدادلارنىڭ يېمەك ـ ئىچمەك مەدەنىيىتىگە نەزەر»، شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» ژۇرنىلى، 2003 ـ يىللىق 4 ـ سان؛
6. ياڭ شاۋكاڭ: «شىنجاڭدىكى مىللىي نۇسخىدىكى پىچاقلارنىڭ بېزەكلىرى توغرىسىدا تەتقىقات»، «شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى» (خەنزۇچە)، 2005 ـ يىللىق 3 ـ سان؛
7. ژۇ سى: «ئېلىمىزنىڭ شىمالىدىن بايقالغان قەدىمكى يادىكارلىقلاردىكى ھايۋانات نەقىشلىرىنىڭ مەنبەسى ھەققىدە مۇلاھىزە»، «ئارخېئولوگىيە ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» ژۇرنىلى (خەنزۇچە)، 1984 ـ يىللىق 4 ـ سان؛
8. بەنگۇ: «خەننامە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1993 ـ يىلى نەشرى؛
9. مەھمۇد قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ تومىلىرى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1980 ـ يىلى نەشرى؛
10. رىشات گەنجى (تۈركىيە): «قاراخانىيلارنىڭ دۆلەت تەشكىلاتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1990 ـ يىلى نەشرى؛
11. ئابدۇكېرىم راخمان، رەۋەيدۇللا ھەمدۇللا، شېرىپ خۇشتار: «ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادەتلىرى»، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1996 ـ يىلى نەشرى.

(ئاپتور قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى كۇتۇپخانىسىدا)

ئەشيالار خاسيىتى

ئارپابەدىياننىڭ خاسيەتلىرى

قورۇق مىجەزدە ئارپابەدىيان،
ھۆللۈكنى ئۇچ دەپ ئەيلەيىن بايان.
بەزىلەر ئىسسىقتا ئۇچ دېيان ئېيتمىش،
باشقىلار ئىككى دەپ بايانىن پۈتمىش:
شۇنداق ئىختىلاپتا بولمىش جالىنوس
ئاجايىپ شىپاكار، ئالىي، بەنامۇس.
بۇ گىياھ تىقىلمىنى سۈرەر كىشىدىن،
بۆرەك ياكى دوۋساق ئىششىقىدىن.
جىگەرگە ۋە تالغا پايدا، يەنە يەل
تارقىتار، قورۇما يېگەن چاغدا ئەل.
كونا سىل دەردىگە ئۇندىن پايدا بار،
يەنە باش ئايلانسا مەنپەئىتى بار.
مەيلى يېگىن ئۇنى، مەيلى پۈرىغىن،
شۇنداق بايان قىلدۇق، ياخشى ئويلىغىن.
سوقۇپ ۋە گۈل ياقتا قوشۇپ ھەر زامان،
بۇرۇنغا تامغۇزسا ـ پايدىسى ئايان.
يىقىلىش، ئۇرۇلۇش ياكى غۇلاشتىن،
قۇلاق ئاغرىسا قۇتقۇزار تەشۋىشتىن،
مەيلى ئەر ياكى خوتۇن يېگەنده كۆپرەك،
سۈيدۈكنى قوغلايدۇ ھەيز ئاچار بىشەك.
ئۇسساشقا سەۋەبچى بولغاندا بەلغەم،
ھەكىملەر نەقىلىچە ـ قوغلار ئۇنى ھەم.
مەنىي بىلەن سۈتنى ئاشۇرار تەنده،
قۇتقۇزار زەھەرگە كىم بولسا بەنده.

گۈرۈچنىڭ خاسيەتلىرى

«ئارۇز» بولار پارسىلەر تىلىدا بىرىنچ،
ئۇنى ئىزدەپ كاتتا ۋە كىچىك تارتار رەنج.
خۇسۇسەن بۇ بەنده، پەقىر ھەر دەمده،
پىراقىدا دىلىم دائىما غەمده.
ئاۋۋال ئىسسىق، كېيىن قۇرۇقتۇر ھەر ئان،
ئۆيۈمده يوق ئۇندىن نام ئىلە نىشان.
سوغۇق ـ ئىسسىقلىقى ھەققىده ناگاھ ـــ
مۆتىدىل دەپ كىمدۇر ئەيلەمىش ئاگاھ.
كىمكى يۇيار بولسا، ئەگەر گۈرۈچنى،
گۈرۈچنىڭ سۈيىدىن تاپىدۇ كۆچنى.
بۇ سۇ مەيدىنى تازىلار، ئاشلار،
ئىچ سۈرسە ـ سۈرۈكنى توسماققا باشلار.

پىيازنىڭ خاسيەتلىرى

ئادەملەر يەيدىغان پىياز ئۈچىنچى،
ئورنىدا ئىسسىغۇ قۇرۇق ئىككىنچى.
تازىلاپ، ئاچقۇچى، يەنە كەسكۈچى،
مۇلايىم قىلغۇچى ۋە تارقاتقۇچى.
بۇ جەھەتته ئۆتكۈر دېگىز پىيازى،
تۇز ئىلە سۆڭەكنى كېسەر بىر ئازى.
كۆپ يېسەڭ ۋە لېكىن باش ئاغرىق قوزغار،
كۆپىدىن ئەقىلمۇ زەرەر تارتار.
مەيدىگە كۈچ بېرىپ ئىشتىھا ئاچار
پىشقىنى بەدەنگە كۈچ ـ قۇۋۋەت قوشار.
ئۇسسۇتىدۇ، بىراق سېرىقلا دەرمان،
باسۇرنى پىشۇرىپ يارار، قىلار بىگۇمان.
باھقا كۈچ، سۈيدۈكنى ھەيدەشكە تەييار،
ئىچنى يۇمشاق قىلار يېيىلسە تەكرار.
سۇمۇم[1] يەلى ئۇچۇن پايدىسى كۆپراق،
دېگىز پىيازىنىڭ سىركىسى سازراق.

① سۇمۇم ـــ ئىسسىق شامال، گىرمسەل.

دېڭىز پىيازنىڭ سىركىسى چىشىنى،
مەھكەملەپ، تەمىنلەر ياخشى ئۆسۈشىنى.
تۇتقاقلىق خۇلىيا، يۆتەل بولسا گەر،
دېڭىز پىيازنىڭ سىركىسى تۇزەر.
مەيدىگە كۇچ پىياز ھەم ھەزمى تائام،
غىزا سىڭدۇرۇشتە كۇچ بېرەر تامام.
بەچچەدان بوغۇلۇش، بولسا ئىستىقا،
دەردىگە ئادەملەر قىلىشار داۋا.
قىمىن سىمىش، تال ھەمدە ياراقانغا،
مەنپەئەت يەتكۇزەر بارچە ئىنسانغا.
دېڭىز پىيازنىڭ سىركىسى ھەرئان،
قاتتىق پىشەپ ھەيدەر، ئۆلتۇرەر چاشقان.

پەتنگان(چەيزى) نىڭ خاسىيەتلىرى

بىرى قۇرۇق ئىسسىق دېسە، بىرى سوغۇق دەر،
ئىككىنچى ئورۇندا بوۋا قۇلاق بەر.
سوغۇقتا ئىككىنچى بۇ شەيخ[1]نىڭ سۆزى.
ئېيتايىن خىسلەتتە قانداقتۇر ئۆزى:
سەۋدانىڭ خىسلىتى تەندە تاشۇرار،
باش ئايلانسا ئۇنى ـ بەتتەر ئاشۇرار.
ئۇنىڭدىن ھاسىل بولار قوتۇر سەرەتان،
باسۇر، تىقىلما ھەم ئەۋج ئالار ھەر ئان.
ماخاۋلىق يۇز بېرەر توزار يۇز رېڭى.
ئېغىزغا چاقىلار چىقىدۇ يېڭى.
بىراق مىجەز ئۇچۇن بولغىنىدا ماس.
زەرەرى كىشىگە يۇزلەنمەس بىخاس.
ئاۋۋالدا ئىسسىق ۋە ئاخىرى قۇرۇق،
بولسا ئۇ قوغلايدۇ، بىل، بوغۇم ئاغرىق.
ئىستېمال قىلغاندا كۇچ تاپىدۇ باھ،
نۇقرەس دەردىگە ھەم شىپا گاھى ـ گاھ.

پىشلاقنىڭ خاسىيەتلىرى

تەننى سەمرىتىدۇ يېڭى، ساز پىشلاق،
ھۆل ـ سوغۇق مىجەزگە ئىگىدۇر بىراق.
كونىسى بەدەننى ئورۇقلىتىدۇ،
خۇسۇسەن تۇزلانسا شۇنداق بولىدۇ.
ياخشىسى ـــ ياغلىقى، تۇزى ئورتىچە،
ئىشتىھا كەلتۇرەر تاڭدىن ـ كەچكىچە.
ئەمما مەيدە ئۇچۇن زەرەرلىك بولار،
بۆرەك تېشى ئۇنىڭدىن ئەمەلگە كېلەر.

مېڭىنىڭ خاسىيەتلىرى

كۆرسەڭكى، ئالدىڭدا چۇن قويۇق مېڭە،
ھۆل ـ سوغۇق، باھنى ئۇ قىلار تەربىيە.
قۇسۇش پەيدا قىلار، بەلغەم تۇغدۇرار،
بىرەدىمدە ئىشتىھا كۇچىن بوغدۇرار.
زىراۋەندە قوشۇلسا ـ خاسىيەتكە بۇت،
مەسلەن، يالپۇز كامالا ۋە كەكلىك ئوت.

كۆممقوناق (مەككە جۇخارى)نىڭ خاسىيەتلىرى

قۇرۇق ـ سوغۇق ئېرۇر، مەككە جۇخارى،
قەۋزىيەت قىلغۇچى كۇچى يۇقارى.
«جۇۋارى» دەپ ئۇنى بەزىلەر ئاتار،
سوت بىلەن ياغلاردىن ئىسلاھى ھەم بار.
ئۇندىن يېسەڭ ئەگەر ئىچىڭ توختايدۇ،
ئۇچەي شىللىقىنى يەنە قويمايدۇ.

مەستكە يېغىنىڭ خاسىيەتلىرى

«زۇبد»نى مەستكە دەپ ئاتار، دوست ـ يار،
ئاۋۋالدا ھۆل ـ ئىسسىق، خۇش ئەخلاق دىلدار.
پىشۇرار، يۇمشىتار، يەنە تارقىتار،
ئادەمنىڭ ئىچىنى مۇلايىم قىلار.
يۆتەلگە كۆپ ياخشى بەرگۈسىدۇر نەف،
كۆكرەكتە خىلىت بولسا دەرھال ئېتەر دەف.
مەستكىدىن سۇرتۇلسە ئەگەر بەدەنگە،
كۇچ بىلە سېمىزلىك يەتكۇزەر تەنگە.
ئەسەبدە جاراھەت بولسا نەف ئېتەر،
ئىچىڭنى سۇرەر ۋە بىر تەرەپ ئېتەر.
مەستىكىدىن كۆپ يېسەڭ، ئەي سەن خۇش ئەخلاق،
ئىچىڭنى يۇمشىتىپ، سۇرىدۇ بىراق.

مېغىزنىڭ خاسىيەتلىرى

ھۆل ئىسسىق ئېمىشتۇر مېغىزنىڭ تېنى،
قۇرۇق سوغۇق، ئەمما ئۇرۇقى ـ دېنى.
گۆشلۈك بولسا ئەگەر ھەرقانداق مېغىز،
يېغى مول، قىلىدۇ بەدەننى سېمىز.
زىرە ھەم باقلىغە قىلىنسا ھەمدەم،
ئورۇق بەز ئىششىقىنى سۇرەر ئاشۇ دەم.
قىمىرلاپ قالغاندا، كىشىدە تىرناق،

---

① شەيخ ـــ ئىبنى سىنا.

تىرناقنى جايىدىن كۆچۈرەر ھەر ۋاق.

شېكەرنىك خاسىيەتلىرى

بىرىنچى دەرىجە ھۆل ئىسسىقتا يار،
كونىسىنىڭ قۇرۇقلۇقتا مايىللىقى بار.
يۇمشىتار قۇرۇسا كۆكرەك ۋە تاماق،
تىقىلما يۇز بەرسە ئاچىدۇ ھەر ۋاق.
ئۇسسىتار كىشىنى يېيىلگەن زامان،
سەپرا خىلىتىنى قويار مەيدە تامان.
بەلغەمنى قوغلىغۇچى خىسلەت شېكەردە،
قىزىلى ئۆتكۈررەك يېسەك ئەگەردە.

بۇغداينىڭ خاسىيەتلىرى

بىرىنچى ئورۇندا ئىسسىق دەپ بىل،
ھۆل - قۇرۇقلۇقتا ۋەلى مۆتىدىل.
يەللىكى ئاشىدۇ قىزدۇرغان زامان،
تاپالمايى شەھەرنىڭ خەلقىدۇر گىريان.
قىزدۇرغىنى بىراق تۇغدۇرار قۇرۇت،
كاتتا ۋە قىزىلى ساز، يادىڭدا تۇت.
ھەزمى ئېغىر دەپ ئېيتىپتۇ ھەكىم،
كاشكى قولدىن ئۇنى چىقارسا لەئىم①.
مەشھەد خەلقى ئىزدەپ كېچە ۋە كۈندۈز،
پارچە نان تاپالمايى تىكشكەندۇر كۆز.
نە ئۈچۈن نان دەپ ئەمدى يۈتاي غەم،
ساخاۋەت پىشە بۇ مەخدۇم② بولغان دەم.
ئۈچيۇز مەنچە دانىنى ئۇ قىلدى ئىنئام،
ئىككى ئايدۇر شۇنداق تامىقىم مۇدام.

نانىنىڭ خاسىيەتلىرى

تۇز، خېمىر مۆتىدىل بولسا نېنى ساز،
تاۋا نېنىنىڭ ھەزمى ئېغىردۇر بىرئاز.
تونۇر نېنى بولۇر ھەممىدىن سازراق،
يېيىش ئۈچۈن دىلدىن يېپىلغىنى چاق.
ئاق ئۇندىن كىشىگە يېتىدۇ قۇۋۋەت،
ۋە لېكىن ھەزمى سۇس بولىدۇ ھەر ۋەقت.
ئىسسىق نان ئەگەرچە بولسىمۇ لەزىز،
ئۇسسىتار مەيدىدىن تېز ئۆتمەس ھەرگىز.
نانغا گۆشنى قوشۇپ يېسە ھەركىشى،
كۈرەشتە يېڭىلمەس، ئارتماس تەشۋىشى.

ئەنبەرنىڭ خاسىيەتلىرى

رەئىس ئەزالارغا روھ ۋە جان ئەنبەر،
ئىبنى سىنا شۇنداق دەپ بەرگەن خەۋەر.
يۈرەك ۋە مەيدىگە، سەزگۈرلەرگە يار،
ئىسسىقلىق بابىدا ئىككىنچى مىقدار.
يۈرەككە كۈچ - قۇۋۋەت بېرىدۇ ھەر ۋاق،
دىلتەڭلىك كېتىدۇ يۈرەكتىن تېزراق.
جىگەر زەئىپلىكى قاينىغان ئىنسان،
ئەنبەردىن يۈزىنى ئۆرۈسۇن ھەر ئان.

ئۈزۈمنىڭ خاسىيەتلىرى

قۇرۇق - سوغۇق ئېرۇر ئۈزۈم شېرىسى،
قۇرۇق - سوغۇق ئەمما ئۇرۇق بارىسى.
ھۆل - ئىسسىقلىق ۋەلى گۆشىگە ھەمراھ،
ئاق ئۈزۈمدۇر بارچە مېۋە ئىچرە شاھ.
شېخىدا يېتىلىپ پىشقىنى سازدۇر،
ئېسىپ قويۇلغىنى يەنە مومتازدۇر.
يېڭى ئۈزۈمدىن كىم قىلسا تاناۋۇل،
يەل كۆپىيىپ قارنى كۆرۈلەر نوقۇل.
ئۈزۈلگىنى ئۈزاق تۇرغىنى ئەۋزەل،
يېيىلسە غىزالىق كۈچى مۇكەممەل.
يېيىلگەچ بەدەنگە كۈچ ئېتەر نىسار،
بۆرەككە ئىسلاھىن ئىزدىسەك، ئانار.

جىگدىنىڭ خاسىيەتلىرى

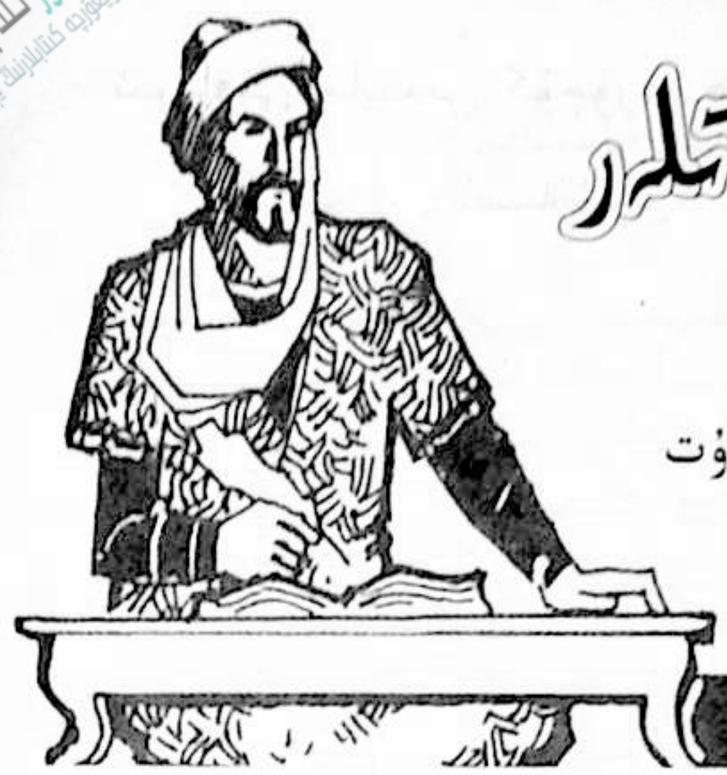
ئىچ كېتىشتىن كىمدە بولسۇن غەم - ئەلەم،
جىگدە ئىچرە سەپرا يەتكۈزگىنى دەم،
سوغۇقلۇقتا ئاۋۋال ئورنى ئاڭا يار،
قۇرۇقلۇقى بولسا ئىككىنچى مىقدار.
دۇلاناغا ئوخشاش دېيىشەر ھەردەم،
قۇرۇقلۇقتا باشقا، ھۆكۈملەردە ھەم.
مەستلەردىن مەستلىكنى قوغلايدۇ يىراق،
ئۇنىڭدىن بىر ئازلا يېيىلسە ھەر ۋاق.
سەپرا سەۋەب ئۇچەي چىققاندا ئىشتىن،
نەپ يېتىدۇ پايدا سۈيدۈك قوغلاشتىن.

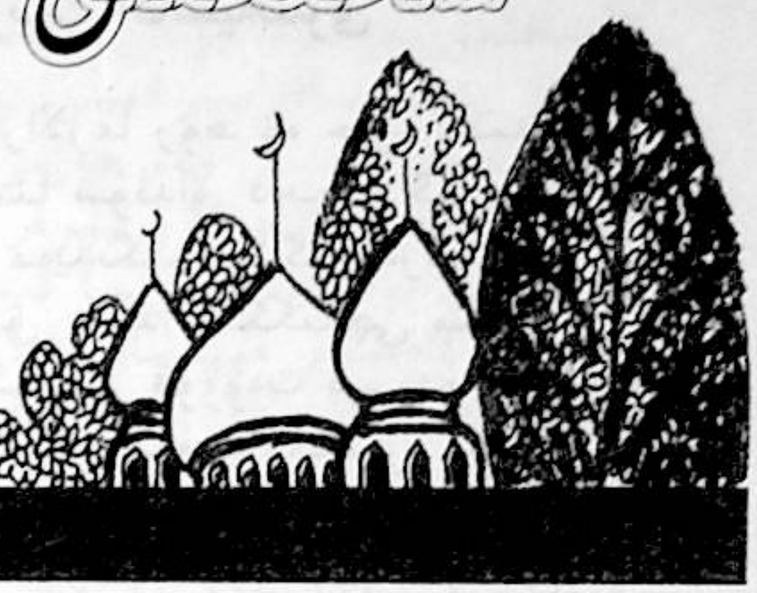
ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: جاپپار ئەمەت

① لەئىم — ئاچ كۆز، پەسكەش.
② مەخدۇم — جاناب، بۇ يەردە بەيرەم خانىنىڭ ئوغلى، ھۈسەين كۆزدە تۇتۇلغان.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىگە ئالىرسى

ساغلاملىق هەققىده هېكمەتلەر

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئوبۇلهەسەن داۋۇت

※ كىمنىڭ يۈرىكى ساغلام بولسا، چىرايى نۇرلۇق، مەڭزى قىزىل، روهلۇق بولىدۇ. كىمنىڭ يۈرىكى زەئىپ بولسا، چىرايى نۇرسىز، سېرىق، تېنى ئاجىز بولىدۇ. كىمنىڭ ئۆت ۋە جىگىرى ساغلام بولسا، رەڭگىرويى رەڭدار، سۈزۈك، بەدىنى قۇۋۋەتلىك بولىدۇ. كىمنىڭ ئۆتى ۋە جىگىرى كېسەل بولسا، تېنى ئاجىز، روهسىز، چىرايى قارامتۇل، كۆزىنىڭ ئېقى سېرىق بولىدۇ.

※ هەكىملەرنىڭ ئېيتىشىچە، ئەقىل ـ پاراسەت مېڭىده، ئوزۇقلۇقنىڭ قۇۋۋىتى ۋە تەمى مەيده ـ ئاشقازاندا، كۈچ ئىككى قولدا، غەزەپنىڭ ئورنى ئۆتته بولىدۇ. يۈرەك ـــ قانىنىڭ ئۆيى، ئۆت ـــ سەپرانىڭ ئۆيى، كۆڭۈل ـــ نۇرنىڭ ئۆيى، ئۆپكە ـــ بەلغەمنىڭ ئۆيى.

※ هەكىملەرنىڭ ئېيتىشىچە، تاماقنى ئاز يېيىش ئادەم ئۈچۈن پايدىلىق، چۈنكى ئادەم تاماقنى كۆپ يېسە، كۆپ ئۇخلىسا، كۆپ ئىشقىۋازلىق قىلسا، چىرايى سارغىيىپ، بەدىنى زەئىپلىشىپ كېتىدۇ، قارا كۆڭۈل بولۇپ قالىدۇ. قاپىقى ئىششىيدۇ، ۋۇجۇددا پاسسىپلىق ۋە بوشاڭلىق پەيدا بولىدۇ، يۈرىكىگە قان يېتىشمەسلىك سەۋەبىدىن بەدىنى ماغدۇرسىزلىنىدۇ، كۆزۈش قۇۋۋىتى ئاجىزلايدۇ، رەڭگىرويى سەتلىشىدۇ، چاچلىرى كېپەكلىشىدۇ ۋە شالاڭلايدۇ.

※ كىمكى خۇددىنى بىلمەي كۆپ سۆزلەشكە ئادەتلەنسە، مېڭىسىگە نۇقسان يېتىدۇ، دائىم شۇنداق تەكرار سۆزلەيدىغان، مەرى سوغۇق، سەۋدايى، غەيۋەتخور بولۇپ قالىدۇ. نەتىجىده، مەزگىلسىز تېز قېرىپ كېتىدۇ.

※ جالىنۇسنىڭ كۆرسىتىشىچە، كىمكى ئىسسىق سۇدا كۆپ يۇيۇنسا ۋە بېشىنى ئىسسىق سۇدا كۆپ يۇيسا، كۆرۈش قۇۋۋىتى ئاجىزلاپ كېتىدۇ. ئىسسىق كالا سۈتى بىلەن باش ۋە بەدەننى يۇيۇپ بەرسە، مېڭە ۋە بەدەننى قۇۋۋەتلەيدۇ، تېرىنى ئاقارتىدۇ ۋە پارقىراق قىلىدۇ.

※ سوقراتنىڭ كۆرسىتىشىچە، ياغدا قورۇلغان گۆش بىلەن قورساقنى تويغۇزۇپ، ئارقىدىن سوغۇق سۇ ئىچىش ئىنتايىن زىيانلىق بولۇپ، ئاشقازاندا يەل پەيدا قىلىپ، هەزىم ئەزالىرىنى زەئىپلەشتۈرىدۇ، شۇڭا گۆش، كاۋاپ دېگەندەك قۇۋۋەتلىك غىزالارنى يېگەندىن كېيىن، قىزىق چاي ئىچىش كېرەك.

※ كىمكى قورسىقىنى تويغۇزۇپلا يېتىپ ئۇخلىسا، بەدىنىگە ئارتۇقچە ماي ۋە قەنت ماددىسى يىغىلىپ قالىدۇ، نەتىجىده قان بېسىمى ئۆرلەيدۇ. ئۇيقۇدىن ئويغانغاندىن كېيىن، ئۆزىنى ناهايىتى هارغىن، ماغدۇرسىز هېس قىلىدۇ، ئاشقازان سۇيۇقلۇقى ئېشىپ كېتىدۇ، شۇڭا تاماقنى يەپ بولۇپلا يېتىماستىن، هەرىكەت قىلىپ تاماقنى سىڭدۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، يېتىپ دەم ئېلىش كېرەك.

※ ئادەم هەركۈنى بىر سىقىم قۇرۇق ئۈزۈم ئىستېمال قىلىپ بەرسە، ئۆپكىگە ئىسسىقلىق ۋە قۇۋۋەت يېتىپ، بەلغەمليك يۆتەلگە شىپا بولىدۇ. هەر كۈنى ئەتىگەن ـ ئاخشىمى بىر قىسىم قۇرۇق

قارا ئۇزۇم بىلەن 2 تالدىن 4 تالغىچە ياڭاق مېغىزىنى قوشۇپ ئىستېمال قىلىپ بەرسە، بەدەن قۇۋۋىتىنى ئاشۇرىدۇ، بەدەندىكى سوغۇق يەل ۋە بەلغەملەرنى ھەيدەپ، ئاۋازىنى جارانلىق ۋە يېقىملىق قىلىدۇ، مېڭىنى قۇۋۋەتلەپ ئەستە تۇتۇش ئىقتىدارىنى ئاشۇرىدۇ.

※ ھەكىملەر شۇنداق دەيدۇكى، تۇغۇندىكى تۇنجا ئىش ئادەمنىڭ يۇرىكىنى شادىمان ۋە ساغلام قىلىدۇ:

بىرىنچى، چىرايلىق ئادەملەرگە، چىرايلىق گۈللەرگە، گۈزەل مەنزىرىلەرگە قاراپ ھۇزۇرلىنىش؛

ئىككىنچى، دەريا، ئۆستەڭ، ئېرىقلاردا ئېقىۋاتقان سۇزۇك سۇغا تىكىلىپ قاراش؛

ئۈچىنچى، چىرايلىق خەت ـ رەسىملەرگە، كۆركەم ھەيكەللەرگە، گۈزەل مەنزىرىلەرگە قاراش؛

تۆتىنچى، گۈزەل ئاۋات، شەھەرلەرنى، دەريا ـ دېڭىز، تاغ ـ باغلارنى، گۈزەل ئېدىرلىقلارنى سايا-ھەت قىلىش، قۇشلارنىڭ يېقىملىق سايراشلىرىدىن ھۇزۇرلىنىش.

※ تۇغۇندىكى بەش نەرسە كۆزنى كاردىن چىقىرىدۇ:

(1) دائىم يالاڭ ئاياغ يۈرۈش؛ (2) ئۆزىگە دۈشمەنلىك قىلغۇچىنىڭ يۈزىنى كۆرۈش؛ (3) تولا يىغلاش؛ (4) قاراڭغۇدا يول يۈرۈپ، تىكىلىپ قاراش؛ (5) دائىم تاتلىق نەرسىلەرنى يېيىش.

※ ئادەم بېرەر كېسەلدىن قۇتۇلاي دەيدىكەن، چوقۇم نەپسىنى يىغىپ، پەرھىز تۇتۇشى كېرەك. چۈنكى، پەرھىز تۇتۇشنىڭ كېسەلنى ساقايتىشتا رولى چوڭدۇر.

※ ھەرقانداق ئادەم ئۆزىگە ئۆزى دوختۇر بولۇشى، ئۆز مىجەزىنى چۈشىنىشى، نېمىنىڭ پايدا قىلىپ، نېمىنىڭ زىيان قىلىدىغانلىقىنى، ئۆزىگە لازىملىق دورا ۋە داۋالارنىڭ تەبىئىتىنى، مەنپەئىتىنى ئوبدان بىلىشى زۆرۈر. تاماقنىمۇ، دورىنىمۇ شۇ ھۆكۈمگە مۇۋاپىق يېيىش شەرتتۇر.

※ ئادەم ھەرقانچە خەتەرلىك ۋە ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولسىمۇ، يەنىلا كېسەلگە توغرا مۇئامىلە قىلىشى، ھەرگىزمۇ ساقىيىشقا ئالدىرىماسلىقى ياكى گۇمانخور بولماسلىقى، بەلكى سەۋر ـ تاقەتلىك، ئىتائەتچان بولۇشى، كۆڭلىنى توق تۇتۇشى كېرەك. كېسەلدىن تېز ساقايسام بولاتتى دەپ، ھەرگىزمۇ بىرلا ۋاقىتتا، ئىككى دوختۇرغا كۆرۈنمەسلىكى كېرەك. ئەگەر بىر ـ بىرىگە ئۇقتۇرماي ئىككى دوختۇردىن دورا ئەكېلىپ يېسە، ئىككى دوختۇر بەرگەن دورا رېئاكسىيە ياكى قارشىلىق پەيدا قىلىپ، خەتەرلىك ئەھۋال يۈز بېرىشى مۇمكىن. ئىككى ئاشپەز بىرخىل تاماقنى بىللە ئەتسە تاماق تۇزلۇق ياكى تۇزسىز بولۇپ قالىدۇ. موللا كۆپ بولسا قوي ھارام بولىدۇ. بىرلا ۋاقىتتا، ئىككى ئۇستازغا شاگىرت بولغان تالىپ، ھېچقايسىسىدىن بىلىم ئالالمايدۇ. بىرلا ۋاقىتتا، ئىككى دوختۇرنىڭ دورىسىنى يېگەن بىمار ئاقىۋەتتە پۇشايمانغا قالىدۇ. قۇشقاچ بولسىمۇ، قاسساپ سويسۇن.

※ «قاپاقتىن ھاۋانچا بولماس، نادان، بىلىمسىز دوختۇر كېسەل داۋالىيالماس». ئادەمدە ھامان جان بىر، ئۇنى ھەدەپ دوختۇرنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويماسلىق كېرەك. چۈنكى، كېسەلنى دوختۇر تولۇق چۈشەنمەيدۇ، بەلكى بىمار ئۆزىنىڭ كېسىلىنى ئۆزى تولۇق چۈشىنىدۇ.

※ تېبابەت بولمىغان بولسا، ئىنسانلار راھەت ـ پاراغەتتە ياشىيالمىغان بولاتتى. تېبابەت تەرەققىي قىلغان، تېۋىپ ـ دوختۇرلار كۆپ يەردە ھايات گۈللەپ ياشنايدۇ، كۈلكە ـ ناخشا سادالىرى كۆكىكە كۆتۈرۈلىدۇ، جەمئىيەتتە ئامانلىق ھۆكۈم سۈرىدۇ، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشى بەخت ـ خۇشاللىققا تولىدۇ.

※ ئادەم ساغلام بولۇشنى ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشنى ئىستىسە، چوقۇم ھاراقتىن يىراق تۇرۇشى كېرەك. «ئەقىللىق ھاراق ئىچمەس، دانالاردىن خاتا كەلمەس، بەتقىلىقتىن ۋاپا». ھاراق ئەقىلنى كېسىدۇ، تەننى زەئىپلەشتۈرىدۇ، نۇرلۇق كۆزلەرنى خۇنۇكلەشتۈرىدۇ، گۈزەل چىرايلارنى سەتلەشتۈرىدۇ، يورۇق دىللارنى قاراڭغۇ، ساق باشنى سارىڭ قىلىدۇ. ھاراق ئىچىش ـــ ئۆز رازىلىقى بىلەن ئۆزىنى نابۇت قىلىشتۇر.

※ ساغلاملىقنىڭ تۈپ ماھىيىتى ـــ بەدەننىڭ سىرتقى دۇنيا بىلەن بولغان تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاشتۇر. ھەركەت بەدەننى ئىسسىتىپ، سوغۇقنى يېڭىدۇ. جىمجىتلىق بەدەندىكى ئىسسىقلىق ۋە

ئۇيۇنەتنى يېگىپ بەدەننى نورماللاشتۇرىدۇ. ھەرىكەتمۇ، جىمجىتلىقمۇ بولغاندا، روھلۇق، ساغلام ياشاپ، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگىلى بولىدۇ. ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشنىڭ شىپالىق دورىسى شۇكى، ئەركىن ھەرىكەت قىلىش ھەم ھەركۇنى ئەمگەك قىلىشتىن ئىبارەت. ھەقىقىي قۇۋۋەت دورىسى ــ تۆت پەسىلنىڭ ھەممىسىدە كۇن نۇرى بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرۇش، ئەمگەك قىلىپ تەرلەش، ئاپتاپقا قاقلىنىش، يامغۇر ـ يېغىندا مېگىپ بېرىشتۇر. راست گەپ شۇكى، ئەزەلدىن كۆپ ياتقانلار كېتىپ قالدى، كۆپ ماڭغانلار، كۆپ ھەرىكەت قىلغانلار ئامان قالماقتا.

※ شۇنداق پايدىلىق رېتسېپلار بارکى، ئۇلار:

تۇخۇمنىڭ سېرىقى يۇرەكنى قۇۋۋەتلەيدۇ. تۇخۇملار ئىچىدە ھەممىدىن كۇن نۇرىدا باققان توخۇنىڭ يېگى تۇخۇمى ئەڭ ياخشىدۇر.

زەپەنىڭ تەبىئىتى قۇرۇق ئىسسىق بولۇپ، ئۇنى مىجەزى سوغۇق، بەدىنى ئاجىز كىشىلەر دەملەپ ئىچىپ بەرسە، ئىنتايىن تېز شىپا بولىدۇ، لېكىن كۆپ ئىچىش كۆزگە زىيانلىق. شۇڭا، زەپەنى ئاز مىقدارىدا ئىستېمال قىلىش كېرەك. زەپە چېيىنى دەملەش ئۇسۇلى مۇنداق: 7 تال ياكى 11 تال زەپەنى چىنە چەينەككە سالغاندىن كېيىن، ئۇستىدىن بىر چىمدىم قارا چاي سېلىنىدۇ، ئارقىدىن قاينىق سۇ قۇيۇلىدۇ. چاي دەملىنىپ بولغاندىن كېيىن، ناۋات سېلىنىپ، ئېرىتىلىپ، ئېغىز كۆيەر ـ كۆيمەس بولغاندا ئىچىلىدۇ. بۇنداق چاي تاتلىق، خۇش پۇراق ۋە ئىچىشلىك بولۇپ، يۇرەكنى قۇۋۋەتلەپ، بەدەننى كۇچەيتىدۇ، كۆزگە زىيان قىلمايدۇ، ئەكس تەسىرى يوق.

※ كۆك پىنىنىڭ تەبىئىتى قۇرۇق سوغۇق بولۇپ، ئاشقازاننى ئىللىتىپ، يۇرەككە خۇشلۇق يەتكۇزىدۇ، بەدەننى قۇۋۋەتلەيدۇ. پىنىنىنى قۇرۇتۇپ يوپۇرمىقىنى تاماققا سېلىپ ئىستېمال قىلسا، مەجەزنى ياخشىلايدۇ، تاماق سىڭدۇرىدۇ. غولىنى سوقۇپ چاي ئورنىدا ئىچىپ بەرسە، يۇرەككە خۇشلۇق يەتكۇزۇپ، يۇرەك مۇسكۇللىرىنى ساغلام قىلىدۇ. چۇنكى، ئۇ خۇش پۇراقلىق ھەم زەھەرسىز. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇنىڭ دورىلىق رولى كۆپتۇر.

※ قەدىمكى تېبابەت دەستۇرلىرىدا يۇرىكى ئاجىز، خاپىغان، يۇرەك سانجىقى بار كىشىلەرنىڭ يېنىدا چوقۇم زەپە، ئەمبەر، ئىپار، ئەتىرگۇل، قۇلىنجان ۋە گۇل ـ چېچەك قاتارلىق خۇش پۇراقلىق نەرسىلەرنى ساقلاش لازىملىقى تەكىتلىنىدۇ. ئۇلارنى پات ـ پات پۇراپ بەرگەندە، يۇرەككە خۇشلۇق كەلتۇرىدۇ. يۇرەك شادىمان بولسا، ساغلام بولىدۇ. يۇرىكى ساغلام كىشىنىڭ ئۆزىمۇ ئەلۋەتتە تېنى ساق بولۇپ، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرەلەيدۇ.

※ كۆز ــ ئادەمنىڭ نۇرلۇق چىرىغى، ئەگەر ئۇ كېسەل بولسا قولنى يېغىش كېرەك. كۆز ئاغرىقىنىڭ داۋاسى شۇكى، كۆزنى سەھەر ۋە ئاخشامدا سوغۇق سۇدا يۇيۇپ بېرىش كېرەك. كۆزى ئاغرىپ قالغان ئادەم ئېغىر نەرسىلەرنى كۆتۇرمەسلىكى، ئېغىر ئەمگەك قىلماسلىقى، چارچىماسلىقى، كۇن نۇرى ۋە ئاق رەڭدىكى نەرسىلەرگە قارىماسلىق، مايلىق، يۇقىرى قەنتلىك، تۇزلۇق، ئاچچىق ـ قىرتاق يېمەكلىكلەرنى يېمەسلىكى، شۇنداقلا بەك قېنىق دەملەنگەن چاينى ئىچمەسلىكى لازىم. قاينىقسۇ ئىچىشكە بولىدۇ. لېكىن سۇنى كۆپ ئىچمەسلىكى، چېكىلىپ تاھارەت قىلماسلىقى، كۆچەپ ۋاقىرىماسلىقى، ئېگىشمەسلىكى، كۆزنى ئۇۋۇلماسلىقى لازىم. چۇنكى، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى كېسەلگە سەۋەب بولغان ماددىلارنى كۆز تەرەپكە ماڭدۇرىدۇ. كۆپ تەجرىبىلەردىن ئۆتكەن شۇنداق بىر شىپالىق ئۇسۇل بارکى، ئايال زاتىنىڭ سۇتىنى ئاغرىغان كۆزگە تېمىتسا، ساقىيىدۇ. كۆزگە بىرنەرسە كىرىپ كەتسىمۇ، ئايال كىشىنىڭ سۇتىنى كۆزگە تېمىتسا، دەرھال چىقىپ كېتىدۇ.

※ مەلۇم سەۋەبتىن كۆزنىڭ كۆرۇش قۇۋۋىتى ئاجىزلاپ، خىرەلىشىپ قالسا، ساپ ئالتۇندىن ياسالغان زىبۇ زىننەتلەرنى كۆزگە سۇرتۇپ بەرسە، كۆزنى روشەن قىلىدۇ. سۇرمە تارتسا كۆزنى قۇۋۋەتلەيدۇ. ئالوينىڭ سۇيىنى كىرپىككە، تۆۋەنكى قاپاققا سۇركەپ بەرسە، كۆزنى روشەنلەشتۇرىدۇ. كۆزگە سۇت سۇركەپ بەرسە، كۆرۇش قۇۋۋىتىنى ئاشۇرىدۇ.

※ كۆز ئادەم بەدىنىدىكى نۇرلۇق ئەڭگۈشتەر بولۇپ، ئۇنىڭغا قاراپ ئادەم بەدىنىنى چۇشەنگىلى

بولىدۇ. كۆزنىڭ قىزىرىپ قېلىشى بەدەندىكى ھارارەتنىڭ ئېشىپ كەتكەنلىكى ياكى قان بېسىمىنىڭ ئۆرلەپ كەتكەنلىكىنىڭ بېشارىتى بولۇشى مۇمكىن. كۆزىڭىزنىڭ ئېقى كۆكىرىپ قالغان بولسا، سو-غۇقىڭىز ئېشىپ قالغان بولۇشى ھەم بەدىنىڭىزگە قۇۋۋەت يېتىشمەي قالغان بولۇشى مۇمكىن. كۆزد-ىڭىز روشەن بولسا، يۇرىكىڭىز ساغلام، بەدىنىڭىز نورمال بولۇشى مۇمكىن. كۆزىڭىزنىڭ ئېقى سارغ-ىيىپ قالغان بولسا، جىگىرىڭىز ياللۇغلىنىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. كۆزىڭىز چاپاقلىشىپ قالسا، يەۋاتقان تامىقىڭىزدا يەل كەلتۈرىدىغان ۋە سەپراغا تېگىدىغان نەرسىلەر كۆپ بولۇپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن. كۆزىڭىز ياشاڭغىراپ قالسا، كۆزگە زىيانلىق چاي، دورا ۋە ئاچچىق - چۈچۈمەل نەرسىلەرنى ئىستېمال قىلغان بولۇشىڭىز مۇمكىن. كۆزىڭىزنىڭ خۇنۇك، نۇرسىز بولۇشى كۆزىڭىزنىڭ چارچاپ ئىشلەش قۇۋۋىتى ئاجىزلاشقانلىقىدىن بولغان بولۇشى مۇمكىن. كۆز جىيىكى ئاغرىپ كىچىكىشىپ قالغان بولسا، كۆزنىڭ يىگلەش ئېھتىمالى بار. ۋاقتىدا داۋالىنىش كېرەك.

دەرد - ئەلەمگە چىرمىشىپ ياشاش، تولا يىغلاش ۋە قانغۇچە ئۇخلىماسلىق كۆزگە ئاق چۈشۈشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

كۆزنى ئاسراشنىڭ ياخشى چارىسى — كۆزنى سوغۇق سۇدا يۇيۇش، يۇزنى يۇغاندا سوپۇن ئىشلەت-مەسلىك، كىتاب ئوقۇغاندا، خەت يازغاندا، يىڭنە ئىشى قىلغاندا، كۆزنى بەك تالدۇرۇۋەتمەسلىك، كۆپ-رەك ئۇخلاش لازىم.

※ ھوقۇق، پۇل، مال - دۇنيا، يەر - زېمىن، زاۋۇت، كان - كارخانا ۋە شىركەتلەردىن سېنىڭ ھاياتىڭ ئەزىز. شۇڭا، ئۆزۈڭگە ھەردەم ئاگاھ بول ! كېسىلىڭ بولسا ھەرگىز سەل قارىماي ۋاقىتىدا داۋالات، ھەر ۋاقىت جېنىڭنى ئاسرا، سۆزۈڭنى ئۇزۇن قىلما.

※ ئىنسانغا كېلىدىغان ھەممە دەرد - ئەلەم تاماقنى كۆپ يېيىشتىن كېلىدۇ. چۈنكى، ئاشقازان ھەممە ئىللەتنىڭ ماكانى، پەرھىز تۇتۇش ھەرقانداق داۋانىڭ بېشى.

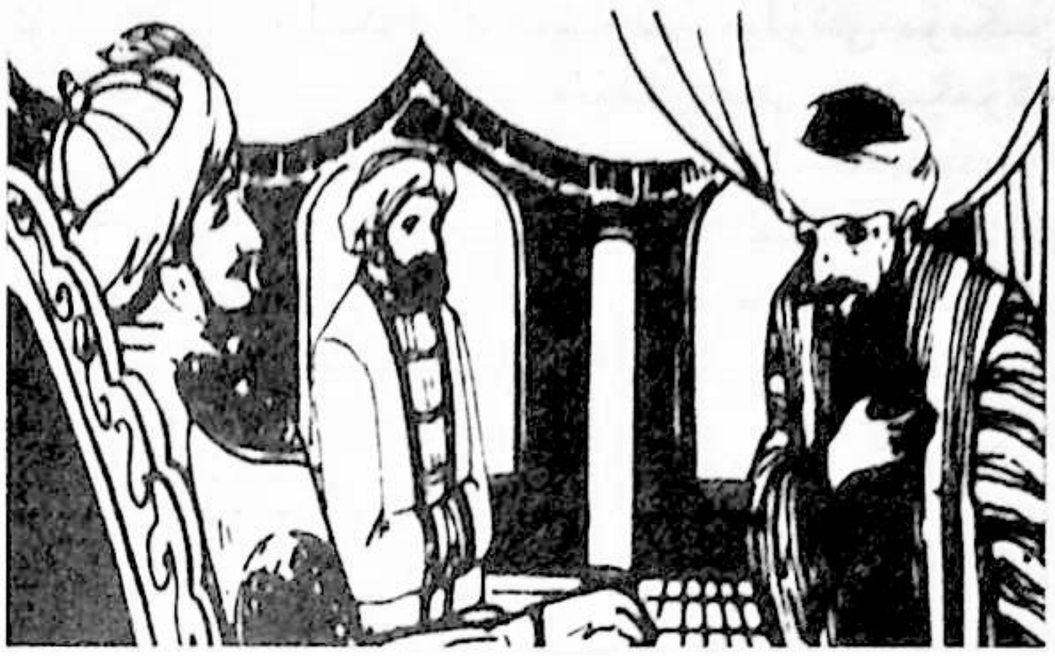
※ ئادەملەر غىزانى ئۆلچەملىك يېسە، «مەززىلىك بوپتۇ» دەپ كۆپ يەۋالمىسا، ئىمكانقەدەر ئاز سۆزلىسە، مۇڭاپىق ئۇخلىسا، كۆپ ھەرىكەت قىلسا، جىنسىي ئالاقىگە زىيادە بېرىلىپ كەتمىسە، ئۆزد-نى ئاۋايلىسا، ۋاقتىدا يۇيۇنۇپ - تارىنىپ بەدىنى پاكىز تۇتسا، خۇشبۇي نەرسىلەر بىلەن ئۆزىنى مۇ-ئەتتەر قىلىپ يۈرسە، روھى تېتىكلىشىپ، تېنى ساغلاملىشىپ، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش ئارزۇسىغا يې-تەلەيدۇ. كۆپ سۆزلىگەننىڭ ئابرۇيى تۆكۈلىدۇ. كۆپ يېگەننىڭ ھەزىم قىلىش ئەزالىرى خۇددى دائىم لىق ئاشلىق قاچىلىنىدىغان خالتا بۇرۇن يىرتىلغانغا ئوخشاش ئاسان كاردىن چىقىدۇ.

※ ھاراقكەشلىك ئادەمنى ھايۋانغا ئايلاندۇرىدۇ. ئاز يېگەن كۆپ يەيدۇ، لېكىن كۆپ يېگەن نېمە-نى يەيدۇ؟ ئاش - نان — ئادەم ئۇچۇن ھاياتلىق دېمەكتۇر. سەۋر - تاقەتلىك ئادەم ئۇزۇن يىل ياشى-يالايدۇ. كىمكى ئاق كۆڭۈل، مۇلايىم بولسا، سائادەتمەن - بەختلىك بولىدۇ. كىمكى ئاز سۆزلىسە، ئۆ-زىنى خاتىرجەم تۇتالىسا، سالامەت بولىدۇ. سالامەت، خاتىرجەملىك ئىچىدە ياشىغان ئادەم چوقۇم ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش مەقسىتىگە يېتەلەيدۇ.

※ ئىسسىق - سوغۇقتا چېنىققان كىشى ئاسان كېسەل بولمايدۇ. سوغۇق تاپاندىن ئۆتىدۇ، كې-سەل ئېغىزدىن كىرىدۇ. چېنىقمىغان بەدەننى كېسەل بوزەك قىلىدۇ. كۆپ ياتقان كېسەلدىن قۇتۇلال-مايدۇ. كۆپ ياتقانلار تۇيۇقسىز كېتىپ قالدى، كۆپ ماڭغانلار ئامان قالدى. ساغلام بولاي دېسەك، ئۆ-يۇڭدىن چىق، ساياھەت قىل، دۇنيانى كۆر، كۆڭلۈڭ ئېچىلىدۇ، بەدىنىڭ كۇچىيىدۇ، كۆپنى كۆرسەن، ئەقلىڭ ئۆسىدۇ، بىلىمىڭ كۆپىيىدۇ، ئەخلاق ئۆگىنىسەن، دانا - مەشھۇر كىشىلەرنىڭ زىيارىتىدىن بەھرە ئالىسەن، گۈزەل مەنزىرىلەرنى تاماشا قىلالايسەن.

(توپلاپ رەتلىگۈچى خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىدا)

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uygurkitap.com

ئەمەلدار ۋە ئالىم

ئابدۇلۋاھىد مۆلجەرى

ئىسلام دىنىنىڭ يولباشچىسى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «ئەگەر ئىككى تائىپە ئادەم — ئەمرلەر بىلەن ئالىملار تۈزۈك بولسا، ئادەملەرمۇ تۈزۈك بولىدۇ. ئەگەر ئۇلار بۇزۇق بولسا، ئادەملەر مۇ بۇزۇق بولىدۇ» دېگەنىكەن. بىر پەيلاسوپ بىر كىشى: «ئادەملەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى كىملەر؟» دەپ سورىغاندا، «بىرى ئادىل پادىشاھ، يەنە بىرى توشقان ئالىم» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئاندىن «كىشىلەرنىڭ ئەڭ ئەسكىسىچۇ؟» دەپ سورىغاندا، ئوخشاشلا: «بىرى زالىم پادىشاھ، يەنە بىرى بەتئەخلاق ئالىمدۇر» دەپ جاۋاب بەرگەنىكەن.

ھەقىقەتەنمۇ يەر يۈزىدە ئادەم پەيدا بولغاندىن تارتىپ تا بۈگۈنگە قەدەر ئىنسانلار ئىچىدە ئەڭ دەققەتكە سازاۋەر بولغان، كىشىلەر ئەڭ ئىنتىلىدىغان، ئەڭ كۆپ تىلغا ئېلىنىدىغان ئادەملەر يەنىلا ئەمەلدار بىلەن ئالىم بولۇپ كەلدى. ئۇلارغا بېغىشلانغان كىتاب ـ تەرجىمھاللار، بەيىت ـ قوشاقلار، ماقال ـ تەمسىللەر، قىسسە ـ رىۋايەتلەر، ناخشا ـ مۇزىكىلار تەكلىماكاندىكى قۇم دانچىلاردەك سان ـ ساناقسىزدۇر. بىز تۆۋەندىكى ماقال ـ تەمسىللەرگە نەزەر سالايلى:

سەركىسىز پادا يولدىن ئازار.
پادىشاھسىز ئەل يېتىم، ئىگىسى يوق يەر يېتىم.
خان ـ بەگ كەتسە شەھەر قاپتۇ.
پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ.
ئالىم بولسا‌ك، ئالەم سېنىڭكى.
بىلىكى چوڭ بىرنى يېڭەر، بىلىمى چوڭ مىڭنى يېڭەر.

خەلقىمىز ئەمەلدار بىلەن ئالىم ھەققىدىكى تەپەككۇرىنى يۇقىرىقىدەك ناھايىتى ئىخچام بايان قىلغان.

ئۇلۇغ ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپ پادىشاھ (بەگ) بىلەن ئالىم ھەققىدە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

ئىككى خىل ئېرور، كۆر، بۇ ئېسىل كىشى،
بىرى بەگ، بىرى ئالىم — ئىنسان بېشى.
ئېلىپ قولىغا قىلىچ بىرى ئەل تۇزەر،

قەلەم بىرلە بىرسى ھەق يول كۆرسىتەر.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ دۇنياۋى مەشھۇر ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىك» تە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزىنى شەرھلەپ، ئىنسانلارغا باش بولىدىغان كىشىنىڭ پادىشاھ ۋە ئالىم ئىكەنلىكى ھەققىدە ناھايىتى ئەتراپلىق مۇھاكىمە يۈرگۈزگەن. بولۇپمۇ پادىشاھنىڭ ئادىل بولۇپ، توغرا قانۇن ـ سىياسەت بىرپا قىلىپ، خەلقنىڭ مەنپەئىتىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ، ئۇلارنى ھەمىشە بايىشات، خاتىرجەم، ئىلىم ـ پەنگە ھېرىسمەن قىلىپ، دۆلەتنى قۇدرەت تاپقۇزۇشنىڭ زۆرۈرلۈكى ھەققىدە كۆپ توختالغان. ھەتتا بۇ ھەقتىكى بايانلار «قۇتادغۇبىلىك» تە ئاساسىي سالماقنى تەشكىل قىلىدۇ. قېنى بىز تۆۋەندىكى مەسىللارغا نەزەر سېلىپ باقايلى:

بەگى ياخشى بولسا، پۇتۇن خەلقى تۇز
بولۇر ھەم قىلىقى، يۈرۈشلىرى ئۇز.
يامان باش كۆتۈرسە، ياخشىلار تۇگەر،
گەر ياخشى بەگ ئولسا، يامانلار بىتەر.
ئەگەر ياخشى بولسا خەلق باشچىسى،
پۇتۇن ياخشى بولۇر ئۇنىڭ ئىشچىسى.
ئۆزى ياخشى بولسا بۇ بەككە ئەگەر،
بېيىپ ھەممە خەلقى، جاھان تۇزۈلەر.
بەگ ئىككى نېمە بىرلە بەگلىك بۇزار،
كىرىپ ئەگرى يولغا، رۇس يولدىن ئازار.
بىرى غايىب ئولماق، بىرىدۇر زۇلۇم،
بۇلار بىرلە ئەلنى بۇزار بەگ چوقۇم.
سۇرەلمەس زالىم بەگ بەگلىك دەۋرىنى،
كۆتۈرمەيدۇ خەلقى ئۇنىڭ زۇلمىنى.
بىلىملىك، ئەقىللىق دانا ئەلچى خان،
بولۇر ياخشى ئورنى ھەر ئىككى جاھان.

يۇسۇپ خاس ھاجىپتىن تەخمىنەن بىر ئەسىر كېيىن ياشاپ ئۆتكەن، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزغا ۋە خەلقىمىزنىڭ روھىيىتىگە زور تەسىر كۆرسەتكەن مەشھۇر پارس شائىرى شەيىخ سەئىدى «گۈلىستان» ناملىق كاتتا ئەسىرىدە مەخسۇس بىر باب (بىرىنچى باب) ئاجرىتىپ، «پادىشاھلارنىڭ خۇلقى ـ ئادىتى توغرىسىدا» تەپسىلىي توختالغان. ئۇ شۇ بابنىڭ 18 ـ ھېكايىتىدە پادىشاھلارنىڭ سېخىي ـ مەردلىكى ھەققىدە بىر ھېكايىنى سۆزلەپ، مۇنداق خۇلاسىلەيدۇ:

قىرىق خەزىنە ساقلىغان قارۇنمۇ ئۆلدى بىمۇرات،
نۇشىرۋان ئۆلمەس، ئۇنىڭكى ياخشى نامى بار ھايات.

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىر ئەلىشىر نەۋائى ئۆز ئەسەرلىرىدە پادىشاھ ھەققىدە ناھايىتى كۆپ توخ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تالغان. ئۇ «خەمسە» ناملىق مەشھۇر داستانلار توپلىمىنىڭ بىرىنچى داستانى بولغان «ھەيرەتۇل ئەبرار»دا «سەلاتىن (سۇلتانلار) ھەققىدە» دېگەن سەرلەۋھە بىلەن مەخسۇس بىر باب ئاجرىتىپ، بۇ ھەقتە چوڭقۇر مۇلاھىزە يۈرگۈزگەن. ئۇ خەلقنىڭ، مەملىكەتنىڭ تەقدىرىنى پادىشاھقا باغلايتتى؛ ئادىل پادىشاھ خەلقنىڭ خۇشال ـ خۇرام ياشىشى ۋە مەملىكەتنىڭ گۈللىنىشىنىڭ كاپالىتى بولسا، زالىم پادىشاھ خەلقنىڭ ۋەيران، يۇرتنىڭ خاراب بولۇشىغا سەۋەب بولىدۇ دەپ قارايتتى. ئۇ بۇ ھەقتە مۇنداق يازغانىدى:

زۇلمۇڭ ئەمەس ئىدى خالايىققا كەم،
كىم قىلادۇرسەن ئۇنى ئۆزۈڭگە ھەم.
(خەلقتە سالغان زۇلمۇڭ قانچە كۆپ بولسا، ئۆزۈڭگە شۇنچە كۆپ زۇلۇم قىلغان بولىسەن.)

شاھكى ئىشى ئەدل ئىلە بۇنياد ئېتەر،
ئەدل بۇزۇغ مۇلكنى ئاباد ئېتەر.
(پادىشاھنىڭ ئىشى ئادالەت بىلەن راۋاج تاپىدۇ. ئادالەت ۋەيرانە مەملىكەتنى ئاۋات قىلىدۇ[1].)

نەۋائىنىڭ «سەددى ئىسكەندەر» ناملىق داستانىمۇ غايىۋى جەمئىيەت، غايىۋى پادىشاھ توغرىسىدا يېزىلغان ئەسەر ئىدى. ئۇ ئىسكەندەرنى ئادىل، مەرىپەتلىك پادىشاھ قىلىپ تەسۋىرلەپ، شۇ ئارقىلىق ئۆز دەۋرىدىكى ھۆكۈمرانلارغا تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇلارنى ئادىل ۋە ئىنساپلىق بولۇشقا چاقىرغانىدى. نەۋائىنىڭ پادىشاھلار ھەققىدىكى ئىلغار كۆز قاراشلىرى «سەبئەئى سەييارە»، «فەرھاد ـ شىرىن» داستانلىرىدىمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقانىدى. ئۇ تۈركىي تىلدا يازغان بارلىق شېئىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «چاھار دىۋان» دىمۇ بۇ ھەقتە خېلى كۆپ توختالغان. بولۇپمۇ شائىر ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە پۈتۈن ھايات تەجرىبىلىرىنى ۋە بىلىملىرىنى يەكۈنلەپ يازغان «مەھبۇبۇلقۇلۇب» (كۆڭۈل-لەر سۆيگىنى) ناملىق قىممەتلىك ئەسىرىنىڭ بىرىنچى قىسىم بىرىنچى پەسىلگە «ئادىل پادىشاھلار ھەققىدە» دەپ ماۋزۇ قويۇپ، بۇ ھەقتە ئىخچام مۇلاھىزىلەرنى يۈرگۈزگەن. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ئادىل، ئەقىللىق پادىشاھ ئاللانىڭ بەندىلىرىگە چۈشۈرگەن سايىسىدۇر، ئىككى دۇنيانىڭ پەخرى ھەزرىتى مۇ-ھەممەد ئەلەيھىسسالام: ‹بىر سائەتلىك ئادالەت ئىنسان ۋە جىنلارنىڭ ئىبادىتىدىنمۇ ياخشىراقتۇر› دەپ ئېيتقان. ئادىل پادىشاھ گويا مەملىكەت بېغىنى ئاۋات قىلىدىغان يامغۇرلۇق بۇلۇت، مەملىكەت خەلقى-نىڭ كۆزىنى روشەنلەشتۈرىدىغان قۇياشتەك نۇرلۇق. ئالىملار كىتاب يېزىپ ئۇنى تەرىپلەيدۇ، شا-ئىرلار شېئىر ـ قەسىدىلەردە ئۇنى مەدھىيىلەيدۇ. ئادىل پادىشاھ خەلقنى رازى قىلىش بىلەن خۇدا رازىلىقىنى ئىزدەيدۇ. سوراق سورىغاندا، قىيامەت غېمىنى ئۇنتۇمايدۇ. مەملىكەتنىڭ ھوقۇقى ئۇنىڭ قولىدا، ئاللانىڭ ‹مەن چوقۇم يەر يۈزىدە خەلىپە يارىتىمەن، دېگەن سۆزى شۇنىڭ شەنىدۇر. ھەق تائالا تەرىپىدىن خالايىققا قىلىنغان رەھمەت، ئەلگە ئامانلىق، خاتىرجەملىك ئادىل پادىشاھ سەۋەبى بىلەن بولىدۇ»[2]. نەۋائى شۇ كىتابنىڭ تۆتىنچى پەسلىدە يەنە «زالىم، نادان ھەم پاسىق پادىشاھلار ھەققىدە» تەپسىلىي توختالغان.

① ۋاھىتجان غوپۇر، ئەسقەر ھۇسەيىن: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تىزىملىرى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1988 ـ يىلى، 519 ـ بەت.
②ئەلىشىر نەۋائى: «مەھبۇبۇلقۇلۇب»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1990 ـ يىلى، 15 ـ بەت.

يۇقىرىقى بايانلاردىن مەلۇمكى، تارىختا ئادىل ئەمەلدارلارغا بېغىشلاپ ياكى ئەمەلدارلارنى ئادىللىققا دەۋەت قىلىپ نۇرغۇن ئەسەرلەر يېزىلغان. مەسىلەن، دۇنياۋى مەشھۇر ئەسەر «كەلىلە ۋە دىمنە»نى قەدىمكى زامان ھىندى بىرەھمەنلىرىنىڭ رەھبىرى، پەيلاسوپ بىدباي ھىندىستان پادىشاھى دابشىلىمغا ئاتاپ يازغان. ئۇلۇغ سالجۇقىيلار سۇلالىسىنىڭ مەشھۇر ۋەزىرى نىزامۇلمۇلۇك (ئەسلىي ئىسمى ئەبۇ ئەلى ھۇسەيىن) «سىياسەتنامە»نى يېزىپ، سەلجۇقىيلار سۇلتانلىرىنىڭ ئۆرنەك قىلىشىغا سۇنغانىدى. يۇسۇپ خاس ھاجىپمۇ «قۇتادغۇبىلىك» داستانىنى قاراخانىيلارنىڭ ھۆكۈمدارى تابغاچ بۇغرا قاراخان ئەبۇ ئەلى ھەسەنگە تەقدىم قىلغان. ھەسەن بۇغراخان مۇئەللىپكە خاس ھاجىپلىق ئۇنۋانىنى بەرگەن. ئەنە شۇ ئۇلۇغ بوۋىمىز يۇسۇپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك» دە يەنە مۇنداق يازغانىدى:

جاھان بەگلىرىدىن كىم ئالىم ئىكەن،
ئۇلار ياخشى قانۇن تۈزۈپ، ئۆرلىگەن.
كىم ئاقىل خان ئولسا، بىلىمگە يېقىن،
قىلىپتۇ بىلىملىكنى ئۆزىگە يېقىن.
تۇتۇنغان ئىشنى بىلىپ ئىشلەر ئۇ،
بىلىمنى ئىشلىتىپ ئەلنى باشلار ئۇ.
چىقاردى ياخشى ئات، ئاتالدى سېخىي،
سېخىي ئۆلسە، ئېتىن تىرىن بىل تېخى.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئېيتقاندەك، ئەگەر بىر ئىمپېرىيىنىڭ، بىر دۆلەتنىڭ ياكى بىر يۇرتنىڭ ئەمىرى ئالىم كىشى بولسا، ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ھۆكمى دائىرىسىدىكى بارچە خەلقنىڭ ئۇستىدە بەخت قۇياشى پارلايدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇنداق ئەمىرلەر ھۆكۈم سۈرگەن دەۋردە ياخشى قانۇن بەرپا قىلىنىدۇ، ئادالەت يۈرگۈزۈلىدۇ. ئىلىم ئەھلى، جۇملىدىن ئالىملار كۆپلەپ مەيدانغا چىقىدۇ، خەلق ئىلىمگە ئىنتىلىدۇ، بۇزۇقچىلىق، ناچار ئىللەتلەرگە خاتىمە بېرىلىدۇ، خەلقنىڭ ئىش ـ ھەرىكىتىدە بەرىكەت بولىدۇ؛ دۆلەت، يۇرت ئاۋاتلىشىدۇ. خەلق ئۇنداق ئەمىرلەرگە ھەمىشە دۇئا قىلىپ تۇرىدۇ. ئۇنداق ئەمىرلەر گەرچە چەكلىك ماكاندا ۋە چەكلىك زاماندا ھۆكۈم يۈرگۈزسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ياخشى نامى جاھانغا تارىلىدۇ ۋە زامان ـ زامانلارغىچە تەرىپلىنىپ تارىخ بېتىدىن ئورۇن ئالىدۇ.

ئەينى چاغدىكى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇلۇغ ساھابىلىرى ـــ ۋارىسلىرىدىن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى، ئۇمەر، ئۇسمان ۋە ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلار ئەنە شۇنداق ئالىم ئەمىرلەر ئىدى. شۇڭا، ئۇلار ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىللەردە ئەرەبلەر قالتىس قۇدرەت تاپقان، ئىسلام دىنى تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلىپ، ئەرەب زېمىنىدىن ھالقىپ، ئاسىيا، ئافرىقا ۋە ياۋروپا قىتئەلىرىگىچە كېڭەيگەن. ئابباسىيلار سۇلالىسىنىڭ خانلىرىدىن خەلىپە ھارۇن رەشىد، مەئمۇن، تۆمۇرىيلەر نەسلىدىن مىرزا ئۇلۇغبەگ، خۇراسان پادىشاھى ھۈسەين بايقارا، قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ گۈللەنگەن دەۋرىدىكى بىرقاچە ئەۋلاد خانلار، ھىندىستاندىكى بۇيۇك موغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ قۇرغۇچىسى زوھۇرىددىن مۇھەممەد بابىر، ئۇنىڭ ئوغلى ھۇمايۇن، نەۋرىسى ئەكبەر، يەركەن سەئىدىيە سۇلتانلىقىنىڭ خانلىرىدىن سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان، ئابدۇكېرىمخان، ئابدۇللاخان ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋرلەردە قىسقا مەزگىل خان ياكى ھاكىم بولغان خوجا جاھان ئەرشى، زوھۇرىددىن ھېكىمبەگ قاتارلىقلار ئا-

لىم كىشىلەر ئىدى. شۇڭا، ئۇلار تەختتە ئولتۇرغان مەزگىللەردە مەدەنىيەت قالتىس گۈللەنگەن؛ نۇر-غۇن ئالىم - مۇتەپەككۇرلار، ئەدىب - سەنئەتكارلار مەيدانغا چىقىپ تارىختا ئۆچمەس سەھىپە قالدۇر-غان. تۆۋەندە ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئىككى ئالىمنىڭ تەختتە ئولتۇرغان دەۋرگە نەزەر سېلىپ باقايلى:

«خوجا جاھان ئەرشى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئەلىشىر نەۋائى دەۋرىدىن كېيىنكى ئاتالمىش خوجىلار (خوجىگان) دەۋرىدىكى يەنە بىر يۇكسەك نامايەندە. شۇنىمۇ ئاتاپ ئۆتۈش كېرەككى، خوجام قۇلى خىرقىتى، باباراھىم مەشرەب، مۇھەممەد سىدىق زەلىلى، مۇھەممەد ئابدۇللا خەراباتى، موللا خامۇش يەركەندى قاتارلىق يىرىك مۇتەپەككۇر - ئەدىبلەر ۋەكىللىكىدىكى 17 ــ 18 - ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا خوجا جاھان ئەرشى خاس بىر تارىخىي دەۋرنىڭ ــ دانىيال خوجىدىن باشلانغان ۋە يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك داۋاملىشىپ ئاخىرلاشقان «ئىككىنچى يەركەن خانلىقى» (ياكى ئالتە شەھەر خانلىقى) دەۋرىنىڭ (1700 ــ 1755) ئاساسلىق ۋەكىلى ۋە مەرىپەتپەرۋەرلىك ھامىيسى بولۇپ مەيدانغا چىققانىدى.

خوجا ياقۇپ جاھان ئەرشى تەخمىنەن 50 - 51 ياشلارغا كەلگەندە، 1736 - يىلى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقتى. ئۇ ھۆكۈمرانلىقتا تۇرغان 20 يىللىق تارىخىي مەزگىلدە «ئالتە شەھەر» ئۇيغۇر جەمئىيىتى بىرقەدەر تىنچ گۈللىنىش مەزگىلىگە قەدەم قويدى. مۇھەممەد سادىق قەشقەرى بۇ دەۋرنى سۈلتان ھۈسەين بايقارا زامانىسىغا ئوخشاتقان. بۇ ھەقتە مۇھەممەد سادىق قەشقەرى:

«مەملەكەت ئىچرە شەھەنشاھ ئەيلەسە جانلارغا جان،
بەلكى جاندىن ئاشۇرۇپ جانلارغا ئىتاب ئەيلەمىش،

دەپ يازغانىدى. بۇ زامانداً سۇ قۇرۇلۇشى، تېرىقچىلىق ئىشلىرى ياخشىلىنىپلا قالماستىن، يەنە قاتناش، لەنگەر قۇرۇلۇشلىرى ياخشىلانغان؛ (ئاق مەدرىسە) (مەدرىسەئى خامۇش) بىنا قىلىنغان. بۇ دەۋردە ئەرشى، فۇتۇھى، خامۇش يەركەندى قاتارلىق خان جەمەتى ئەدىبلىرىدىن تاشقىرى، مىرھالىددىن يەركەندى، ئۇلۇغ ئەزەم، نىيازى، قاسىمى، موللا ھاجى، زەينىددىن مۇھەممەدئىمىن سەدرى قەشقەرى، موللا مۇھەممەد تۆمۇر قەشقەرى، مىرفازىل، مۇھەممەد سىدىق ئاتۇشى، مۇھەممەد سىدىق رۇشىدى، ئۆمەر باقى، رەھىم باقى يەركەندى، شائىر ئاخۇن قاتارلىق ئەدىب ۋە تەرجىمىشۇناسلارنىڭ ياشىغانلىقى مەلۇم. مۇھەممەد ئىمىن خوجام قۇلى خىرقىتى، مۇھەممەد ئابدۇللا خەراباتى، مۇھەممەد سىدىق زەلىلى قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ ئاخىرقى ھاياتى دانىيال خوجا دەۋرىگىچە يېتىپ كەلگەن. نەۋبەتى ۋە موللا ئەلەم شەھىيارى خوجا ياقۇپ جاھان ئەرشى زامانىسىدا ئۆز ئىجادىيىتىنى داۋاملاشتۇرغان»[①].

«جاھانگىر خوجا توپىلىڭى بىلەن ۋەلىخان تۆرە توپىلىڭىنىڭ ئالدى - كەينىدە قەشقەردە زوھۇ-رىددىن ھېكىمبەگ ۋە ئەخمەت ۋاڭ قاتارلىق كىشىلەر ھۆكۈمرانلىق قىلغان بولۇپ، ئابدۇرەھىم نىزا-رى، نوروزئاخۇن زىيائى، تۇردى نازىم غېربىي، ئىمىر ھۈسەين سەبۇرى، نىيازى، گۈمنام، مۇھەممەد سادىق قەشقەرى قاتارلىق ئالىم - ئەدىبلەر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئىشانچىلىق ئەسەبىيلىكلىرىدىن قۇتۇ-

① ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن: «شائىر خوجا جاھان ئەرشى ۋە ئۇنىڭ شېئىرىي ئىجادىيىتى ھەققىدە»، «بۇلاق» ژۇرنىلى 1988 - يىللىق 4 - سان.

قۇزۇپ قېلىش بىلەن بىللە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە پۇتكۇل مەدەنىيەتنىڭ يېڭى بىر دەۋرىنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ بېرىشتى»①. شۇنداق، زوھۇرىددىن ھېكمەبەگ ۋە خوجا ياقۇپ جاھان ئەرشى ھاكىمىيىتى بىلەن ئابابەكرى مىرزا ھاكىمىيىتىنى، ئۇلارنىڭ زامانىسىدىكى مەدەنىيىتىمىزنىڭ تەرەققىياتىنى ۋە خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى سىلىشتۇرۇپ كۆرىدىغان بولساق، ئەھلدار بىلەن ئالىمنىڭ نەقەدەر باغلىنىشقا ئىگە بولىدىغانلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلالايمىز. سەئىدىيە خانىدانلىقىدىن تەخمىنەن يېرىم ئەسىر ئىلگىرى ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن ئابابەكرى مىرزىنىڭ دەۋرىدىن بىزگىچە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىگۈدەك بىرەر مەدەنىي مىراسنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرەلمەيمىز. بىر دۆلەتكە نىسبەتەن يېرىم ئەسىر ئانچە ئاز ۋاقىت ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئەمما، ئابابەكرى مىرزا شۇنچىلىك زالىملىق بىلەن يۈرت سورىغانىدى. بۇ ھەقتە مۇللا مۇسا سايرامى «تارىخى ھەمدىي» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە «دۇنيا تارىخىدا ئابابەكرىدەك زوراۋان قاتىلدىن يەنە بىرىنى تاپقىلى بولمايدۇ» دەپ يازغانىدى. ئەگەر ئەھلدار زالىم بولسا، ئۇ ھالدا ئەلنى يېتەكلەيدىغان ئالىمنى پالاكەت باسىدۇ، ئىلىم ئەھلى پۇتۇنلەي خارلىشىدۇ، جاھىل ـ نادانلار ئەتىۋارلىنىدۇ، بۇنداق ئەلدە ئىناقلىق يوقىلىدۇ، يۈرت ـ ۋەتەن خارابلىشىدۇ، خەلق ۋەيران بولىدۇ.

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «سىلەر پادىچىغا ئوخشايسىلەر. ئۆزۈڭلارنىڭ پادىلىرىڭلارغا مەسئۇل بولۇڭلار. ئەمىر پۇقرالارنىڭ پادىچىسى، ئۇ پۇقرالارغا مەسئۇل بولۇشى كېرەك. ئەرلەر ئائىلە ئەزالىرىنىڭ پادىچىسى، ئۇمۇ ئائىلە ئەزالىرىغا مەسئۇل بولۇشى كېرەك. خىزمەتچىلەر خوجايىنىنىڭ مال ـ مۈلكىنىڭ پادىچىسىدۇر. ئۇمۇ مال ـ مۈلۈكلەرگە مەسئۇل بولۇشى كېرەك. بىلىڭلاركى، سىلەر ھەممىڭلار پادىچى، ئۆزۈڭلارنىڭ پادىلىرىڭلارغا مەسئۇل بولۇڭلار» دېگەنىكەن. ھەممىگە مەلۇمكى، ھەر ماكان ۋە ھەر زاماندا ئادەم بارلىكى جايدا بىرەر باشلىق بولىدۇ.

شۇنى بىلىش كېرەككى، مەنسەپ تاجى، يەنى ھوقۇق ۋە ئەمەل چوڭ بولسۇن ياكى كىچىك بولسۇن، خۇددى تەكلىماكاندىكى قۇم دۆۋىلىرىدەك ئۇنىڭدىن بۇنىڭغا، بۇنىڭدىن ئۇنىڭغا يۆتكىلىپ تۇرىدۇ. بىزنى پەخىرلەندۇرگەن، سۆيۈندۇرگەن، ئىنتىلدۇرگەن ماددىي مەئىشەتلەرنىڭ ھەممىسى كونىراپ، تۆگەيدۇ، يوقىلىدۇ. ئۇ نەرسىلەر خۇددى تۇغۇلغاندا بىز بىلەن بىللە كەلمىگەندەك، بىز ئۆلگەندىن كېيىن مۇشۇ دۇنيادا قېپقالمىدۇ. بىز خۇددى تۇغۇلغاندا يالىڭاچ كەلگەندەك، ئۆلگەندىمۇ يەنىلا يالىڭاچ كېتىمىز. بېيىمىزمۇ ئوخشاش، گادىيىمىزمۇ ئوخشاش، ئالىممۇ ئوخشاش، زالىممۇ ئوخشاش، ئەمەلدارمۇ ئوخشاش، دۆۋانىمۇ ئوخشاش، ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ قىسمەت ھەممىمىزگە ئورتاق. ئۇنداقتا، ئاخىرقى ھېسابتا بۇ دۇنياغا تۆرەلگەن ھەربىر ئادەمدىن نېمە يادىكار قالىدۇ؟ پەقەت بىرلا نەرسە ـــ ياخشى ياكى يامان ئەمەل. بۇ ھەقتە ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دېگەن: «مېيىت دەپنە قىلىنغاندا، ئۇنىڭغا ئۈچ نەرسە ئەگىشىپ ماڭىدۇ، ئۇلاردىن ئىككىسى قايتىپ كېلىدۇ، بىرى مەيىت بىلەن بىللە قالىدۇ؛ ئۇنىڭ يېقىنلىرى، پۇل ـ مېلى ۋە قىلغان ئەمىلى ئەگىشىپ بارىدۇ. ئۇ دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ يېقىنلىرى ۋە پۇل ـ مېلى قايتىپ كېلىدۇ. ئەمىلى ئۇنىڭ بىلەن بىللە قالىدۇ».

ئۇلۇغ ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپمۇ بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەنىدى:

كىم ئۆلسە كېتەردە قويۇپ ياخشى نام،
ئاڭا ياخشى دۇئا بولۇر داۋام.

① ئالدىنقى بەتتىكى ئىزاھاتقا قارالسۇن.

ئۆلۈپ كىم قالۇر بولسا ياخشى دۇئا،
تۇغۇلغان بولۇر ئۇ يېڭى هاياتقا.
قالۇر بۇ جاهاننىڭ هەممە نەرسىسى،
ئۆلەرسەن، ياخشى نام تاپ، شۇنلا قالغۇسى.

مۇشۇ هەقىقەتنى چۈشەنگەن كىشىلەر، بولۇپمۇ ئادەملەرنىڭ سەركىسى بولغان ئادىل ئەمەلدارلار بىلەن ئالىملار چەكلىك ئۆمرىنى ئۆزىنىڭ شەخسىي ئارزۇ ـ مەنپەئىتى، نەپس بالاسى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆز مىللىتىنىڭ، ئۆز ۋەتىنىنىڭ، شۇنداقلا پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ بەخت ـ سائادىتى يولىدىكى ئۇلۇغ ئىشلارغا سەرپ قىلىشقان، هەمىشە مەڭگۈلۈك نەرسىلەر ئۈستىدە ئىزدەنگەن.

بىر دۆلەتتە، بىر ئەلدە، جۇملىدىن بىر مىللەتتە ئەمەلدار بولۇپ، توشقان ئالىملىرى بولمىسا يا-كى ناهايىتى ئاز بولسا، ئۇ هالدا ئاشۇ دۆلەت، ئاشۇ ئەل ياكى ئاشۇ مىللەتنىڭ ئىستىقبالى تولىمۇ قاراڭغۇ بولىدۇ. ئەمما، بىر مىللەتتە ئالىملار كۆپ بولىدىغان بولسا، ئۇ هامان دۇنيادا ئۆز مەۋجۇتلۇ-قىنى ساقلاپ قالالايدۇ، مەغلۇبىيەتنى غەلىبىگە ئايلاندۇرالايدۇ. بىز چىڭگىزخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى-نىڭ تارىخىغا نەزەر سېلىپ باقايلىچۇ، ئۇلار ئۇرۇش تاكتىكىسىغا ماهىر بولغىنى بىلەن مەدەنىيىتى ئۆزى تاجاۋۇز قىلغان ئەللەرنىڭكىدىن كۆپ ئارقىدا ئىدى، ئۇرۇش قوماندانلىرى كۆپ بولغىنى بىلەن ئالىملىرى يوق دېيەرلىك ئىدى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ پادىشاهلىقى ئانچە ئۇزۇنغا بارمىدى. شەرقتىن غەرب-كىچە بىر مەهەل ئالەمنى چاڭ كەلتۈرۈپ تالاي زېمىنلارنى ئىگىلىدى، كۆيدۈردى، ۋەيران قىلدى، نۇرغۇن ئەللەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇدىيۇ، «ئات ئايلىنىپ ئوقۇرىنى تاپىدۇ» دېگەندەك، يەنە بۇرۇنقى زې-مىنىنى ئاران ساقلاپ قالالىدى. ئەمما، يەھۇدىيلار شۇنچە ئۇزۇن زامان سەرسان ـ سەرگەردان بولغان بولسىمۇ، ئاخىر قەددىنى تىكلەپ، بىر تۇغ ئاستىغا ئۇيۇشۇپ، بۇگۈنكى كۈندە كۈچلۈك بولغان ئىسرائىلىيە دۆلىتىنى قۇرۇپ چىقالىدى. بىز يەنە هازىرقى دەۋردىكى ياپونىيە، ئامېرىكا، گېرمانىيە، تۈركىيە، رۇسىيە قاتارلىق دۆلەتلەرگە نەزەر سالىدىغان بولساق، ئالىملارنىڭ بىر دۆلەتنىڭ، بىر مىل-لەتنىڭ تەقدىرىگە قانچىلىك زور تەسىر كۆرسىتەلەيدىغانلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر هېس قىلالايمىز.

نېمىشقىكى، بىز ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىدا ئالىملىرىمىزغا قارىغاندا، ئەمەلدارلار كۆپ بولغان. خۇد-دى ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇهەممەتئىمىن «ئوقۇغۇچى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىدە «بۇگۈنگىچە ياشاپ ئۆتكەن ئىنسانىيەتنىڭ سانىنى ئېنىقلاش مۇمكىن بولمىسىمۇ، ئەمما مۇشۇ جەريانداا مەيدانغا كەلگەن مۇتەپەككۇر، ئالىم، كەشپىياتچىلارنىڭ سانىنى ئېنىقلاش بەكمۇ ئاسان» دەپ كۆرسەتمە بەرگىنىدەك، دىيارىمىز شىنجاڭدا قەدىمدىن هازىرغىچە ياشاپ ئۆتكەن بەگ ـ ئەمىرلەرنىڭ سانىنى ئېنىقلاش بەسى مۇشكۇل بولسا كېرەك. ئەمما، دىيارىمىزدا ئۆتكەن مەشهۇر ئالىملىرىمىزنى چوقۇم ساناپ بېرەلەيمىز. هالبۇكى ئەمەلدارلارنىڭمۇ ئادىللىقى بىلەن تونۇلغانلىرىنىڭ هەممىسى دېگۈدەك تارىخ بەتلىرىدىن ئو-رۇن ئالغان.

ئادەتتىكى ئادەملەر هەمىشە بىر ئۆزىنىڭ ياكى ئۇرۇق ـ ئەۋلادلىرى ۋە ياكى ئائىلە ئەزالىرىدىن بىرنەچچە كىشىنىڭ غېمىنى يەپ، ئۇلارنىڭ يۇكىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپلا ئالەمدىن ئۆتىدۇ. ئەمما، ئادىل ئەمەلدار بىلەن ئىلىمگە توشقان ئالىملارنىڭ زېمىنىدىكى يۈك بەكمۇ ئېغىر بولىدۇ. چۈنكى، ئۇلار پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ، پۈتۈن بىر دۆلەتنىڭ ياكى پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ ئۈمىد ـ ئارزۇسىنى ئۆز زېمىنىگە يۈكلىگەن بولىدۇ. ئۆزىنى ئۇلارنىڭ ئالدىدا جاۋابكار ۋە هەر دائىم قەرزدار دەپ هېس

قىلىدۇ. شۇ جاۋابكارلىق تۇيغۇسى ئۇنى تىنىمسىز ئىزدىنىشكە، جاپا چېكىشكە مەجبۇر قىلىدۇ. ئۇلار- نىڭ بۇ دۇنيادا كۆرىدىغان جاپاسى راھىتىدىن نەچچە يۈز ھەسسە كۆپ بولىدۇ. شۇڭا، ئادىل ئەمەلدارلار بىلەن ئالىملارنى خەلق مەڭگۈ ئۇنتۇمايدۇ. بۇ ھەقتە مەرھۇم ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى مۇنداق يازغانىدى:

نى خاقانلار قالمىدى، ئىبنى سىنا ئۆلمىدى،
ئىز قالغۇدەك بىر ئىشقا سىگگەن مېھنەت غەنىيمەت.

شۇنداق، بىز ئادىل پادىشاھ دەپ ئاتالغان نۇشىرۋاننى، قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ گۈللەنگەن دەۋ- رىدىكى خانلىرىنى، سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان، خوجا جاھان ئەرشى، زوھۇرىددىن ھېكمىبەگ قاتارلىق چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ ھېچقايسىسىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ باق- مىغان. چۈنكى، ئۇلار بىزدىن نەچچە ئەسىر ئىلگىرىكى زامانلاردا ياشاپ ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلغانلار. ئىدى. شۇنىڭدەك، بىز يەنە فارابى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرى، نەۋائى، مۇھەممەد سادىق قەشقەرى، ئابدۇللا خەراباتى قاتارلىق تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر ئالىم، مۇتەپەككۇر، ئەدىب ـ سەنئەتكار- لىرىمىزنىڭ ھېچقايسىسىنى كۆرۈپ باقمىغان. پەقەت ئۇلار يېزىپ قالدۇرغان مەنىۋى مىراسلاردىن، تا- رىختىكى ئىزلىرىدىن ئۇلارنى تونۇدۇق، ئۆگەندۇق، ئۇلاردىن پەخىرلەندۇق ۋە مەڭگۈ پەخىرلىنىمىز.

بىز تارىختا ئۆتكەن ئالىملىرىمىزنىڭ ھاياتىي پائالىيەتلىرىگە نەزەر سالىدىغان بولساق، كۆپىنچە- چىسىنىڭ مۇنداق بىر ئورتاقلىققا ئىگە ئىكەنلىكىنى بايقايمىز، يەنى ئالىملىرىمىزنىڭ كۆپىنچىسى ئۆز دەۋرىدىكى ئەمىرلەرنىڭ قوللىشىغا ياكى ئىقتىساد ۋە ئەۋزەل شارائىت بىلەن تەمىنلىشىگە ئې- رىشكەن. بىزدىلا ئەمەس باشقا ئەل ئالىملىرىدىمۇ شۇنداق بىر ئورتاقلىق بار.

مەسىلەن، ئۇلۇغ ئالىممىز مەھمۇد قەشقەرى ئەگەر شاھزادە بولماي، ئاددىي پۇقرا بولغان بولسا، ھەرقانچە ئىلىمگە ھېرىسمەن، تىرىشچان، قەيسەر بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ 15 يىل شۇنچە كۆپ ئەل- نى زىيارەت قىلىپ، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دەك قامۇس خاراكتېرلىك ئەسەرنى يېزىپ چىقالمىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ئالىممۇ ئىنسان، ئۇمۇ ياشىشى كېرەك، ياشاش ئۈچۈن ئاش ـ ئوزۇق، كىيىم ـ كېچەك، تۇرالغۇ، پۇل ـ پۇچەك بولۇشى كېرەك. شۇنداق ئىكەن، بىر ئادەم چەكلىك ئۆمۈر- دە قايسىبىرىگە يېتىشىپ بولالايدۇ؟ ئەگەر مەھمۇد قەشقەرى ۋاقتىنى ئاددىي ئادەملەردەك جان بېقىش يولىدىكى بىرەر ئىش ـ كەسىپكە سەرپ قىلغان بولسا، ئۇ ھالدا قايسى ۋاقىتتا ئىلىم دېگىزىغا شۇڭ- غۇپ، شۇنچە كاتتا ئەسەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرەلەيتتى؟ ئەلىشىر نەۋائىمۇ كاتتا باي ئىدى ھەم دوستى ۋە ساۋاقدىشى ھۈسەيىن بايقارانىڭ قوللىشىغا، ياردىمىگە ئىگە بولغانىدى. جاھان كلاسسىكلىرىدىن ئۆمەر ھەييام، ئىبنى سىنا، فىردەۋسى، مىرزا ئۇلۇغبەگ، قېدىرخان يەركەندى قاتارلىق بىرمۇنچە ئالىملارمۇ شۇنداق ئورتاقلىققا ئىگە بولغان. بىز ماقالىمىزنىڭ سەھىپە ئېھتىياجى بىلەن بۇ ھەقتە تەپسىلىي توختالمايمىز. موللا ئەسمەتۇللا بىننى موللا نېمەتۇللا مۆجىزىمۇ ئۆز كىتابىنىڭ يېزىلىشى ھەقىدە: «مەن خوتەننىڭ شاھى ئەلىشىر ھېكمىبېگىم[1] ھەزرەتلىرىنىڭ ئەمرى ۋە ئادالىتىنىڭ سايىسىدىلا تەۋارىخى مۇسقىيۇن، دېگەن بۇ ئەسەرنى يېزىپ چىقىشقا مۇۋەپپەق بولدۇم. ئۇ ھېكمىبەگ سەنئەتنى

① ئەلىشىر ھېكمىبەگ ــ مىلادىيە 1828 ـ يىلى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن خوتەنگە ھاكىمبەگ قىلىپ تەينىلەنگەن. 1864 ـ يىلى خو- تەندە مۇپتى ھەبىلاخان ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھاكىمبەگلىك مەنسىپىدىن قالغان.

سۆيەتتى، سەنئەت ئەھلىنى ھىمايە قىلاتتى» دەپ مۇھىم ئۇچۇر بېرىدۇ. ئەك ئەقەللىيسى ئۆتكەن ئە-سىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئاتۇش، قەشقەر دىيارىدا ئوت يۇرەك مائارىپچى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ شۇنچە كۆپ ئىشلارنى قىلىپ، مائارىپىمىز تەرەققىياتىنىڭ يۇكسىلىشىگە زور تۆھپە قوشالىشىدا ئەينى چاغ-دىكى جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى مەھمۇد مۇھىتى (مەھمۇد شىجاڭ)نىڭ بىۋا-سىتە ياردىمى ۋە قوللىشى بولغانلىقىنى ئۇنتۇماسلىقىمىز لازىم.

بىز قاراخانىيلار سۇلالىسى قۇرۇلۇپ، ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلغاندىن بۇيانقى تەخمىنەن 1000 يىللىق ئەگرى ـ توقاي تارىخىمىزغا نەزەر سالىدىغان بولساق، ئاندىن ئەمەلدار بىلەن ئالىمنىڭ خەلقنىڭ، ۋەتەننىڭ تەقدىرىگە نەقەدەر زور تەسىر كۆرسىتەلەيدىغانلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلالايمىز. قاراخانىيلار ھۆكۈم سۈرگەن ئۇچ ـ تۆت ئەسىر ئىچىدە مەدەنىيىتىمىز قالتىس گۈللەنگە-نىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن موڭغۇللار ھۆكۈم سۈرگەن بىر مەزگىلدە خەلق سەل خاتىرجەملىككە ئېرىش-كەن بولسىمۇ، ئاتابەكلەر مىرزا تەختىتە ئولتۇرغان يېرىم ئەسىر جەريانىدا خەلق ئۇستىدىكى زۇلۇم چېكىدىن ئاشتى. قاراخانىيلار دەۋرىدىكى مەدەنىيەت ئىزلىرى ۋەيران قىلىندى. ئالىم ۋە ئىلىم ئەھ-لىلىرىنىڭ بېشىغا قارا كۇن كەلدى. كېيىن پادىشاھلىق ئاتابەكلىرىدىن سۇلتان سەئىدخانغا ئۆتكەندە ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھۆكۈم سۈرگەن زامانلاردا مەدەنىيىتىمىز يېڭىۋاشتىن گۈللەندى. يەركەن سەئىدىيە خانىدانلىقى (1510 ــ 1678) دەۋرى ئۇيغۇرلا تارىخىدا مەدەنىيەتنىڭ گۈللىنىشىدىكى «ئىككىنچى ئالـ-تۇن دەۋر» بولغانىدى. دۇنيا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر «12 مۇقام» مۇشۇ دەۋردە قە-لىپلاشتۇرۇلغانىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھۆكۈم سۈرگەن زامانلاردا مە-دەنىيەت يەنە ۋەيران قىلىندى. كېيىن يەنە نىسپىي گۈللەندى، يەنە خاراب بولدى. مەدەنىيىتىمىز شۇنداق تەكرار گۈللىنىپ، ۋەيران بولۇپ ئۆتكەن ئەسىرنىڭ بېشىغا كەلگەندە يەنە ۋەيران بولدى. كې-يىن يەنە نىسپىي گۈللەندى. لېكىن، چەت ئەل ئېكسپېدىتسىيىچىلىرىنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشى ۋە 10 يىللىق قالايمىقانچىلىق مەزگىلىدە 1000 يىللار داۋامىدا يارىتىلغان مەدەنىي مىراسلىرىمىز غايەت زور بۇزغۇنچىلىقلارغا ئۇچرىدى. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دېگەن بۇ سۆز باشقا ئەللەردە ئۆز مەنىسى بو-يىچە مەدەنىيەتنىڭ گۈللىنىشى بولغان بولسا، بىزدە تەتۇر مەنىسى بويىچە مەدەنىيەتنىڭ ۋەيران قىلـ-ىنىشى، يوق قىلىنىشى بولدى. مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئاخىرلاشقان ئاز كەم بىر قەرنە ۋاقىت ئىچىدە بىز ناھايىتى تەسلىكتە ھوشىمىزغا كېلىشكە ۋە ئۆتكەن ئۇزۇن تارىخىمىزغا قايىتىۋاشتىن نەزەر سې-لىشقا باشلىدۇق.

ئۇيغۇرلاردەك ئەگرى ـ توقاي پاجىئەلىك قىسمەتلەرنى، شۇنچە كۆپ گۈللىنىش، خاراب بولۇش باسقۇچىنى بېشىدىن كەچۈرگەن مىللەت ناھايىتى ئاز بولسا كېرەك. ئاشۇ دولقۇنسىمان گۈللىنىش ـ خاراب بولۇش تارىخىمىزدا ئىزچىل داۋاملاشقان شۇنداق بىر قانۇنىيەت بولغانكى، ئەمەلدارلار مەرىپەت سۆيەر بولسا ۋە ئادالەت بىلەن ھۆكۈم يۈرگۈزگەن بولسا، مەدەنىيىتىمىز شۇنچە گۈللەنگەن، ئالىملار كۆپلەپ مەيدانغا چىققان. نادان، زالىم ئەمەلدارلار ھۆكۈم يۈرگۈزگەن مەزگىللەردە بولسا، دەل بۇنىڭ ئەكسىچە بولغان.

بىر ئەلنىڭ ئالىملىرىنىڭ قانچىلىك نىسبەتنى ئىگىلىشى ۋە ئۇلارغا قانچىلىك كۆڭۈل بۆلۈشى مۇقەررەر شۇ ئەلنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدۇ. بۇ قىل سىغمايدىغان ھەقىقەت ! ھەزرىتى مۇھەممەد ئە-لەيھىسسالام بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەن: «ئالىملار ــ پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋارىسلىرىدۇر. يەر يۈزىدىكى ئا-لىملار خۇددى ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا ئوخشايدۇ. يەردىمۇ، سۇدىمۇ ئۇنىڭغا قاراپ يول تېپىشقا بولىدۇ. يۇلتۇزلار پاتسا، يولۇچىلار ئادىشىپ قېلىشى مۇمكىن».

ئۇلۇغ ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپمۇ بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەنىدى:

يەنە بىر گۈزۈھ ئالىملار ئېرۇر،
ئۇلار ئىلمى خەلقنىڭ يولىن يورۇتۇر.
ئۇلار ئىلمى بولدى جاھاندا چىراغ،
يول ئازماس كىچىدە يورۇسا چىراغ.
ئۇلار قوي پادىسى ئىچىدە سەركەدۇر،
ئۇ باشلاپ ماڭسا قوي تۈز يولغا ماڭۇر.

شۇنى ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى، بۈگۈنكى كۈندە بىزدە مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللا، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىنلاردەك توشقان ئالىملارنى بارماق پۈكۈپ ساناشقا توغرا كېلىسە، ئون بارمىقىمىز توشماي قېلىشى مۇمكىن.

دىيارىمىزدىكى نۇرغۇنلىغان رەھبەرلەر، يەنى ئەمەلدارلار زىممىسىدىكى مەجبۇرىيەتنى تونۇپ، بارلىق ئىمكانىيەت ۋە ياخشى پۇرسەتلەردىن پايدىلىنىپ، خەلقىمىز تۇرمۇشىنىڭ ياخشىلىنىشى، ۋەتىنىمىزنىڭ قۇدرەت تېپىشى ئۈچۈن، تېگىشلىك ھەسسىسىنى قوشۇپ كېلىۋاتىدۇ. شۇڭا، بىزدىمۇ ھەر ساھە بويىچە ئاجايىپ تالانت ئىگىلىرى، تۆھپىكار شەخسلەر مەيدانغا كېلىپ، قولغا كەلتۈرگەن يېڭىدىن - يېڭى نەتىجىلىرى بىلەن بىزگە ئۈمىد ۋە ئىشەنچ بەخش ئېتىۋاتىدۇ، گۈزەل كېلەچەكتىن خەۋەر بېرىۋاتىدۇ. بۇ ئەلۋەتتە خۇشاللىنارلىق ئىش. ئەمما، ئاز بىر قىسىم رەھبەرلەر، چوڭ - كىچىك ئەمەل تۇتقانلار خەلق ئىشەنچ قىلىپ ئۆزلىرىگە تاپشۇرغان ئەمەلنى توغرا يولغا ئىشلەتمەي، ئەكسىچە بۇنى باي بولۇشنىڭ، راھەت - پاراغەت سۈرۈشنىڭ پۇرسىتى دەپ بىلىپ، ھەممە ئىشتا شەخسىي مەنپەئىتىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ، قول ئاستىدىكىلىرىنى زار قاقشىتىۋاتىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ پۈلىنى خالىغانچە بۇزۇپ - چېچىۋاتىدۇ. ھەتتا ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ تۇرلۇك بۇزۇقچىلىقلارغا بېرىلىپ، چىرىكلىشىۋاتىدۇ ھەم بۇ قىلمىشلىرىدىن نومۇس، خىجىللىق ھېس قىلماي، كۈنسېرى ھەددىدىن ئېشىشىۋاتىدۇ. بىلىش كېرەككى، بېرىش بولغانكەن، ئېلىش بار، يەنى چوقۇم بىر كۈنى ئۈنىڭ ھېساباتىنى بېرىش بار ! كونىلار: «ياخشىلىق قىلساڭمۇ ئۆزۈڭگە، يامانلىق قىلساڭمۇ ئۆزۈڭگە»، «ياخشىدىن ئات قالىدۇ، ياماندىن داد» دەپ ناھايىتى توغرا ئېيتقان. دۇنيادا ھەرقانداق ئادەم ئۈچۈن ياخشى نام قالىدۇرۇپ ئۆلۈپ كېتىشتىنمۇ ئۇلۇغ ئىش بارمۇ؟ خۇددى شۇ ھەقتە پارس شائىرلىرىدىن بىرى مۇنداق دېگەن:

كىمنىڭ ياخشى نامى قالسا يادىكار،
ئەرزىيدۇ جاھاندىن كەتسە بەختىيار.

شۇڭا، ھوقۇق ئىگىلىرى ئۈچۈن ئادىللىق، ئىلىم ئەھلىلىرىنى قەدىرلەش، ئۇلارنى قوللاش پەرز ۋە قەرزدۇر. ئەنە شۇنداق بولغاندا بىزدىنمۇ ئالىملار، تالانت ئىگىلىرى كۆپلەپ مەيدانغا كېلىدۇ. بىزدەك مەدەنىيىتى ئارقىدا قالغان بىر مىللەت ئۈچۈن توشقان ئالىملار بەكرەك كېرەك. قانچە كۆپ بولسا شۇنچە كېرەك !

مەن بۇ ماقالەمنى ئۇلۇغ شائىر ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مۇنۇ ھېكمەتلىك سۆزلىرى بىلەن ئاخىرلاشتۇرىمەن: «ئىلىمسىز مىللەت نادان قالىدۇ، ئىلىمگە تىرىشقان مىللەتتىن دۇنياۋى ئالىملار يېتىشىپ چىقىدۇ».

(ئاپتور ئۈچتۇرپان ناھىيىلىك سۇ ئىدارىسىدە)

كتاب توربكتى
www.kitaburlitap.com

ئەخلاق بىزدىن قانچىلىك يىراقلىقتا

ئەنۋەر ھوشۇر

ئەخلاق ئالدى بىلەن ئادەمىيلىكنىڭ، ئۇنىڭدىن قالسا مىللىي سالاھىيەت، مىللىي ئۆزلۈك ۋە مەنىيلىكنىڭ ئەڭ ئەقەللىي، ئەڭ مۇھىم بەلگىسى. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ئەخلاق مەلۇم بىر مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە تەۋە ئېتنىك تۈركۈمنىڭ ئۆزىگە خاس تەرەققىيات يولىنى شەكىللەندۈرۈشتە ھاۋا بەلەن سۇغا ئوخشاش ئىنتايىن مۇھىم. مىللىتىمىزنىڭ بىر پۈتۈن تەرەققىيات مۇساپىسىگە نەزىرىمىزنى ئاغدۇرغىنىمىزدا، خەلقىمىز تارىختىن بېرى ئەخلاققا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇنى ساپ ئەقىدە، پاكىز روھ ۋە ئېتىقاد بىلەن قەدىر ـ قىممەتلىك، ئىناۋەتلىك ياشاشنىڭ بىر تۈرلۈك مۇھىم ۋاسىتىسى قىلىپ كەلگەن، لېكىن بۈگۈنكىدەك ئەخلاق قەھەتچىلىكىگە دۇچ كېلىپ باقمىغان ۋە پۈتۈن مىللەتنى كانىيى يىرتىلغۇدەك ۋارقىراپ ئەخلاق زېمىنىغا چاقىرىپ باقمىغان. نۆۋەتتە بىز ئىقتىساد يەر شارىلىشىشقا، ئۇچۇر تورلىشىشقا قاراپ يۈزلەنگەن، ھەر خىل مەدەنىيەتلەرنىڭ توقۇنۇشى ۋە ئۆزئارا سىڭىشىشى توسۇۋالغىلى بولمايدىغان يۈزلىنىشكە ئايلانغان ئالاھىدە دەۋر ـــ مەدەنىي، زامانىۋى دەۋردە ياشاۋاتىمىز. مەدەنىي دەۋرنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە مەدەنىي ئادەملەرگە قويۇلىدىغان تەلىپى شۇكى، ئۇنىڭدا بىلىم، ئىقتىساد، ئاڭلىقلىق، ئۇنىۋېرسال ساپا ئاساس؛ مىللىي ئۆزلۈكنى ساقلاش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش، شەخسنىڭ ئىندىۋىدۇاللىقىنى لايىھىلەپ ۋە يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىپ، ئىجتىمائىي ئورنى ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى رولىنى ئەڭ زور دەرىجىدە گەۋدىلەندۈرۈش ھەم جارى قىلدۇرۇش ئارقىلىق ماس قەدەملىك ئۇنىۋېرسال تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈش مەقسەت بولۇپ، بۇلار ئىچىدە ئاڭلىقلىق مۇھىمنىڭ مۇھىمى، شۇنداقلا ئەڭ ئەقەللىي تەلەپ. ھالبۇكى، ئادەمنىڭ ئۇنىۋېرسال ساپاسىنىڭ تۈۋرۈكى بولغان ئەخلاق تەبىئىتىدىن ئاڭلىقلىقنى تەلەپ قىلىدىغان ئالاھىدە ئاڭ شەكلى بولۇش سۈپىتى بىلەن مەدەنىي دەۋردە ياشاۋاتقان بىزنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىمىزگە ئايلىنىشى، ئۇنى ئارتۇقچە تەكتلەپ ئولتۇرماسلىقىمىز لازىم ئىدى. ئەپسۇسكى، نۇرغۇن مىللەتلەر تەرەققىيات مەسلىسى ئۈستىدە ئىزدىنىۋاتقان، باش چۆكۈرۈپ ئۆگىنىۋاتقان ۋە قول سېلىپ ئىشلەۋاتقان ئەھۋالدا، بىز قىلغىلى ئىش تاپالمىغاندەك ھېسابسىز زېھنىي كۈچىمىز ۋە چەكلىك بايلىقىمىزنى سەرپ قىلىپ ئەخلاق مەسىلىلىرىنى مۇھاكىمە قىلىش بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈۋاتىمىز. قارايدىغان بولساق، كىتابخانىلارنىڭ پەشتاختىلىرىدىكى يېڭىدىن نەشر قىلىنغان كىتابلارنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ئەخلاقىي تەرغىباتلار مەزمۇنىدىكى قىيما كىتابلار؛ تېلېۋىزورنى ئاچسىڭىز ئەڭ ياخشى پروگراممىلاردا بېرىلىۋاتقىنى ھاراق ئىچمەسلىك، تاماكا، خروئىن چەكمەسلىك، ئۇچىنچى شەخستىن ھەزەر ئەيلەش، كېيىنىش، سالام ـ سەھەت، بالا تەربىيىلەش مەسىلىلىرى ھەققىدىكى ئاددىي مۇھاكىمىلەر؛ ژۇرناللارنى ۋاراقلىسىڭىز ئەڭ ئالدى بىلەن كۆزگە چېلىقىدىغىنى مىللىتىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئەخلاقىي چىركىنلىكلەر پاش قىلىنـ

غان ماقالىلەر، مەسچىتكە كىرىشكىنىڭ «كۆك قوچقار» نىڭ ھېكايىسى بىلەن قۇربانلىق قوينىنىڭ گۆشـ
نى قانداق تەقسىملەش ۋە تېرىسىنى نەگە بېرىش ھەققىدىكى قاياشلار، سورۇنلارغا بارساڭىز ئوڭ ـ
سولى يوق مەستلەرنىڭ كالچايغان ئېغىزلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان دوستلۇق، ۋاپا، ئاغىنىدارچىلىق ھەقـ
قىدىكى «ئۇلۇغۋار نەسىھەتلەر» ... ئىشقىلىپ ئاڭلايدىغىنىڭىز، ئوقۇيدىغىنىڭىز نىڭ كۆپ قىسمى
ئەخلاقىي دەۋەتلەر ! لېكىن، كۆرىدىغىنىڭىزچۇ؟ دەل دېيىلۋاتقان، دەۋەت ـ چاقىرىق قىلىنىۋاتقان
ئىشلارنىڭ تەتۇرى: چوڭلار (ئەلۋەتتە ھەممىسى ئەمەس، بىزدە مۇمكىن بولسا سوقتۇرۇۋالغۇدەك ئېسىل
مويسىپىتلارمۇ بار) ئۆز يېشىغا ماس كېلىدىغان ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى قىلىپ (مەسىلەن، مېھرىبان
ئانىلاردەك)، ئەۋلادلارغا ساغلام ياشاشنىڭ ئۇسۇلى ھەققىدە ئۇلگە بولۇشنىڭ ئورنىغا، ھازىرقى «ئادەم
ئۆلتۇرۇۋاتقان» ئادەمگەرچىلىكلىرىمىز ئاز كېلىپ قالغاندەك، ساۋاقداشلار يىغىلىشى، يۇرتلۇقلار چې-
يى دېگەندەك بىرنېمىلەرنى قوراشتۇرۇش ۋە نەۋرىلىرىنىڭ بۆشۈك توي، خەتنە توي باغاقلىرىنى سا-
ناش، كەلمىگەنلەردىن رەنجىپ ئاللىكىملەرگە دادلاش، ئۆزىگىمۇ، ئۆزگىگىمۇ كۆڭۈل ئاغرىقى تېپىش
ھەلەكچىلىكىدە ئاۋارە؛ قىسمەن ئوتتۇرا ياشلىقلار ۋە ياشلار بولسا ئۆز خىزمەت ئورۇنلىرىدا كۈچىنىپ
ئىشلەپ، ئەلگە نەپ يەتكۈزۈشنىڭ ئورنىغا پۈتۈن سەپ بويىچە ئەمەل ـ مەنسەپ ھەلەكچىلىكىدە سو-
كۇلداش بىلەن ۋەيرانە؛ ستۇدېنتلار بولسا تەستە قولغا كەلگەن ئوقۇش پۈرسىتىنى قەدىرلەپ، ئىجتە-
ھات بىلەن ئۆگىنىشنىڭ ئورنىغا ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ قان ـ تەرى بەدىلىگە كەلگەن پۇللىرىنى مەك-
تەپكە تاپشۇرۇپ قويۇپ، تورخانا، دىسكوخانا ۋە قىزىل مىلەڭزىلىك ئايرىمخانىلارنىڭ ئىس ـ تۈتەك-
لىرىدە ئىستىقبال ئىزدەپ سەرسانە ... كۈتۈپخانىلار چۆلدەرىگەن، مىڭ ئۇيغۇردىن ئىككىسىنىڭ ئۆ-
يىدە كىتاب ئىشكاپى يوق. لېكىن، رېستوران ـ بەزمىخانىلار ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان، ئىچىلىۋاتقان
يۇقىرى گرادۇسلۇق ھاراقلار، چېكىلىۋاتقان تاماكىلار، تۆكۈلۈۋاتقان تاماقلارنىڭ سانىنى ئېلىش
ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. ئايالىرىنىڭ پاراڭ تېمىسى كىيىمىنىڭ، ئەرلەرنىڭ پارىڭى يېگەن ـ ئىچكەن،
ئويىنىغان، ياتاق ئاچتۇرغانىنىڭ نېرىسىغا ئۆتمىگەن ... ئىشقىلىپ «ئات ئايلىخانغا، يول ساربخانغا» دې-
گەندەك ئەخلاقىي دەۋەتلەر كۈچەيگەنسېرى ئەخلاقسىزلىق قىلمىشلىرى ھەدەپ كۆپەيمەكتە، ۋابادەك
يامرىماقتا...

نېمىشقا شۇنداق بولىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن بىزگە ئەخلاق سىڭىشمەيدۇ؟ ئەخلاق قەھەتچىلىكى يەنە قا-
چانغىچە داۋاملىشىدۇ؟ ئەخلاقىي بىلىشنى ئەخلاقىي ھەرىكەتكە ئايلاندۇرۇش شۇنچىۋالا قىيىنمۇ؟
ئەخلاق بىزدىن زادى قانچىلىك يىراقلىقتا؟ ... بۇ ماقالىدە مۇشۇ جەھەتتە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈلىدۇ.

1. ئۇيغۇرلار ئەخلاقىي چۈشەنچىلەرگە باي مىللەت

ئۇيغۇرلار قەدىمىي، مەدەنىيەتلىك مىللەتلەرنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن تارىختىن بۇيان
ئەخلاققا، بولۇپمۇ ئەخلاقىي بىلىش نەتىجىلىرىنى يارىتىش ۋە ئۇلگە يارىتىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بې-
رىپ كەلگەن. مەدەنىيەت تارىخىمىزغا نەزىرىمىزنى ئاغدۇرغىنىمىزدا، ئۇيغۇرلاردا ئەڭ تەرەققىي قىلغان
ساھە ئەدەبىيات بولۇپ، مەشھۇر شەخسلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئەدەبىيات ساھەسىدىن يېتىشىپ
چىققان. ئەينى دەۋردە ئەدەبىياتنىڭ نوپۇزى مۇتلەق بولۇپ، باشقا پەنلەر (مەسىلەن، ئەخلاق، دىن، قا-
نۇن، تېببابەتچىلىك، ھوقۇقشۇناسلىق، ھەربىي ئىشلار ۋە تەبىئىي، ئىجتىمائىي پەنلەر) ئەدەبىياتنىڭ
تەركىبىدە بولغان ياكى ئەدەبىي يوللار ئارقىلىق تارقىتىلغان ۋە كېيىنكىلەرگە مىراس قالدۇرۇلغان
(بۇ قارىشىمىزنى ئېنىسكلوپېدىيىلىك ئەسەر «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ مەزمۇن قاتلىمى ۋە ئىجاد قىلىنىش
سەۋەبى پاكىتلىق ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ). ئەڭ مۇھىمى ئەخلاق ئەدەبىيات بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بو-
لۇپ، ئەخلاقىي بىلىش ھەققىدە قېتىرقىنىپ ئىزدىنىش، ئەسەرلەرنىڭ تەربىيىۋى قىممىتىنى ئالاھـ-

ده گەۋدىلەندۈرۈش، شۇ ئارقىلىق كىشىلەرنى چىنلىق، ياخشىلىق، گۈزەللىك ئۆلچىمى، تەلىپى بويىچە تەربىيىلەش ــ ئەدەبىياتنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى ۋە ئۇدۇمى قىلىنغان. مىللىي تۇرمۇش زېمىنىدا يېتىشىپ چىققان يازغۇچى - شائىرلار بۇ ئۇدۇمغا ئاكتىپلىق بىلەن ياندىشىپ، كىبىر - تەمەنادىن يىراق تۇرۇپ، ئەسەرلىرىدە دېگىنىگە ئۆزلىرى ئەمەل قىلىپ، مال - دۇنيانى ئۆزىگە دوست تۇتماي (مەسىلەن، ئاتاقلىق شائىر نەۋائى خانلىقىنىڭ مۆھۈرداری بولغان مەزگىللەردە ئەلگە پايدىلىق نۇرغۇن ئىشلارنى رويابقا چىقارغاندىن سىرت، بارلىق مال - مۈلكىنى ئاۋامنىڭ پاراۋانلىق ئىشلىرىغا سەرپ قىلغان. خەراباتىمۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا بارلىق مال - مۈلكىنى پېقىر - مىسكىنلەرگە تارقىتىپ بېرىپ، ئۆزى نامراتچىلىق ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزگەن)، ياماندىن قورقماي، ياۋاشنى بوزەك ئەتمەي، ھەممىدە ئەلنىڭ رايىنى، ئەلگە پايدىلىق بولۇشنى ئاساس قىلىپ، ئەسەرلىرىنى ئەخلاق گۈلىستانىغا ئايلاندۇرۇش يولىدا ئۈن - تىنسىز ئىزدىنىپ، خەلقنىڭ مەكتەپ سىرتىدىكى ئۇستازلىرى، مەنىۋى يولباشچىلىرىغا ئايلانغان. ئۇلارنىڭ ئەخلاقىي چۈشەنچىلەرگە باي ئەسەرلىرى ھەرخىل ۋاستىلەر ئارقىلىق ئاۋام ئاممىغا كەڭ تارقىلىپ، خەلقنىڭ ئەخلاقىي ئېڭىنى ئويغىتىش ۋە زامانغا لايىقلاشتۇرۇشتا، ئەۋلادلارنى مىللىي ئەخلاق ئۆلچىمى بويىچە تەربىيىلەپ، ئۇزلۇكسىزلىكىگە كاپالەتلىك قىلىشتا ئىنتايىن مۇھىم روللارنى ئويناغان. كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغىنى شۇكى، يازغۇچى - شائىرلار، موللا - ئۆلىمالار ئاممىدا ئۇزۇن مۇددەت ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، مەلۇم باسقۇچقا يەتكەندە، ھايات ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرى چوڭقۇرلىشىپ، تىنىپ «قىيام بولغاندا»، مەخسۇس ئەخلاق رىسالىسى يېزىپ، ئۆمۈرلۈك ھايات تەجرىبىلىرىنىڭ مېغىزىنى ئەلگە تارقىتىپ، مىراس قالدۇرىدىغان ياخشى ئادەت شەكىللەنگەن. شۇڭا، بىز مەدەنىيەت تارىخىمىزنى ۋاراقلىغىنىمىزدا، ئەخلاقىي تەرغىباتلار مەزمۇنىدىكى ئەسەرلەر كۆزىمىزگە ئەڭ كۆپ چېلىقىدۇ، مەسىلەن، مەڭگۈ تاش تېكىستلىرى، فارابىي ماقالىلىرى، «قۇتادغۇبىلىك»، قۇچۇ ئۇيغۇر شېئىرلىرىنىڭ يېرىمىنى تەشكىل قىلىدىغان پەندى - نەسىھەت خاراكتېرىدىكى شېئىرلار، «ئەتەبەتۈل ھەقايىق»، «مەھبۇبۇلقۇلۇب»، «مەسنەۋى خەراباتى»، «مەھزۇنۇلۇاھىزىن» قاتارلىقلار. بۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنىڭ سانى كۆپ بولۇپلا قالماستىن، مەزمۇنمۇ مول، شەكلى ئۆزگىچە، مىللىتىمىزنىڭ قوبۇل قىلىش پسىخىكىسىغا ماسلاشقان، قائىل قىلىش كۈچى يۇقىرى بولغاچقا، ئەخلاقىي بىلىملەر ئاۋام ئارىسىدا كەڭ تۈردە ئومۇملاشقان. شۇڭا، خەلقىمىز كىچىكتىن تارتىپ چوڭغىچە ئەخلاقنى چوڭ بىلىدىغان، ئەخلاقىي كەلىمىلەردىن سۆز ئاچالايدىغان ئۇدۇمنى شەكىللەندۈرگەن.

2. ئەخلاق بىزدىن يىراقلاشماقتا

مۇكەممەل ئەخلاق قۇرۇلما جەھەتتىن ئەخلاقىي بىلىش، ئەخلاقىي ھېسسىيات (تۇغرا - خاتاغا ھۆكۈم قىلىش)، ئەخلاقىي ئىرادە، ئەخلاقىي ھەرىكەتتىن ئىبارەت بىر - بىرىنى شەرت قىلىدىغان ۋە نىسپىي مۇستەقىللىققا ئىگە تۆت قاتلامدىن تەركىب تاپقان بولىدۇ. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ئەخلاقىي چۈشەنچىلەرگە باي بولۇش ــ ئەخلاققا ئېرىشىشنىڭ بىرىنچى قەدىمى بولۇپ، كىيىنكى ئۈچ قەدەمنى تاماملىماي تۇرۇپ، مۇكەممەل ئەخلاقتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. نۆۋەتتە خەلقىمىز ئەخلاقىي چۈشەنچىلەرگە ھەرگىزمۇ نامرات ئەمەس. يىراقنى قويۇپ، يېقىندىن گەپ ئاچقاندىمۇ مەرھۇم ئالىملىرىمىزدىن ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن، نىزامىدىن ھۇسەينىلەرنىڭ يول باشلىشى، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ۋە «جۇڭگو مىللەتلىرى» ژۇرنىلىرىنىڭ كەڭ قۇچاق ئېچىشى، ئابدۇرەئوپ پولات تەكلىماكانى، ئەختەم ئۆمەر، ئەسئەت سۇلايمان، ئابدۇقادىر جالالىدىن، ئابدۇلئەھەت ئابدۇرەشىت بەرقى، ئابدۇرېھىم دۆلەت، ئادىل ئابدۇقادىر، نۇرمۇھەممەت ئۇچقۇن قاتارلىق ئەدىب - تەتقىقاتچىلىرىمىزنى ئاكتىپ ئاۋاز قو-

شۇپ، تىنىمسىز ئىزدىنىشى بىلەن يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن «مىللەتنىڭ ژۇجۇدىدىكى مەنسۇى ئاجىزلىقلارنى، ئاساسلىقى ئەخلاقىي چىرىكىنلىك ۋە تەتۈرلۈكلەرنى رەھىمسىزلەرچە قامچىلاپ، ھىدا-يەتكە باشلاش»نى مەقسەت قىلغان ئاممىۋى خاراكتېرلىك ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ چۇقان سېلىۋاتقىنىغا 15 يىلدەك بولۇپ قالدى. بۇ جەريانداا يۇزلەپ ماقالىلەر ئېلان قىلىندى، مەخسۇس كىتابلار نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى، سۆھبەت - تەلقىنلەر ئېلىپ بېرىلدى. بۇنىڭغا نىسبەتەن كەڭ ئاۋامنىڭ قاتنىشىش ۋە قوبۇل قىلىش قىزغىنلىقىمۇ ئالاھىدە يۇقىرى بولدى ... ئەخلاقىي بىلىشنىڭ چوڭقۇرلىشىشى ئەخلاقىي ھېسسىياتنى غىدىقلاپ، خەلقىمىزنىڭ ياخشى بىلەن يامان، گۈزەللىك بىلەن رەزىلىكنى پەرقلەندۇرۇش ئىقتىدارىنىمۇ يېتىلدۇردى ۋە ئۇزلۇكسىز يۇقىرى كۆتۈردى. لېكىن، ئەخلاقىي بىلىش ۋە ئەخلاقىي ھېسسىيات ئەخلاقىي ئىزادە، ئەڭ مۇھىمى ئەخلاقىي ھەرىكەتكە ئايلىنالمايلا، بىرقاتار ئىزدىنىشلەرنىڭ ئاخىرقى نەتىجىسى نۆل بىلەن خاراكتېرلەندى. كىشىلەر ئەخلاقىي دەۋەتلەر ھەقىقىدىكى ماقالىلەرنى قولدىن - قولغا ئۆتكۈزۈشۈپ ئەتىۋارلاپ ئوقۇدى، سۆھبەت - تەلقىنلەرنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى، لېكىن ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى قىلدى، كۆنگەن سەنەمگە دەسسەۋەردى. ئومۇمەن، ئەخلاق بىزگە سىڭمىدى، بىزدىن بارغانسېرى يىراقلاپ كەتتى ... مەن نۆۋەتتىكى ئەخلاقىي ئىزدىنىشنى لىرىمىزنىڭ بىر پۈتۈن كارتىنىسىنى ناخشا - ئۇسسۇللۇق رېستورانغا ئوخشىتىشنى لايىق تاپتىم. مەلۇمكى، ناخشا - ئۇسسۇللۇق رېستورانلاردا كۆڭۈل خاھىشى بويىچە يىغىلغان مېھمانلار شېرىلەرنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ تاماق يەيدۇ، ھاراق ئىچىشىدۇ، ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە ساڭگۈل - سۇڭگۈل كىيىنگەن بىر توپ سازەندە - ناخشىچىلار ساز - ئاۋازلىرىنى تەڭشەپ نەغمىسىنى باشلىۋېتىدۇ. ئۇ-زۇن ئۆتمەي، پۈتكۈل سورۇن ھېچنېمىنى ئاڭقارغىلى بولمايدىغان داشقالىناققا ئايلىنىدۇ. سازچى سې-زىنى چېلىۋېرىدۇ، ناخشىچى ناخشىسىنى توۋلاۋېرىدۇ، كەيپىچىلىكتە كاللىسى قىزىپ كەتكەن مەستلەر سەھنىدىكىلەر بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوقتەك ئۆز پارىڭىنى قىلىشىۋېرىدۇ (پەقەت ناخشا توختاپ قالسا، غەيرىيلىك ھېس قىلىپ سەھنىگە قاراپ قويغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا)، بويۇنلىرىنى ئېلىشىپ، كىملەرنىڭدۇر غەيۋىتىنى قىلىشىدۇ، ئۇلۇغۋار پىلانلارنى تۈزۈشىدۇ، ۋەدە - قەسەملەرنى بېرىشىدۇ ... ئەتىسى كارىۋاتتىن قوپقىنىدا بولسا كاللىسى قوپقۇرۇق، ھەتتا ئاخشام قىيامەتلىك دوست بولۇشقان «ئاغىنىسى» كوچىدا ئۇچراپ قالسا، قارىمايلا ئۆتۈپ كېتىدۇ...

3. نېمىشقا ئەخلاق بىزگە سىڭمەيدۇ؟

خۇددى ئۆرەككە سۇ يۇقمىغاندەك، ئەخلاق بىزنىڭ روھىي قاتلاملىرىمىزغا سىڭىلمىدى. بۇنى بىز مىللىتىمىزنىڭ يېڭى تارىخىي شارائىتتىكى ئەڭ چوڭ پاجىئەلىرىدىن بىرى دېمەي تۇرالمايمىز. نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدۇ؟

(1) ئەخلاقنىڭ سىڭمەسلىكى بىر خىل تارىخىي ئىزچىللىق. يۇقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئۇيغۇرلار ئەخلاقىي بىلىش — چۈشەنچىلەرگە باي مىللەت. لېكىن، نېمە سەۋەبتىندۇر بۇ خىل بىلىش كۆپ ھاللاردا ئاۋامنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلىنالمايلا، چۈشەنچە پېتى قېلىۋەرگەن، سۆزلەنگەن، كىتاب قىلىپ يېزىلىپ، ئەۋلادلارغا مىراس قالمىغان، لېكىن شەخسنىڭ، كوللېكتىپنىڭ ئەملىيىتىدە تازا كۆڭۈلدىكىدەك ئەملىيلەشمىگەن. بۇ قارىشىمىزنى يازما تارىخىمىزنىڭ بېشى، ئوتتۇرىسى ۋە ئاخىرىدىن ئېلىنغان تۆۋەندىكى يازما پاكىتلار ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ:

ئالغىل ئۇگۈت مەندىن ئوغۇل ئەردەم تىلە.
بويدا ئۇلۇغ بىلگە بولۇپ بىلگىڭ ئۇلە.
(ئەي ئوغۇل مېنىڭ نەسىھىتىمگە قۇلاق سال، پەزىلەت تىلە، ئەل ئارىسىدا بۇيۇك ئالىم بول، بە-

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

لمىمىگىنى تارقات.)

قوشنى قونۇم ئوغۇشقا،
قىلغىل ئاڭار ئاغىرلىق.
ئارتۇت ئالىپ ئانۇنغىل،
ئەزگۈ تاۋار ئوغۇرلۇق①.

(ئۇرۇق - تۇغقان، قولۇم - قوشنىلارغا ياخشىلىق قىل، ئۇلارنى ھۆرمەتلە؛ ئۇلاردىن سوۋغا ئال - ساڭ، تېخىمۇ قىممەتلىك سوۋغا تەييارلا.)

بىلىم ئۆگىنىڭ ئەي بېگىم،
بىلىم سىزگە ھەمراھ بولۇر.
بىلىم ئۆگەنگەن ئەرگە
بىر كۈنى دۆلەت يار بولۇر.

دوست بولساڭ ياخشى بىلەن دوست بول،
ئۇ ساڭا كۆرسىتۇر توغرا يولنى.
كەسمەڭلا ئەگرى تالنى،
ئۇنىڭ شاخلىرىدا مېۋىسى بار.

پەزىلەتكى كىشى (گويا) گۆھەرگە ئوخشايدۇ،
پەزىلەتسىز كىشى (گويا) ئۆتۈك ئىچىدىكى پىتەككە ئوخشايدۇ②.

يۇقىرىقى شېئىرلاردا قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ خېلى مۇكەممەل بولغان ئەخلاقىي چۈشەنچىلىرى، گۈزەللىك بىلەن رەزىللىك، ياخشىلىق بىلەن يامانلىقنىڭ پەرقى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلىرى يىغىنچاق، ئوبرازلىق، سىڭىشلىك قىلىپ يەكۈنلەنگەن بولۇپ، كىشىنىڭ قايىللىقىنى ۋە ئەجدادلاردىن پەخىرلىنىش ھېسسىياتىنى قوزغايدۇ. لېكىن، ئۇنىڭ ئەمەلىيلىشىشى قانداق بولغان؟ مۇنداق بولغان: «تۈرك بۇدۇنى يەمە بۇلغانچ ئول (يەنى تۈرك خەلقى ھەقىقەتەن بۇلغىنىپ كەتتى) («تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تېشى» دىن). «... تۈرك خەلقى، سىلەر قانائەتچانسىلەر، ئاچ - توق قالىدىغانلىقىڭلارنى ئويلىمايسىلەر، تويغان ۋاقتىڭلاردا ئاچ قالىدىغانلىقىڭلارنى ئويلىمايسىلەر، شۇنداق قىلغانلىقىڭلار ئۇچۇن، ئۆزۈڭلارنى بېقىۋاتقان خاقانىڭلارنىڭ سۆزىنى ئالماي، ھەر تەرەپكە پىتىراپ كەتتىڭلار، (نەتىجىدە) ئۇ يەرلەردە ھالسىزلاندىڭلار، جېنىڭلاردىن ئايرىلدىڭلار. قالغانلىرىڭلار سەرگەردان بولۇپ، ئۆلۈم گىردابىغا كېلىپ قالدىڭلار ...»، «بەگلىرىدە، خەلقىدە ساداقەت بولمىغانلىقى ئۈچۇن ... ئىنى بىلەن ئاكىنى ئۆچمەنلەشتۈرۈپ قويغانلىقى ئۈچۇن، تۈرك خەلقى تىكلىنىپ بولغان دۆلىتىدىن مەھرۇم بولۇپتۇ ...»، «سىلەرنىڭ بارغان يېرىڭلاردا كۆرگەن كۈنۈڭلار مۇنداق بولدى: بەگ بولمىغان ئوغۇللىرىڭلار قۇل بولدى، پاك (خانىش بولمىغان) قىزلىرىڭلار دېدەك بولدى. بىلىمسىزلىكىڭلاردىن، ئەسكىلىكىڭلاردىن تاغام خاقان دۇنيادىن ئۆتتى ...» («كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» دىن). كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، يۇقىرىقى شېئىر -

① «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىن ئېلىندى.
② «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.

قوشاقلاردا قەيت قىلىنغان ئېسىل ئەخلاقىي دەۋەتلەر كىيىنكى دەۋردە خەلقىمىز تۇرمۇشىدا قىلچە-لىكمۇ ئەھمىيىلەشمىگەنلىكى ئۈستىگە، ئەكسىچە يول تۇتۇلۇپ، بىلىمسىزلىك، بولۇمسىزلىق، ئىتتە-پاقسىزلىق، تەپرىقىچىلىك، كۆيۈمسىزلىك، نىشانسىزلىق، ئاسىيلىق، ۋاپاسىزلىق قاتارلىق بولمىغۇر ئىللەتلەر ۋابا كېسىلىدەك يامراپ، مىللىي زالالەت قەدىمىنى تېزلەتكەن.

ئەمدى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەخلاققا، ئادەمگەرچىلىككە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان ئىسلام دىنىنى قو-بۇل قىلغاندىن كىيىنكى ئەخلاق دۇنياسىغا نەزىرىمىزنى ئاغدۇرىمىز. مەلۇمكى، بۇ دەۋردىكى ئەخلاقىي چۈشەنچىلەر بۇيۇك ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق ئەسىرىدە تەپسىلىي، مۇ-كەممەل، ئىلمىي يوسۇندا يەكۈنلەنگەن ھەم شەرھلەنگەن بولۇپ، شۇ دەۋردە پۈتكۈل دۇنيا مىقياسىدا ئەخلاق چۈشەنچىلىرى ھەققىدە بۇنىڭدىنمۇ مۇكەممەلرەك بىرەر مەخسۇس ئەسەر تېخى بارلىققا كەلمە-گەن. يۈسۈپ خاس ھاجىپ 65 باب، 13290 مىسرادىن تەركىب تاپقان بۇ شاھانە ئەسىرىدە مىللەتكە، خەلققە، دۆلەتكە، شۇنداقلا پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە مەسئۇل بولۇش يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ، دۆلەتنىڭ تۈۋ-رۈكى بولغان پادىشاھتىن تارتىپ جەمئىيەتنىڭ ھەربىر ئىش تەقسىماتى ھالقىسىدىكى ئاددىي پۇقرالارغىچە بولغان ھەر تەبىقە، ھەر ساھە كىشىلىرىنىڭ ئەخلاقىي ساپاسى، پەزىلىتى ھەققىدە ئېنىق تەلەپ ۋە مەنزىللەرنى كۆرسىتىپ بەرگەن بولۇپ، ئەسلىدە بۇنداق بۇيۇك ئەخلاق نەتىجىلىرى خەلقە-مىزنىڭ قەلب ئېتىزىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ، ئەھلىيىتىدە مېۋە بېرىپ، مىللەتنى روناق تاپقۇ-زۇشنىڭ مۇھىم ئەڭگۈشتىرى بولۇپ قېلىشى لازىم ئىدى. لېكىن، يىللارنىڭ ئۆتۈشى تىلەن بۇيۇك ئالىمنىڭ ئەقىدىسىمۇ نېمىشقىدۇر توپىدەك قەدىرسىزلىنىپ ۋە خارلىنىپ، ئەڭ ئاخىردا ئۇ ئۆزى ئا-پىرىدە بولغان زېمىندىنمۇ «سۇرگۈن قىلىنىش» تەك ئېچىنىشلىق قىسمەتكە دۇچ كەلدى. «تەدبىرنىڭ قانداق بولسا، تەقدىرنىڭ شۇنداق بولۇر» دېگەن ھېكمەتنىڭ روھى بويىچە، «قۇتادغۇبىلىك» تەك روھى مەشئىلىنى كېرەك قىلمىغان خەلقىمىز كىيىنكى مەزگىللەرگە كەلگەندە ھەممىدىن ئايرىلىپ، ئەتىدىن - كەچكىچە قورساق غېمىدە تىپىرلايدىغان ھايۋان كەبى تۇرمۇش كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولدى. پاكىتلارغا قاراپ باقايلى: «... ئالتە شەھەر مۇسۇلمانلىرى ئۆزلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ. ‹سىز كىم بولىسىز؟›، دەپ سورىسا، ‹چەنتۇ بولىمىز›، دەپ جاۋاب بېرىدۇ ... بۇلار ئارىسىدا خېلى چوڭ بايلار بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارمۇ ئۆز پايدىسى ئۈچۈنلا ياشايدۇ. مائارىپ ۋە ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا بىر تە-يىنمۇ بەرمەيدۇ. ھەتتا ئۆز بالىلىرىنىمۇ تەربىيىلىمەيدۇ، كەلگۈسى بىلەن كارى يوق. تىرىكلەرگە قا-رىغاندا ئۆلۈكلەرگە بەكرەك ئەھمىيەت بېرىدۇ. مەكتەپ سېلىش ئورنىغا پىششىق خىشتىن چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك گۈمبەزلەرنى ياسىتىدۇ. ئاتۇشتا ئوتتۇزلاپ گۈمبەز بار، ئەمما كۆزگە كۆرۈنگۈدەك بىرمۇ مەكتەپ يوق ... سەبىي قىزلارنى سەككىز - توققۇز يېشىدىلا ئەرگە بېرىدۇ. 12 - 13 ياشلىق ياتلىق قىلىنمىغان قىزلار ئەيىبلىك سانىلىدۇ. بىر قىز بىر ئەردە بىر ئايدىن تۇرالمايدۇ. بىر ئەر، ھالى يەتسە يىلىغا 40 - 50 قىزغا ئۆيلىنىدۇ. شۇ سەۋەبلىك ئەرسىز قالغان خوتۇنلار بەك كۆپ ئۇچرايدۇ. بالىلىق ئاياللارغا ياش بولسىمۇ ئەر چىقمايدۇ. بەك جىق قىزلار مۇساپىرلاردىن ھامىلدار بولۇپ قالى-دۇ. ئۇلار كۈنىگە ئۈچ - تۆت تىينىغا مويكىلاردا يۇڭ يۇيۇپ ئىشلەپ بالىلىرىنى ئۆزلىرى تەربىيىلەيى-دۇ ! ... بۇلارنىڭ نەزىرىدە خوتۇننى كۆپەرەك ئېلىش سۈننەت ۋە بىرىنچى دەرىجىلىك ساۋابلىق ئىش. ئاشۇ خىل ئېتىقادنىڭ سەمەرىسىدىن بولسا كېرەك، بۇ يەردە ئۆمرىدە يۈزدىن ئارتۇق قىزغا ئۆيلەنگەن كىشىلەر كۆپ ئۇچرايدۇ. خوتۇن - قىزلارنى ئۇرۇپ - سوقۇش، ئاغزىدىن قان كەلگۈچە قىيناش ئىكى-كىنچى دەرىجىدە تۇرىدۇ. بۇلارنىڭ نەزىرىچە، بارلىق قۇت - سائادەت ۋە بارچە يېتۈكلۈك كۆپەرەك خو-تۇن ئېلىپ ئۇلارنى قاتتىقراق قىيناشتۇر... يۇرەكلىرى، قانلىرى، ئىلىكلىرى ۋە سۆڭەكلىرىگە قەدەر خۇراپات بىلەن زەھەرلەنگەن. پاكىزلىق ۋە سالامەتلىككە قەتئىي رىئايە قىلمايدۇ. تۇرغان ئۆيلىرى قەۋ-

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

بىردەك تار ۋە قاراڭغۇ، كىيگەن كىيىملىرىمۇ كىر ۋە پاسكىنا. ئۆزلىرىمۇ ئۆلۈكتەك جانسىز ۋە روھسىز، توپا، چاڭ ـ توزان ئىچىدە ھايۋاندەك ئېغىناپ يۈرىدۇ. كىر يۇيۇش، مۇنچىغا چۈشۈشتەك ئىشلارنى بىلمەيدۇ. ۋۇجۇدلىرىنى غاپىللىق باسقان. ئىشلىمەيدۇ، شۇ سەۋەبلىك خار ۋە زەبۇن بولۇپ يۈرىدۇ، ئار ـ نومۇسنى يوقاتقان. ئىشلەشكە ئېرىنىپ تىلەمچىلىك قىلىدۇ. بۇلارنىڭ نەزىرىدە تىلەمچىلىك قىلىش ئەيىب ئەمەسمىش، ئەكسىچە باشقىلارنىڭ ئىشىنى قىلىش ئەيىب سانىلارمىش. بۇلار باشقىلارنىڭ ئىشىنى قىلغان كىشىنى «غالچا» دەپ مەسخىرە قىلىشىدۇ ... 12 ـ 13 ياشلىق بالىلار پۇتۇنلەي ئاناسىدىن تۇغما يالىڭاچ ھالەتتە ياشايدۇ ... خەلقنىڭ يۇرۇش ـ تۇرۇش، ئىش ـ ھەرىكەتلىرىدە تەرتىپسىزلىك، باشباشتاقلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. ياياق ـ توقماق كۆتۈرۈپ ئۇرۇش ـ تالاش، جەڭگى ـ جېدەل قىلىشاتتى. كىشىلەرنىڭ ھەممىسى يالاڭ ئاياغ يۈرەتتى ... يارىكەنت ئەتراپىدا قەلەم تۇتۇپ يېزىقچىلىق قىلىشنى بىلىدىغان ئادەملەر يوق دېسەم خاتا بولماس. شەھەردە بىرمۇ مۇنتىزىم مەكتەپ، يېڭىچە تەلىم ـ تەربىيە ئۇسۇلىنى ئۆگەنگەن بىرەر مۇئەللىم، گېزىت ئوقۇيدىغان، كۆزى ئوچۇق، زامانىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بىرمۇ ئادەم يوق. بۇلار ئۆزلىرىنىڭ قايسى زاماندا ياشاۋاتقانلىقىنىمۇ بىلمەيدۇ ... ساناش، ئۆلچەش دېگەن گەپلەر يوق، ھەممە ئىشنى مۆلچەر بىلەن قارىسىغا قىلىشىدۇ ... ھاراق ئىچمەيدۇ، لېكىن تاماكىنى كۆپ چېكىدۇ. قاپاقتىن ياسىغان يوغان قورساق چىلىملىرى بولىدۇ. ئەر ـ خوتۇن، قىزلىرىغا قەدەر شۇنداق چىلىملارنى تارتىدۇ ... سوپۇن ئىشلەتمەيدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر بار چاغدا بۆرىدەك يەيدۇ ـ دە، يوق چاغدا شۇمشىيىپ گۆرۈخانا ئەتراپىدا يۈرىدۇ... بەك تەتۈر ئىش قىلىدۇ، جاھانىنىڭ ئىشلىرىغا تەتۈرسىچە قارايدۇ ... ئۆلۈكلەرنى بەك ھۆرمەت قىلىدۇ ... شۇنىسى ھەيران قالارلىقلىكى، چەت ئەللەردىكى قېرىنداشلىرىغا مۇھەببەت بىلەن قارىسىمۇ، لېكىن ئۆز ئىچىدە ھېچ مېھىر ـ مۇھەببەت ھاسىل قىلالمايدۇ. نېمىشقىدۇر ئۆز ئارىلىقىدىكى يېقىن قېرىنداشلىقنى ئۇنتۇيدۇ. مىللەت ۋە جامائەت بولۇپ ئۇيۇشالمايدۇ. ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە پەقەت كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. قېرىنداشلىرىنىڭ ئىش ـ كۈشلىرى راۋاج تېپىپ كەتسە، ئۇنىڭغا ئىچى قىزىيدۇ. بىرىنىڭ دۇنياسى كېڭەيسە، بىرىنىڭ ئىچى تارىيىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىرلىك، ئۆملۈك، ھەمكارلىق ئىشلىرى ۋۇجۇدقا چىقماي تۇرىدۇ ...»[①]. ئەخلاقتىن سۆز ئېچىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئىپتىدائىي ئىنسانلاردىنمۇ بەتبەشىرە سىياقتا ياشاۋاتقان بۇ خەلقنى ئون ئەسىر ئىلگىرى «قۇتادغۇبىلىك»، «تۇركىي تىللار دىۋانى» دەك ئالەمشۇمۇل مەدەنىيەت مۇۋەپپەقىيەتلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، دۇنياغا ئۆزىنى تونۇتقان بىر جەڭگىۋار مىللەتنىڭ ۋارىسلىرى دېسە كىمنىڭمۇ ئىشەنگۈسى كېلەر؟

(2) ئەخلاق مىزانلىرىغا رىئايە قىلىش ـــ باشقىلار ئۈچۈندۇر. تۇرمۇشىمىزدا ئەخلاققا زىت بىرەر ئىش بىلەن شۇغۇللىنىپ قالساق، چوڭلارنىڭ ئېغىزىدىن مۇنداق تەنبىھلەرنى ئاڭلايمىز: ««بىزدە ‹قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە›، دەيدىغان گەپ بار، شۇڭا بۇنداق سەتلىشىپ يۈرسەك، ئەلە ـ مەھەللە نېمە دەيدۇ؟ شۇڭا يەڭ ئىچىدە بىر تەرەپ قىلىۋېتەيلى ... سەن بۇنداق كىيىنىپ يۈرسەڭ، خەق بىزنى نېمە دەيدۇ؟ پالانىنىڭ بالىسى جېنىدا ئوقۇش مۇكاپاتى ئېلىپ ئوقۇۋاتىدۇ، سەن ئوقۇش مۇكاپاتى ئالالمىساڭمۇ قۇلقىمىزنى تىنچ قىلىپ، قىزىل تاشلىق دېپلومنى بولسىمۇ ئېلىپ، يۈزىمىزنى يورۇق قىلغىن، ئەگەر شۇنداقلا قىلالمىساڭ، خىزمەت ئىشىكىنى ئۆزۈم توغرىلايمەن ... مۇئەللىم، بىز سىلىدىن خۇش بولۇپ كېتەيلى، بالىنى سەل ئەركە ئۆگىتىپ قويۇپتىكەنمىز، ھازىر باشقا بالا بولدى، بىز سىلىدىن دېپلومنىمۇ تەلەپ قىلمايلى، پەقەت بالىمىزنى مەكتەپتە ئوچ يىل ساق ـ سالامەت تۇرغۇزۇپ بەرسە-

① نوشىرۋان يائۇشېڭ: «ئۇيغۇرلار يۇرتىغا زىيارەت»، «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 2005 ـ يىللىق 2 ـ، 3 ـ، 4 ـ، 5 ـ، 6 ـ سانلىرى.

لىلا بىز شۇنىڭدىن رازى، ھازىر قايتۇرۇۋەتسىلە، يۇرتتا قانداقمۇ يۈزىمىزنى كۆتۈرۈپ يۈرەلەيمىز؟...» بىز بۇنداق «ئېشەكنى كۆۋرۈكتىن ئۆتكۈزۈۋېلىش» تېپىدىكى ئەخلاقىي دەۋەتلەرنى يەنە مۇئەللىملەر-نىڭ، ئاتا - ئانىلارنىڭ ئېغىزىدىن، ئەڭ مۇھىمى ئەل ئايىغى بېسىققاندىكى چاكىنا سۆز - ھەرىكەتلە-رىمىزدىنمۇ روشەن ھېس قىلالايمىز. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بىزدىكى ئەخلاق تەبىئىيلىكى، ئۆزگىچە رولى ۋە خاس سىڭىشىش يولى بىلەن ئىنسانىي مۇكەممەللىككە ئىنتىلىش يولىمىزدىكى مەنىۋى بايلە-قىمىزغا ئەمەس، بەلكى باشقىلارنىڭ كۆزىنى بويىاپ، ئۆلار ئالدىدا يۈزىمىزنى يورۇق قىلىۋېلىش مەق-سىتىدىكى يالغان يولخېتىگە ئايلاندۇرۇۋېلىنغان بولۇپ، يىلتىزى تولىمۇ تېيىز، ھاياتىي كۈچى بەكمۇ ئاجىز، مۇستەھكەم روھىي قالقان بولۇش شەرتىنى ھازىرلاشتىن خېلىلا يىراقتا !

(3) ئەخلاقىي تەربىيىمىز ئەمەلىيەتتىن ئايرىلغان. ھۆكۈمەتنىڭ ماۋارىپ فاكۇلتېتى «ئوقۇغۇچىلار-نى ئەخلاقىي، ئەقلىي، جىسمانىي ۋە گۈزەللىك جەھەتتىن تەڭ تەرەققىي قىلغان سوتسىيالىزمنىڭ ئىزباسارلىرىدىن قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىقىش» تىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭدا ئەخلاقىي تەربىيە بىرىد-چى ئورۇنغا قويۇلغان ۋە ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلگەن. شۇ سەۋەبلىك ئەخلاق دەرسى باشلانغۇچنىڭ بە-رىنچى يىللىقىدىن تاكى ئالىي مەكتەپكىچە بالىلىرىمىزنىڭ ئوقۇش ھاياتىغا باشتىن - ئاخىر يانىد-شىپ، مەزمۇن جەھەتتە بېيىپ ۋە چوڭقۇرلىشىپ ماڭىدۇ. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئەخلاق دەرسىنى تە-سىس قىلىشنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى توغرا، مەقسىتى ئېنىق بولۇپ، ۋاقتىمۇ تولۇق كاپالەتلەندۈرۈل-گەن. لېكىن، ئۇنىڭ ئۇنۇمىچۇ؟ ئۇنۇمى تازا كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەس. بۇنىڭ سەۋەبى ھەر تەرەپلىمە. ئا-ساسلىقى، بالىلارنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى پەقەت كىتابتىكى بىلىملەرنى يادلاپ ئىمتىھانغا تاقابىل تۇرۇش بولۇپ، ئۇلارنى ئۆز بىلىمگە ئايلاندۇرالمايدۇ، ھەرقانچە قىلسىمۇ ئەمەلىيەتتە ئىشلىتەلمەيدۇ، ئەخلاقىي مەسىلىلەرگە توغرا تەتبىقلىيالمايدۇ. مەسىلەن، بىرىنچى يىللىققا كىرگەن بالىڭىز ئۆزۈن ئۆتمەيلا سىزگە: «ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۆزى قىلىش، سەھەر تۇرۇش، تاپشۇرۇقلارنى ئەستايىدىل ئىشلەش، ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈش، قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتلەرگە قاتناشماسلىق ...» دېگەندەك ئەخلاقىي، سە-ياسىي ئىبارىلەرنى كۆزنى يۇمۇپلا بىر تىنىقىدا يادلاپ بېرىپ سىزنى سۆيۈندۈرۈۋېتىدۇ. لېكىن، بالە-ڭىز ھەرگىزمۇ ئۆز ئىشىنى ئۆزى قىلمايدۇ، ئويغاتمىغۇچە ئورنىدىن تۇرغىلى ئۇنىمايدۇ. ۋەتەن، سۆي-گۈ، قانۇن، دىن، دىنىي پائالىيەت دېگەندەك ئۇقۇملارنى بولسا چۈشىنىشتىن تېخىمۇ يىراقتا ... يەنە بىرى ئائىلە تەربىيىسى. بىزنىڭ ئائىلە تەربىيىمىزدىكى ئەڭ چوڭ ئاجىزلىق شۇكى، بىرى، تەربىيىنى قارىقويۇق مەكتەپكە ئىتتىرىپ قويۇپ، ئۆزى بىر ياندا قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرۇش، ئىش چىڭىغا يەتكەن، پويىز رېلىستىن چىقىپ كەتكەندە ئاندىن ئالدىراپ - تېنەپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، تىل - ئاھا-نەت، تاياق - توقماق بىلەن مەسىلىنى ھەل قىلىشقا ئۇرۇنۇش خاھىشى بىرقەدەر گەۋدىلىك. يەنە بە-رى، ئۆز بالىسىنى چۈشەنمىگەن ئەھۋال ئاستىدا نوپۇزىنى پەش قىلىپ، قاياقلاردىندۇر ئاڭلىۋالغان كا-تە قۇيرۇق ۋەز - نەسىھەتلىرى بىلەن بالىلارنىڭ بېشىنى ئۇماچ قىلىپ، ئۆزىدىنمۇ، ئۆزگىدىنمۇ، ئەخلاقتىنمۇ بەزدۇرۇش، ھەتتا ئۆيدىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇرلاش. ئۇچىنچى بىرى، رېئاللىقتىن چەتنىگەن ھالدا ئۆزىگە ساختا تارىخ ياساپ، ئۇنى كۆپتۈرۈپ سۆزلەش ئارقىلىق، ئۇچۇر دەۋرىدە يا-شاۋاتقان بالىسىنى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» دەۋرىنىڭ قېپىلىپ - ئۆلچەملىرىگە سېلىشتۇرۇپ ھەرەج تارتىش. بىزدە بۇنداقلار بەكمۇ كۆپ. مەسىلەن، بىز دائىم ئاتا - ئانىلارنىڭ: «بىز كىچىك ۋاقتىمىزدا مەكتەپكە پىيادە باراتتۇق، دادىمىز بىر موچەن پۇل بەرسە، بەش پۇڭغا بىر يانچۇق گازىر ئېلىپ، بەش پۇڭغا كىنو كۆرەتتۇق، ئۇچ پۇڭغا مۇز كالتىكى ئېلىپ يەيتتۇق ... سېنىڭ كۇنلۇك كىرايىڭ بىلەن خىراجىتىڭگە بەش كوي يەتمەيدۇ...» دېگەندەك قاقشاشلىرىنى ئاڭلايمىز. ئېنىقكى، بۇنداق قاقشاشلار ھەركۈنى بولۇپ تۇرىدۇ، لېكىن بالا ئەتىگەندە بەش كويىنى ئالمىسا مەكتىپىگە ماڭ-

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

مايدۇ. مېنىڭچە، بالىغا ئىقتىسادچىللىق تەربىيىسى بېرىش توغرا. لېكىن، ئۇ ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىشى لازىم. ھازىر بەش پۇتىغا بىر يانچۇق گازىر ئېلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئۇنى يانچۇقتىن چىقىرىپ ئەكە بىچارە قەلەندەرگىمۇ تەڭلىگىلى بولمايدۇ. ئېنىقكى، بۇنداق «تەيپىنەمنىكە ۋاقتىدىكى گەپلەر» بالىرىمىزنىڭ ئۇ قۇلىقىدىن كىرىپ بۇ قۇلىقىدىن چىقىپ كېتىدۇ. يەنە مەسىلەن، تورغا چىقىش مەسىلىسى ھازىرقى ئاتا ـ ئانىلارنىڭ بېشىنى ئەڭ ئاغرىتىۋاتقان قىزىق نۇقتا، شۇنداقلا قىيىن نۇقتا مەسىلىلىرىنىڭ بىرى. 99% ئاتا ـ ئانا بالىلىرىنىڭ تورغا چىقىشىغا قارشى. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە تور بالىلىرىنى تۈيۈق يولغا باشلايدىغان ئالۋاستى. راست شۇنداقمۇ؟ ئەمەلىيەتتە ئۇنداقمۇ ئەمەس. تور ھازىرقى زامان پەن ـ تېخنىكىسىدىكى زور بايقاش ۋە يۇكسىلىش بولۇپ، ئۇ كىشىلەرنىڭ ئۇچۇر بوشلۇقىنى غايەت زور دەرىجىدە كېڭەيتتى ۋە تېزلەتتى. ئۇنىڭدىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئۇچۇرلارنىڭ قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، ئۇ سىزنى يېڭى بىر دۇنياغا باشلاپ كىرەلەيدۇ، ئەڭ يېڭى ئۇچۇر ۋە يۇزلىنىشلەردىن خەۋەردار قىلىپ، ۋاقتىڭىزنى تېجەپ، خىزمەت ئۇنۇمدارلىقىڭىزنى ئاشۇرىدۇ. كۆپ سانلىق ئاتا ـ ئانىلارنى قورقۇتۇۋەتكەن تور ئويۇنلىرى ۋە سېرىق نەرسىلەر پۈتكۈل تور دۇنياسىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، دېگىزدىن تامچە بولۇپ، ئۇلارنى بالىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىدىن چەتلەشتۈرۈش، ۋاقىت بوسۇغىسىغا دەسسەتمەسلىك تامامەن مۇمكىن. ئەپسۇسكى، بىزدىكى ئاتا ـ ئانىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنىڭ تورغا بولغان تونۇشى يېتەرسىز بولغاچقا، ئۇنى قارىقويۇق ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولۇپ، بالىلىرىنى توردىن قورۇۋاتىدۇ. نەتىجىسىچۇ؟ دەل ئۇلارنىڭ ئويلىغىنىنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، قورۇغانسېرى بالىلىرى يېپىشۇۋېلىۋاتىدۇ. ئېنىقكى، بۇ بىھۇدە ئاۋارىچىلىك بولۇپ، بىرىنچىدىن، ئۇنى توسۇپ قېلىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس؛ ئىككىنچىدىن، بالىلارنىڭ تورغا چىقىشىنى چەكلەش ئۇلارنى ساۋاتسىز قالدۇرۇشقا ئۇرۇنغانلىق بىلەن باراۋەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەتراپلىق يېتىلىشىگە پايدىسىز. ئۇنداقتا ئىشنىڭ ئوڭى قايسى؟ بالىلارغا ماس كېلىدىغان يېشىل تور بەرپا قىلىش، ئۇلارغا تورغا چىقىشنىڭ مەقسىتى ۋە ئۇسۇلىنى توغرا ئىگىلىتىپ، بېشىدىلا توغرا يولغا يېتەكلەش، شۇنىڭغا كۆنىدۇرۇش، تورنى قۇرۇق گەپ سېتىش، ئويۇن ئوينىشىنىڭ ئەمەس، بەلكى ئۆگىنىۋاتقان دەرسىنىڭ ئۇچۇر مىقدارىنى ئاشۇرۇشنىڭ مۇھىم سورۇنىغا ئايلاندۇرۇشقا يېتەكلەشتىن ئىبارەتتۇر. بىزدە مۇشۇلارنى ئويلاپ باققان ۋە ئەمەلىيەتتە كۆرسەتكەن ئاتا ـ ئانىلار قانچىلىك؟

(4) مەتبۇئاتلاردىكى ئەخلاقىي دەۋەتلەر ئەخلاقسىزلارنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ بارالمايدۇ ۋە كىرمەيدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ 2006 ـ يىلىدىكى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان يىللىق كىتاب ـ ژۇرنال سېتىۋېلىش ئوتتۇرىچە سوممىسى ئاران ئۈچ يۈەن بولۇپ، كىشى بېشىغا بىر پارچىدىنمۇ توغرا كەلمەيدۇ. بۇنداق كىتاب ـ ژۇرنال ئوقۇشنى ئادەت قىلمىغان مىللەتتە ئەخلاقىي دەۋەتلەر ھەرقانچە كۈچەپ تەرغىب قىلىنغىنى بىلەن بەربىر كۆپ سانلىق كىشىلەرنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ بارالمايدۇ. يەنە بىرى، ئەخلاقىي چىركىنلىكلەرنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەنلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ھاراق سورۇنلىرى، بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلار، قاراڭغۇ ـ زەي ئۆيلەرنى ماكان تۇتقان بولۇپ، ئۇلار خۇددى شەپەرەڭگە ئوخشاش يورۇقلۇقتىن قورقىدۇ، كۆپ ھاللاردا كېچىسى ھەركەتلىنىپ، كۈندۈزلىرى ئۇيقۇسىنى تولۇقلايدۇ. ئەخلاقىي چۈقانلارنىڭ سادالىرى ھەرقانچە جاراڭلىق بولغىنى بىلەنمۇ بەربىر ئۇلارنىڭ پىنھان، قاراڭغۇ، زەي ئۆيلىرىنىڭ ئىشىكىنى چېكەلمەيدۇ، چېكەلىگەنلىرىمۇ بەتبۇي پۇراقلاردا ۋىروسلىنىپ كۈچىدىن قالمدۇ. نەتىجىدە، ئەخلاقىي دەۋەتلەرنى ئاڭلاش يەنىلا ئەخلاقلىقلارنىڭ زىممىسىگە يۈكلىنىدۇ. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئەخلاقنىڭ ئەل ئارىسىغا سىڭىمەسلىكىدىكى ئەڭ مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى.

(5) ئەخلاقىي دەۋەتلەر كۆپ، ئەمەلدە كۆرسىتىش ئاز، ئۇلگىنىڭ رولى تازا كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەس. بىزدە «مولللىنىڭ دېگىنىنى قىل، قىلغىنىنى قىلما»، «ھەممە ئىشنى موللا بىلەر، موللا قوپۇپ

كۆلگە سىيەر» دەيدىغان گەپ بار. بىزنىڭ خېلى كۆپ ساندىكى ئاقىللىرىمىزنىڭ ئەخلاقى دۇرۇس بولۇپ، دېگەنلەرنىگە ئۆزلىرى ئەمەل قىلمايدىغانلىرىمۇ، ھەتتا ماقالە - ئەسەرلىرىدە، جامائەت كۆرۈنۈشلىرىدە دېگەنلىرىنىڭ ئەكسىچە يول تۇتۇپ، ئۆزىنى ئۆزى كاچاتلايدىغانلارمۇ، بىر تال سېسىق ئالما بىر سېۋەت بېجىرىم ئالمىنى بۇلغىغاندەك، ئاقىللىرىمىزنىڭ يۈزىگە قارا سۈۋاۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس. مەلۇمكى، ئاۋام ئاقىللىرىمىزنىڭ، بولۇپمۇ ئەخلاقىي يۈكسىلىشىلەر ھەققىدە ئىزدىنىۋاتقانلارنىڭ سۆزىدىن كۆپرەك ئەمەلىي ھەرىكىتىگە قارايدۇ؛ دېگىنى بىلەن قىلىۋاتقانىمىز ماس كەلمىسە، ئۇنىڭ يازمىلىرى ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن بولسىمۇ، بەرىبىر ئۇنى قوبۇل قىلمايدۇ. بىر شائىر ھاراقنى ئەيىبلەپ شېئىر يېزىپ، ئۆزى كۈندە قاۋاق ئارىلاپ يۈرسە؛ بىر يازغۇچى ۋاپا تېمىسىدا رومان يېزىپ، بەش بالىسىنىڭ قېرىپ قالغان ئانىسىنى ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىپ، ئۆزى مىلەئىزە قايرىپ يۈرسە؛ ياشىنىپ قالغىنىغا باقماي چېچىنى كېسىپ ئالۋاستىدەك بويىۋالغان بىر ئايال تېلېۋىزور ئېكرانىدا ئاياللارنىڭ يۈرۈش - تۇرۇش، كىيىنىش ئەخلاقى ھەققىدە گەپ ساتسا؛ ئەتىدىن - كەچكىچە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئەتراپىنى چۆرگىلەپ، ئىككى توك - توك پۇلى ۋە ياغلىما گېپىلىرى، ۋەدە - قەسەملىرى بىلەن نەچچە قىزنى كاردىن چىقارغان ئادىمىي ھايۋانلار «قىزلار قېنى؟» دەپ جار سېلىپ يۈرسە؛ مۇشتۇمدەك تېنى بىلەن قېرى - ياش، ئۇرۇق - سېمىز دېمەي نەچچە ئون كىشىنى قاق سەنەم قىلىپ يولغا سالغان ئىشقۇاز خېنىم پەيزى كەتكەندە، ھەسرەتلىنىپ «يىگىتلەر قېنى؟» دەپ ماقالە يېزىپ كىشىلەرنى ئاغزىغا قاراتماقچى بولسا، ئېنىقكى، ئاۋام بۇنداق كىشىلەرنىڭ ۋايساشلىرىدىن گۇمانلانماي قالمايدۇ، ھەتتا ئۇلاردىن يىرگىنىدۇ. ئەپسۇسكى، بىزدە بۇنداقلار خېلىلا كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەمەلىيەتتىدە بۇرمىلىنىپ كېتىۋاتقان ئاتالمىش «ئەخلاقىي دەۋەتلەر» ئۆزى بىلەنلا كەتمەي، مۇشۇ يولدا ئۇن - تىنسىز ئەجىر سىڭدۈرۈۋاتقان ساپ نىيەتلىك كىشىلەرنىمۇ ئۆز سېپىگە سۆرەپ كىرىپ، ئۇلارنىڭ ئوبرازىنى خۇنۇكلەشتۈرۈپ، ئەخلاقنىڭ ئەل ئارىسىغا سىڭىشىشىغا كۆرۈنمەس توساقلارنى پەيدا قىلىۋاتىدۇ.

(6) ئەخلاقسىزلىق قىلمىشلىرىغا ياندىشىش خاھىشى ئېغىر، ئەيىبلەش، توسۇش ئادىتى كەمچىل. بىزدىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى كىشىلەر ياخشى بىلەن ياماننى، گۈزەللىك بىلەن رەزىللىكنى ئېنىق پەرقلەندۇرەلەيدۇ، لېكىن نېمىشقىدۇر كۆپ ھاللاردا يامانلىق، رەزىللىك تەرەپكە ئاسانلا ئېغىپ كېتىدۇ. ئەڭ چاتاق يېرى شۇكى، ئەخلاقسىزلىق قىلمىشلىرى ئوغۇل بالىدارچىلىقىنىڭ ئەڭ تۇپ بەلگىسى قاتارىدا ئۇلۇغلىنىپ، بولۇشچە كۆككە كۆتۈرۈلىدۇ. ئۇنىڭغا نەق مەيداندا تەنبىھ بېرىشكە ھېچكىم جۈرئەت قىلالمايدۇ. جۈرئەت قىلغانلار «كىشىنىڭ ئىشىغا ئارىلاشقانلار» قاتارىدا ئەيىبلىنىدۇ، ئارىغا ئېلىنمايدۇ. مەسىلەن، بىزدە ئاشنا ئۇيناش، پاھىشىۋازلىق قاتارلىقلار ئەخلاقسىزلىق قىلمىشى سانىلىدۇ، بۇنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ، لېكىن ئەرلەر سورۇنلىرىدا خوتۇنىدىن ئوغرىلىقچە پۇل ساقلاپ، نۆۋىتى كەلگەندە ئانچە - مۇنچە ئايىغىنى چىقىرىپ تۇرۇش، بەش - ئالتە موللاقچىنىڭ تېلېفون نومۇرىنى ساقلاش ۋە بەل تۇتتۇرۇش قاتارلىقلار ئەڭ ئەھمىيەتلىك ۋە شەرەپلىك ئىشلار قاتارىدا سۆزلىنىپ، شۇ ئىشلارغا ئىشتىراك قىلالمىغانلار ئوچۇق - ئاشكارا مازاق قىلىنىدۇ، ھەتتا ئەرلىك سالاھىيىتىنى ھازىرلىمىغان زەيپانىلەر قاتارىغا چىقىرىلىپ، بىر پۇلغا ئالغۇسىز قىلىۋېتىلىدۇ. بۇنداق سورۇنلاردا گەپنىڭ چوڭى «موللاقچىلار» بولۇپ، مىلەئىزە قايرىيالمىغانلار شەھەر ئالغان سانغۇندەك ئىشتىنىغا پاتماي كېرىلىپ كېتىشىدۇ؛ «بىر خوتۇنغا قاراشلىقلا» بولسا، خۇددى ئوغرىلىق قىلىپ نەق مەيداندا تۇتۇلۇپ قالغان گۇناھكاردەك ئۇيۇلۇپ، ئۆزىنى قويارغا يەر تاپالماي قالىدۇ ... ھاراق ئىچىپ، لەيلەپ يۈرۈشمۇ شۇنداق، بىزدە قانچىكى كۆپ ئىچەلىگەنلەر، كۈندە ئىچەلىگەنلەر، بولسا رېستورانلار-نىڭ مەخسۇس خانىلىرىدا ئىچەلىگەنلەر نوچى سانىلىدۇ، ئۇلار كېچىسى بولۇشىغا ئىچىپ، ئەتىسى

«چىشىنى چاققىلى» ماڭغاندا، ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى ئادەمگە پەخىرلىنىش ھېسسىياتى بىلەن «ئاخشام ئۇزۇن ئولتۇرۇپ قاپتىكەنمىز ...» دېگەننى ئەسكەرتىشنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايدۇ؛ بىرەر چوڭ باشلىق ياكى يۇزلۈكرەك كىشىلەر بىلەن ئولتۇرۇپ قالغان بولسا، بىر ئامال قىلىپ تونۇش - بىلىشلىرىنىڭ ھەنىۋاسىنى شۇ كۈندىكى «ئاجايىپ ئىچىشۇازلىق» نىڭ جەريانىدىن تولۇق خەۋەردار قىلىمىغۇچە ھەرگىز بولدى قىلمايدۇ. ھەتتا بۇنداق ھېكايىلەر بىرەر يىل، بەزىلىرى ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇن سۆزلىنىدۇ. ئائىلىغۇچىمۇ ھەرگىز زېرىكمەيدۇ، زېرىكسىمۇ ئېغىزىدىن چىقىرىشقا پېتىنالمايدۇ. ئومۇمەن، بىزنىڭ ئەخلاقىمىزدا نومۇس قىلىشقا جۈرئەت قىلغانلار كاللىسىنىڭ دەزى بارلار قاتارىغا چىقىرىۋېتىلىپ، ئارىغا ئېلىنمايدۇ.

4. ئەخلاق يېنىگىزدىلا

ئەمەلىيەتتە ئەخلاقنا ئېرىشىش ــ ئاسپىرانتلىقتا ئوقۇش ياكى تەكلىماكانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ماي يول ئېلىشتەك ئۇنچىۋالا قىيىن ئىشمۇ ئەمەس. ئۇ بىرىنچىدىن، مەبلەغ، ئىككىنچىدىن سىياسەت - تەستىق، ئۇچىنچىدىن مەخسۇس ۋاقىت، تۆتىنچىدىن زور ئەمگەك كۈچى ۋە ئەمگەك سىجىللىقى تەلەپ قىلمايدۇ. ئەخلاق بىلەن ئەخلاقسىزلىقنىڭ ئارىلىقى پەقەت بىر غېرىچلا بولۇپ، بىز ئۇنىڭغا يۇزلىنىشنى خالىساقلا، خۇددى ئەينەككە ئوخشاش ئۇمۇ شۇ ھامان بىزگە يۈزلىنىدۇ، كۈلۈپ قارىساق، شۇ ھامان تەبەسسۇم قىلىدۇ، قول پۇلاڭلىتىدۇ ... يۈقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، بىز ئەخلاقىي چۈشەنچىلەر ۋە ئەخلاقىي ھېسسىياتقا باي مىللەت. بىزدە كەم بولۇۋاتقىنى پەقەت ئەخلاقىي ئىرادە بىلەن ئەخلاقىي ھەرىكەت. بىز پەقەت ئاز - تولا نەپسىمىزدىن كېچىپ، ئېرىشكەن ئەخلاقىي چۈشەنچىلىرىمىزنى ئاڭلىق يوسۇندا ئەمەلىيىتىمىزگە تەتبىقلاپ، ئەمەلدە كۆرسىتەلىسەكلا، ناھايىتى تېزلا ئۆزىمىزنىڭ ئەخلاق گۈلىستانىنى قۇرۇپ چىقالايمىز. ئەلۋەتتە، نەپسىدىن، چىركىنلىك بەدىلىگە كەلگەن بىرەملىك راھەتتىن كېچىش ھەقىقەتەنمۇ ئاسان ئەمەس، لېكىن قىلغىلى بولمايدىغان ئىشمۇ ئەمەس. بىز ھەممە كىشىدىن يۈكسەك ئالىيجانابلىقنى، پەرىشتە سۈپەت پاكىزلىقنى تەلەپ قىلمايمىز. بۇنداق قىلىشمۇ ئەقىلگە، دۇنيانىڭ يارلىش قانۇنىيىتىگە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ. لېكىن، ئۇلاردىن چوڭ مەنپەئەتلەردىن ۋاز كېچەلمىگەن تەقدىردىمۇ، كىچىك ئىشلاردا بولسىمۇ ئاز - تولا نەپسىنى يېغىپ، ئەخلاق ساھىلىغا يېقىنلىشىشنى ئۈمىد قىلىمىز. مەسىلەن، ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىش، باشقىلارنىڭ ئەمگىكىگە كۆز قىزارتماسلىق، كۆز ئالدىدىكى ئازراق نەپنى دەپ غۇرۇرىنى دەپسەندە قىلماسلىق، ياخشىلىق قىلالمىسىمۇ يامانلىق قىلماسلىق، گەپ توشۇپ يۈرەك زېدىسى پەيدا قىلماسلىق، سالام - سەھەتنى جايىدا قىلىش، چوڭلارنى ھۆرمەتلەپ، كىچىكلەرنى، ئاجىزلارنى بوزەك قىلماسلىق، باشقىلارنىڭ خوتۇنىغا ساقال تاشلىماسلىق، كىيىملىرى كونا بولسىمۇ يۇيۇپ - دەزمالالاپ پاكىز كىيىش، مېنېرال سۇ ئىچكەندە قۇتىسىنى ئەخلەت ساندۇقىغا تاشلاش، ئاممىۋى سورۇنلاردا بوراندا قالغان ئادەمدەك ۋارقىراپ شىپ سۆزلەشمەسلىك ... قاتارلىقلار. يۇقىرىقىلار قارىماققا ئاددىي ئىشلاردەك قىلغىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە سىزنىڭ كۈنسېرى يىراقلىشىپ كېتىۋاتقان ئەخلاق ساھىلىغا يېقىنلىشىۋاتقانلىقىڭىزنىڭ، دوستلۇق قولىڭىزنى سوزۇۋاتقانلىقىڭىزنىڭ بىر تۈرلۈك مۇھىم ئالامىتى بولۇپ، ئۇلاردىن بىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئەمەلىيلەشتۈرگىنىڭىز ئەخلاق بىناسىغا بىر خىش قويغىنىڭىز بىلەن باراۋەر. ئېھتىمالكى، بۇنداق خىشلار قويۇلىۋەرسە، «تامار - تامار كۆل بولۇر» دېگەندەك، ئۆزىڭىزنىڭ كۆركەم ئەخلاق بىنايىڭىزنى قۇرۇپ چىقالىشىڭىزدىن ئەنسىرىشىڭىز ھاجەتسىز.

(ئاپتور خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومى تەشۋىقات بۆلۈمىدە)

▲ سىرنى ساقلىساڭ سىر ساڭا مەھبۇس، سىر ساقلىمىساڭ سەن سىرنىڭ مەھبۇسى.

— ئىبنى سىنا

▲ كېسەل بەدەن قىينىچىلىقلارغا چىداملىق، سەمەرلىك ئىشلارنى بېجىرىشكە قابىلىيەتسىز بولغىنىدەك، كېسەل روھمۇ ئەڭ يۇكسەك ۋە پايدىلىق نەرسىلەرنى پەرقلەندۈرەلمەيدۇ ۋە تالىمۇالالمايدۇ. روھنىڭ كېسەللىكى ئىلاھىي باشقۇرۇش ئەخلاقىنى رەت قىلىدۇ.

— فارابى

بىخۇد بولمىسا، تىرىكلىك چوقۇم ئۆتۈپ كېتىدۇ، كۈن ـ زامانلار كەلمەسكە كېتىدۇ. راھەت ـ پاراغەتكە ئاۋۇنۇپ كەتمە، كۈنلىرىڭ زايە بولىدۇ. بۇ بەختكە ئىشەنمە، ئۇ قەبىھ، ۋاپاسىزدۇر.

— يۈسۈپ خاس ھاجىپ

▲ بېخىل ـــ ناكەس، ئەخمەق، مۇلۇك ساقچىسىدۇر، يېمەي ـ ئىچمەي يىغىدۇ ۋە ئۇنى چىڭ تۇتىدۇ. ھايات ۋاقتىدا دوستىغا تۇزۇنىمۇ تېتىتمايدۇ، ئۇ ئۆلىدۇ (مېلى) قالىدۇ، (ئاخىردا) مېلىنى دۈشمىنى يەيدۇ.

— ئەھمەد يۈكنەكى

▲ ئەگەر ناتونۇش كىشى بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇپ قالساڭ، ئۇنىڭدىن تېز ئايرىلغىن. خاتىرجەم، ئامان ـ ئېسەن بولىسەن. چۈنكى، ئۇ سىنالمىغان، ناتونۇش ئادەم بولغانلىقتىن، گۇمان، شۈبھىدىن خالىي بولغىلى بولمايدۇ.

— شۈمسۈلمائالى قابۇس

▲ ئىككى يۈزلىمە ئادەمدىن مەدەت تىلەپ قىلما، ئۇنىڭدىن يىلاندىن قاچقاندەك قاچ.

— لوقمان ھېكىم

▲ خەلق زالىمدىن قاچىدۇ ۋە ئۇنىڭ يامان نامىنى، سەت خۇي ـ مىجەزىنى دۇنيانىڭ ھەممە تەرىپىگە يايىدۇ. يامان ئۇل ئۈستىدە سەلتەنەت سۈرگەن پادىشاھ ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆز ئۇلىنى ئۆز قولى بىلەن ئولتۇرغۇزىدۇ.

— شەيخ سەئدى

▲ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراش بىلەن مەرد، ئالىجاناب ئادەمنىڭ مەرتىۋىسى تۆۋەنلەپ كەتمەيدۇ؛ قىيىن، مۇشەققەتلىك ئىشقا دۇچ كەلگەندە خار بولمايدۇ.

— ئەللامە زەمەخشەرى

▲ ياخشى كىشىلەرنىڭ سۆھبىتىگە قاتنىشىش ۋە ئۇنىڭغا مايىل قىلىش ۋاجىپ بولغاندەك، يامانلارغا ئارىلىشىپ قېلىشتىن ساقلىنىشمۇ ۋاجىپتۇر. چۈنكى، ھەر تائىپە سۆھبىتى ئۆز تەسىرىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، ياخشى كىشىلەرنىڭ سۆھبىتىگە قاتنىشىش دۆلەتكە بەخت ـ سائادەت كەلتۈرگەندەك بەتنىيەتلەرنىڭ سۆھبىتىگە قاتنىشىشمۇ خارلىق ۋە پۇشايمان كەلتۈرىدۇ.

— ھۈسەيىن ۋائىز كاشىفى

▲ مېھمان ـــ ئاللاتائالادىن كىشىگە كەلگەن ھەدىيىدۇر، مېھمان ئالدىدا ئۆتەشكە تېگىشلىك بۇرچىنى ئادا قىلىش ياخشى پەزىلەتلەر جۈملىسىدىن بولۇپ، كىمكى مېھمانىنى ئىززەت قىلسا، بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئابرۇيلۇق بولىدۇ، ئاقىللارنىڭ: «مېھمانىنىڭ سانىغا باقماي، مەرھەمىتىگە باققىن» دېگەن سۆزى بار.

— موللا مۇھەممەد تۆمۈر قەشقەرى

▲ كىتاب ئوقۇغان كىشى تەپەككۇرنى ھەمراھ قىلماي، كىتابنىڭ شەرھى ـ ئىزاھىغىلا ئېسىلىۋالسا، گويا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

— ئابدۇقادىر دامۇللا

▲ مۇناپىقلار ھەرگىز ۋەدىسىگە ۋاپا قىلمايدۇ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە راستچىللىق ۋە پاكلىق يوق.

— خەراباتى

رەتلىگۈچى: **مۇھەممەتئابدۇللا ئەركىن**

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئادىلخان پادىشاھ

(چۆچەك)

رەتلىگۈچى: مۇھەممەتئىمىن قۇربان

زامان ـ زامانلار ئىلگىرى ئادىلخان ئىسىملىك بىر پادىشاھ ياشىغانىكەن. ئۇ يۇرتنى ئادىل-لىق بىلەن سوراپ پۇقرالارنىڭ دەردىگە دەرمان، غېرىب ـ مۇساپىرلارغا باشپاناھ بولىدىكەن.

بىر كۈنى خانىش ھامىلدار بولۇپ قاپتۇ ۋە ئاي ـ كۈنى توشۇپ قوشكېزەك ئوغۇل تۇغۇپتۇ. پادىشاھ خۇشاللىقىدا خانىشقا يۇقىرى مەرتىۋە بېرىپتۇ، پۈتۈن يۇرت خەلقىنى چاقىرىپ مەرىكە ئۆتكۈزۈپتۇ. پۇقرالارغا خەزىنىسىدىن پۇل، ئاش-لىق تارقىتىپتۇ. ئاخىر ئۆلىمالارنىڭ مەسلىھىتى بىلەن بۇ بالىلارنىڭ بىرىگە ھەسەن، يەنە بىرىگە ھۈسەن دەپ ئات قويۇپتۇ. بالىلار ساغلام، ئەخلاق-لىق، ئەقىللىق چوڭ بوپتۇ. بۇلار 15 ياشقا تولغان كۈنى پادىشاھ كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، بالىلارنىڭ تۇغۇلغان كۈننى خاتىرىلەپتۇ. زىياپەت ئاخىرلە-شاي دېگەندە، غېرىب ـ مىسكىنلەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان ئون قاراقچى پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

ـــ بىز قاراقچىلارغا ئۇچراپ مال ـ دۇنيالە-رىمىزدىن ئايرىلغان سودىگەرلەر بولىمىز. تىرە-شىپ ـ تىرمىشىپ ئاران بۇ يۇرتقا يېتىپ كەل-دۇق. ئاغزىمىزغا بىر چىشلەم نان سالمىغىلى ئىككى كۈن بولدى. ئۆزلىرىدىن خەيرخاھلىق تە-لەيمىز، ـــ دېيىشىپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرىگە قاراپ:

ـــ بۇ مۇساپىرلارغا زىياپەت بېرىڭ، ـــ دەپ بۇيرۇپتۇ.

بۇ «سودىگەر»لەر تويغۇچە يەپ ـ ئىچىشىپ-تۇ. زىياپەتتىن كېيىن پادىشاھ بۇلارنى مېھمانخا-نىسىدا قوندۇرۇپ قاپتۇ.

قاراقچىلار ئۇخلىغان بولۇپ يېتىشىپتۇ. ئەتراپ تىنچىغاندىن كېيىن، خەزىنىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ، ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى تاغارلىرىغا قاچىلاپ پادىشاھنىڭ ئات ـ قېچىرلىرىغا ئارتىپ-تۇ. شۇ ئاردا خانىش ھاجەت قىستاپ ھۇجرىسىدىن چىققانىكەن، قاراقچىلار ئۇنىڭ ئاغزىغا پاختا تىقىپ بىر قېچىرغا مىنگۈزۈپتۇ ۋە ئات ـ قېچىرلارنى ئۇچقاندەك چاپتۇرۇپ قېچىپتۇ.

پادىشاھ ئويغىنىپ قارىسا خانىش يوق تۇر-غۇدەك. ئاردا ۋەزىر كىرىپ:

ـــ ۋاي پادىشاھىم، خەزىنىنىڭ ئىشىكى ئو-چۇق، ئالتۇن ـ كۈمۈشلەر يوق تۇرىدۇ، ـــ دەپتۇ.

پادىشاھ بىلەن ۋەزىر مېھمانخانىغا كىرىپ قارىسا، ئاخشامقى «سودىگەر»لەرنىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمەپتۇ. پادىشاھ قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ. ئۇ دەرھال ئوغلى بىلەن ۋەزىرنى ۋە بىرقانچە چاپەر-مەننى ئېلىپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار ئۇچقۇر ئاتلارغا مىنىپ قاراقچىلارنىڭ كەينىدىن ئىز بې-سىپ قوغلاپتۇ، ماڭا ـ ماڭا سەھرا جاڭگاللاردىن، چۆل ـ جەزىرىلەردىن، تاغ جىلغىلاردىن ئۆتۈپ بىر دەريانىڭ توغرا كېلىپ قاپتۇ. بۇ دەريانىڭ سۈيى بەكمۇ ئۇلۇغ بولۇپ، ھەيۋەتلىك دولقۇنلاپ ئاقىدە-كەن. پادىشاھ ۋەزىرنى دەريادىن ئۆتكۈدەك جايىنى چاغلاپ چىقىشقا بۇيرۇپتۇ. ۋەزىر دەريانىڭ ئون قەدەم ماڭار ـ ماڭمايلا كۆچلۈك دولقۇن ئۇنى يېقىتىپتۇ. ۋەزىر: «مېنى قۇتقۇزۇڭلار» دېگىنىچە بىر لەيلەپ ـ بىر چۆكۈپ ئېقىپ كېتىپتۇ. پادە-شاھ چاپارمەنلەرگە ۋەزىرنى قۇتقۇزۇشنى بۇيرۇ-تۇ. چاپارمەنلەرمۇ دەرغا سەكرىشى بىلەنلا يېقە-لىپ قايتا ئورنىدىن تۇرالماي سۇغا غەرق بولۇپ ئۆلۈپتۇ. پادىشاھ دەريا بويىدا ئىككى ئوغلى بە-

لەنلا قاپتۇ.

— تەڭرىگە تەۋەككۈل... — دەپتۇ پادىشاھ ۋە ئىككى ئوغلى بىلەن قول تۇتۇشۇپ سۇغا كىرىپتۇ. ئون بەش قەدەمچە ماڭغاندىن كېيىن، ھەسەن مۇدۇرۇپ يىقىلىپتۇ ـ دە، پادىشاھنىڭ قولىدىن ئاجراپ ئېقىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ھۇسەننىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ مېڭىپتۇ. دەريانىڭ ئوتتۇرىغا بارغاندا، تاغدەك بىر دولقۇن بۇلارنى يىقىتىپتۇ. دادا ـ بالا بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىپ كېتىپتۇ.

پادىشاھ لەيلىگەندە تىنىۋېلىپ، چۆككەندە ئېغىز ـ بۇرنىنى چىڭ ئېتىۋېلىپ ئېقىۋېرىپ-تۇ. ئېقىپ ـ ئېقىپ بىر چاغدا قىرغاققا چىقىپ قاپتۇ. پادىشاھ ئۆزىنىڭ تىرىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ خۇداغا مىڭ شۈكرى ئېيتىپتۇ ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ يولىغا راۋان بوپتۇ. ئۇ يۇرتمۇيۇرت كېزىپ قاراقچىلارنى ئىزدەپتۇ، لېكىن تاپالماپ-تۇ. بۇ يۇرتلاردا ھېچكىم ئۇنى تونۇمىغاچقا، ئۇ-نىڭغا تىلەمچىلىك قىلىشتىن باشقا تىرىكچىلىك يولى بولماپتۇ. ئادىلخان پادىشاھ بىرقانچە يىل تىلەمچىلىك قىلىپ يۇرۇپ، ئاخىر باشقا بىر يۇرتقا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇچىنچى كۈنى قاتتىق بوران چىقىپ، پادىشاھ يولدىن ئېزىپ كېتىپتۇ. بىر چاغدا بوران توختاپتۇ. پادىشاھ قارىسا بىر چۆل ـ باياۋاندا تۇرغۇدەك، يەي دېسە نان يوق، ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇققا چىداپ يەنە مېڭىپتۇ. بۇ چۆل ـ جەزىرىدە ئۇنىڭغا بىرەر كىشىمۇ ئۇچرىماپتۇ. ئاخىر ماغدۇردىن كېتىپ، بىر توغراق تۇۋىدە يېتىپ قاپتۇ. بۇ پادىشاھ بۇ يەردە يېتىپ تۇرسۇن. ئەمدى بىز گەپنى دەريا-نىڭ بۇ قېتىمدىكى شەھەردىن ئاڭلايلى:

بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھىنىڭ يېشى سەكسەن-دىن ئېشىپتۇ ۋە كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. يەتتە ئىقلىمدىكى بارلىق داڭلىق تېۋىپلارمۇ ئۇ-نىڭ كېسىلىگە داۋا تاپالماپتۇ. پادىشاھ ۋەزىر ـ ئەمەلدارلارنى يېنىغا چاقىرىپ:

— مېنىڭ كېسىلىم ساقايمايدىغان ئوخشاي-دۇ. مەن ئۆلگەندىن كېيىن، ئوردىدىكى بەخت قۇشىنى قويۇپ بېرىڭلار. قۇش كىمنىڭ بېشىغا قونسا، شۇ كىشى مېنىڭ ئورنۇمغا پادىشاھ بولسۇن، — دەپ ۋەسىيەت قىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي پادىشاھ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. ئوردىدىكىلەر ئۇنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە قەپەستىكى بەخت قۇشىنى ئاسمانغا قويۇپ بېرىپتۇ. ۋەزىرلەر ۋە ئەمەلدارلار قۇش قەيەرگە ئۇچسا، شۇ تەرەپكە يۈگۈرۈشۈپتۇ. لېكىن، قۇش بۇ شەھەردە ھېچكىمنىڭ بېشىغا قونماي، جاڭگاللىق تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپتۇ. ۋەزىرلەر ئاتلىرىنى تېز چاپتۇرۇپ، بەخت قۇشىنى كۆزدىن يوقىتىۋەتمەي مېڭىپتۇ.

بىر چاغدا قۇش تىك ئۇچۇپ ئېگىزلەپ قا-نات قېقىپ تۇرۇپ زېمىنغا كۆز يۈگۈرتۇپتۇ ۋە ئۇچقاندەك پەسلەپ بىر تۇپ توغراققا قونۇپتۇ. بەخت قۇشىنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقانلار دەرھال توغراق تۇۋىگە كېلىشىپتۇ. قۇش توغراقتىن چۈشۈپ توغراق تۇۋىدە ھوشسىز ياتقان بىر ئا-دەمنىڭ گەۋدىسىگە قونۇپتۇ.

خىزمەتكارلار بۇ زەئىپ ئادەمنى ئوردىغا ئەكېلىپ يۇيۇپ، تازىلاپ داۋالاپتۇ، قۇۋۋەتلىك غىزالار بىلەن بېقىپتۇ. ئۇ ئادەمگە بىرئاز ماغ-دۇر كىرىپ ئورنىدىن تۇرۇپتۇ. ئوردا ئەھلى ئۇ-نى تەبرىكلەپ شاھلىق تاجىنى كىيگۈزۈپتۇ. بۇ كىشى شاھلىق سىياقىغا كىرىپتۇ ۋە تەختكە چىقىپ ھۆكۈم يۈرگۈزۈشكە باشلاپتۇ. پادىشاھ ئۆزى ئۇچۇن سادىق خىزمەت قىلىدىغان ئىككى ۋەزىر ئىزدەشكە باشلاپتۇ. ئۇ مۇلازىملىرى بىلەن شەھەرنى ئايلىنىپ كېتىۋېتىپ، بىر دوقمۇشتا نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ توپلىشىۋالغانلىقىنى كۆ-رۈپتۇ. قارىسا دوقمۇشتىكى تامدا «بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرى دەريادا تور تاشلىغان ئىدىم، تور-غا بىر ئالتۇن بېلىق چۈشۈپ قالدى، بېلىقنى ئۆلتۈرسەم ئىچىدىن ئون بەش ياشلىق چىرايلىق بىر ئوغۇل بالا چىقتى. بەش يىلدىن بۇيان بۇ بالىنى بېقىپ كەلدىم. ئەمدى تۇرمۇش قىيىن-چىلىقى تۇپەيلى بۇ بالىنى ساتماقچىمەن...» دې-گەن مەزمۇندا ئېلان چاپلاغلىق تۇرغۇدەك. پادە-شاھ بېلىقچىنى ئىزدەپ تېپىپ، ئۇ بالىنى سې-تىۋاپتۇ ۋە ئوردىغا ئەكەپتۇ. يەنە بىر ۋەزىر ئىزدەپ يۈرت كېزىشكە باشلاپتۇ. مېڭىپ ـ مې-ڭىپ تاغ باغرىدا قوي بېقىۋاتقان بىر پادىچىغا ئۇچراپتۇ. پادىچىنىڭ يېنىدا يىگىرمە بەش ياشلاردىكى بىر يىگىت بار ئىكەن. پادىشاھ پادە-چى بىلەن تونۇش ـ ئامانلىق سوراشقاندىن كې-يىن:

— بۇ سىزنىڭ ئوغلىڭىزمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— شۇنداق، — دەپتۇ پادىچى، — ئون يىل

بۇرۇن دەريا بويىغا مال سۇغارغىلى بارسام، بۇ بالا قىرغاقتا يىغلاپ ئولتۇرۇپتىكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ بالىنى ئۆزۈمگە بالا قىلىۋالدىم.

پادىشاھ پادىچىغا نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش بېرىپ، يىگىتنى ئېلىپ ئوردىغا قايتىپتۇ. شۇ-نىڭدىن كېيىن يىگىتلەرنىڭ بىرىنى ئوڭ قول ۋەزىرلىككە، يەنە بىرىنى سول قول ۋەزىرلىككە تەيىنلەپتۇ. بۇ ياش ۋەزىرلەر شاھقا سەممىي، توغرا مەسلىھەتلەرنى كۆرسىتىپ دۆلەت ئىشلە-رىنى باشقۇرۇشقا قاتنىشىپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ. بىر كۈنى پادىشاھ پۇقرالارنىڭ ھال ـ كۈنىنىڭ قانداقلىقىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن، ئىككى ۋەزىرى بىلەن پۇقراچە كىيىنىپ شەھەر كوچىلىرىنى ئايلىنىش-قا باشلاپتۇ. مېڭىپ ـ مېڭىپ قورسىقى ئېچىپ-تۇ. ئۇلار دوقمۇشتىكى ئاشخانىغا كىرىپ غىزا-لىنىپتۇ. غىزالىنىۋاتقاندا قىرىق بەش ياشلاردىكى بىر ئايال بۇ مېھمانلارغا چاي قۇيۇپتۇ. چاينىڭ تەمى پادىشاھقا يېقىپتۇ. «بۇ چاي بالىلىرىمنىڭ ئانىسى دەملىگەن چايدەك تەملىك چاي ئىكەن» دەپ ئويلاپ، ئاشخانا خوجايىنىدىن:

ـــ بۇ سىزنىڭ خوتۇنىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ.

ـــ ياق، ـــ دەپتۇ خوجايىن، ـــ بۇ مەزلۇم بۇ ئاشخانىغا تىلەمچىلىك قىلىپ كەلگەنىكەن، ئېچىم ئاغرىپ چايچىلىققا تەيىنلەپ قويدۇم.

پادىشاھ ۋەزىرلىرى بىلەن ئوردىغا قايتىپ بېرىپ مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، ئاشخانا خو-جايىنىنىڭ رازىلىقى بىلەن چايچى ئايالنى ئوردا-غا ئېلىپ كېتىپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ، قۇربان ھېيىت كەپتۇ. پادىشاھ خوتۇن ـ بالىلىرىنى سېغىنىپ يۇرىكى لەختە ـ لەختە قان بوپتۇ. ئۇ ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن ئىككى ۋەزىرى ۋە چايچى ئايالنى ئۆزى ھاردۇق ئالىدىغان راۋاققا تەكلىپ قىپتۇ. بىر چاغدا پادىشاھ:

ـــ ھەربىرىمىز بېشىمىزدىن ئۆتكۈزگەن سەرگۈزەشتىلىرىمىزنى سۆزلىشەيلى، ـــ دەپتۇ.

ھەسەن ئاۋۋال گەپ باشلاپ:

ـــ مەن ئەسلىدە ئادىلخان پادىشاھنىڭ ئە-تىۋارلىق ئوغۇللىرىنىڭ بىرى ئىدىم، ـــ دەپتۇ ۋە دەريادا ئېقىپ كەلگەنلىكى، پادىچىغا يارەملە-شىپ مال باققانلىقى قاتارلىقلارنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ. ھۈسەنمۇ سەرگۈزەشتىلىرىنى بىرمۇبىر سۆزلەپ بېرىپتۇ. چايچى ئايال ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي:

ـــ ۋاي، بىچارە بالىلىرىم، ـــ دەپ ھەسەن بىلەن ھۈسەننى قۇچاقلاپ يىغلاپتۇ. پادىشاھ بۇ-نىڭدىن ھەيران بولۇپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي تە-ڭىرقاپ تۇرۇپ قاپتۇ ۋە بىر دەمدىن كېيىن:

ـــ خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن بىر ئائىلە كە-شىلىرى بىر يەرگە جەم بولدۇق، ـــ دەپ يامغۇر-دەك شادلىق يېشىنى تۆكۈپتۇ.

پادىشاھ شۇ خۇشاللىقىدا پۇتۇن يۇرت ئەھلە-رىنى چاقىرىپ چوڭ زىياپەت بېرىپتۇ. زىياپەت راسا قىزىغاندا ئون ئادەم كىرىپتۇ ۋە:

ـــ بىز يولدا قاراقچىلارغا ئۇچراپ قېلىپ، مال ـ دۇنيالىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالغان سودا-گەرلەرمىز. يەيدىغىنىمىز تۇگەپ كەتكىلى ئىككى كۈن بولدى. ئۆزلىرىدىن خەيرخاھلىق تىلەيمىز، ـــ دەپتۇ. پادىشاھ ئەينى ۋاقىتتىكى ئىشنى ئېسىگە ئالىپتۇ ـ دە، سىرتقا چىقىپ قىلىچ ـ نەيزىلەر بىلەن قوراللانغان ئەللىك لەشكەرنى باشلاپ كە-لىپتۇ. قاراقچىلار ئۆز سىرىنىڭ پاش بولۇپ قال-غانلىقىنى بىلىپ قورققىنىدىن بارلىق جىنايەت-لىرىنى ئىقرار قىپتۇ. پادىشاھ بارلىق پۇقرالارنى يىغىپ قاراقچىلارنى زىندانغا تاشلايدىغانلىقىنى جاكارلاپتۇ ۋە:

ـــ قاراقچىلارنىڭ زىيانكەشلىكىدىن بىزنىڭ بۇرۇنقى شاھلىق تەختىمىز ھەم ئائىلىمىز ۋەيران بولغانىدى. خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بىز ئەر ـ خوتۇن، ئاتا ـ بالىلار بۇ ئوردىغا قايتا جەم بول-دۇق. بۇ خۇشاللىقنى بارلىق پۇقرالىرىم بىلەن ئورتاقلاشماقچىمەن، ـــ دەپتۇ ۋە تاۋاق ـ تاۋاق ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى چېچىپتۇ. خەلق خۇشال-لىقتا چۆمۈپتۇ. ئادىلخان پادىشاھ ئۆمرىنىڭ ئا-خىرىغىچە خاتىرجەم ياشاپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: قاراقاش ناھىيە ياۋا يېزا غاراللىق كەنتىدىن ئەنسەرىخان

(رەتلىگۈچى قاراقاش ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا)

داستىخان مەيدانىدىكى جەڭ

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئەبەيدۇللا مۇھەممەد

بۇرۇنىسىنىڭ بۇرۇنىسىدا، قۇشقاچ تۆگىنىڭ لوككىسىدا، تورغاي قوينىڭ دۇمبىسىدە ئۇۋلايدىغان چاغدا، ھەزرىتى تائام تۆرەم ئۆزىنىڭ سېخىي ـ خالىس نىيەت ۋە ئىقبالىلىرى بىلەن ئىنسانلارنى كۆ-تۇۋېلىش ئۈچۈن ناھايىتى كاتتا بىر سورۇن ھازىرلىدى.

سورۇن ئەھلى ئالدى بىلەن قەدىناس دوستى قازان ئاغىچىغا ئۇقتۇرۇش قىلىپ، ئارزۇلۇق قىزى چۆچۈرە خېنىم ۋە قوشنىسى سىنچاي خېنىملارنىڭ داستىخان مەيدانىغا ۋاقتىدا يېتىپ كېلىشىنى، خىزمەتكار ـ مۇلازىملاردىن:

چىنە ـ چەينەك، چۆگۈن، قاچا ـ قومۇچ،
ئاشتاختا، سۇپۇرا، خەپمەش، نوغۇچ،
ئەنبەل، تاختا، دۆشە، پوزا،
قوشۇق، تاۋاق، چوكا ـ كويزا،
داس، چېلەك، قاپاق سوغا،
ئەڭ مۇھىمى كۈپ ـ كوزا،
ئاپتۇۋا، چىلاپچا، قول يۇغۇچ،
ئاغىچا خېنىم①، قازان ـ قومۇچ، داڭقان يۇغۇچ،
چويلا، كابكى، چۆمۇچ، كەملىگۈچ
پىچاق، قىڭراق، بىلەي، كاپلىغۇچلار

نىڭ جىددىي تەييارلىق قىلىشىنى، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ھەزرىتى تونۇر تۆرەمنىڭ تائىپىلىرىدىن ھەمەك يۇمشاق مەزە، قاتلىما قازى باشلىق بارلىق مۇرىتلىرىنىڭ داستىخانغا ۋاقتىدا ھازىر بولۇشىنى جېكىلىدى. شاھى سۇلتان پولو تۆرەم ئالاھىدە باغاق ئەۋەتىلىپ تەكلىپ قىلىنغاندىن سىرت، ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولۇش ئۈچۈن مەشھۇر مۇنەججىملەرمۇ ئەۋەتىلدى.

مېھمانلار دېگەن قارارىدا بىر ـ بىرلەپ يېتىپ كېلىپ، داستىخان مەيدانىغا جەم بولدى.

داستىخان مەيدانىغا ئالدى بىلەن ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا خېنىم نازۇك غاز بويۇنلىرىنى ئۇزۇن سوزۇپ كىرىپ، ئەتراپقا بىرقۇر نەزەر تاشلىۋېتىپ، مېھمانلار بىلەن كۆز يېشى قىلىپ كۆرۈشتى. ئارقىدىن

① تېرىپ ئۆستۈرۈلىدىغان، پىلەكتە بولىدىغان ئىچى يىپ ــ تالالىق مەھسۇلات.

«لوڭگە» دېدەك سوزۇلۇپ كىرىپ، ئۇنىڭ كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى.

ئارقىدىن داستىخان ئاغىچا كىرىپ، ھەرخىل گۈللەر بىلەن بېزەكلەنگەن ئېتەكلىرىنى كەلگۈسى، مېھمانلارنىڭ ئالدىدىن ئورۇن ئالدى.

ئارقىدىن ھەزرىتى تونۇر تۆرەمنىڭ نازۇك ئاغىچىسى ھەمەك يۈمشاق مەزە مەڭزىگە ھەرخىل گۈلەرنى چەكتۈرۈپ، سىياداندىن خال قىلىپ، قىزى توقاچ خېنىمنى كۆتۈرۈپ داستىخان مەيدانىغا كىرىپ ئولتۇردى. ئارقىسىدىن تونۇر تۆرەمنىڭ مۆتىۋەللىسى قاتلىما قازى ئاخۇنۇم ئۆز مۇرتلىرىدىن بولغان زاغرا باتۇر، گىردە، سامسا، گۆشگىردە قاتارلىق لەۋ لەشكەرلىرىنى باشلاپ داستىخان مەيدانىغا كىرىپ، قىزى. توقاچ خېنىمنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئولتۇرغان ھەمەك خېنىمنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، چۇ-ۋۇلۇپ كەتكەن سەللىسىنى تۈزەشتۈرۈپ ئولتۇردى. ئارقىدىن سىنچاي خېنىم ئاق كۆڭلەك كىيىپ، چېكىسىگە چاي شامىسىدىن گۈللەرنى قىسىپ، پەتنۇس تەختىراۋانىغا ئولتۇرۇپ كىرىپ، داستىخان مەيدانىدىكى مېھمانلار بىلەن بىر - بىرلەپ لەۋ يېقىپ كۆرۈشتى ئارقىدىن قازان ئاغىچىنىڭ قىزى چۆچۈرە خېنىم پىننە، يۈمغاقسۈتتىن ئوسما قويۇپ، جانان چىنە «نىمچە»لىرىنى كىيىپ، پەتنۇسقا ئولتۇرۇپ، شەھلا كۆزلىرىنى يۇلتۇزدەك پارقىرىتىپ، داستىخان مەيدانىغا كىرىپ، مېھمانلار بىلەن بىر - بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

ھەزرىتى شاھى سۇلتان پولونىڭ يولىغا قاراپ تەخىرسىزلىك بىلەن ئولتۇرغان مېھمانلار ھەزرە-تى تائام تۆرەمنىڭ تائىپىلىرى بىلەن ھال - ئەھۋاللىشىپ، ئۆزئارا مۇڭدىشىپ - سىردىشىپ، بىر - بىرلىرىنىڭ تەرىپلىرىنى قىلىشقان بولسىمۇ، بىراق زاغرا باتۇر بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى. ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش ئۈياقتا تۇرسۇن، رەڭگرويىغا قاراپمۇ قويمىدى. بىر ھازادىن كېيىن، «ۋاي پولو تۆرەم يولدا كېلىۋېتىپتۇ» دېگەن خەۋەر ئاڭلاندى. ھايال بولماستىن، دېگەندەك شا-ھى سۇلتان پولو «قىزىل چەكمەن» دىن تون كىيىپ، سېرىق مايدا يۈز - كۆزلىرىنى ياغلاپ، ئۇرۇش-تا ئولجىغا چۈشكەن باشقا تائىپىلاردىن بولغان ھايۋان، ئۇچار قۇش، جان - جانىۋارلارنىڭ ئەتلىرىدىن ئۆشنىسىگە بولۇشىغا ئارتىپ، پىچاق - شەمشەرلىرىنى بەللىرىگە قىستۇرۇپ، لېگەن، تەخسە - تە-لەڭگىلەرگە ئولتۇرۇپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدىگەن ھالدا داستىخان مەيدانىغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ خۇش پۇراقلىرى سورۇننى بىر ئالدى.

سىنچاي خېنىم يەنە داستىخان مەيدانىغا كىرىپ، مېھمانلارنىڭ پولو تۆرەم بىلەن ئۆزۈنراق ھەم-سۆھبەتتە بولۇشىغا ھەمدەم بولدى. ئەڭ ئاخىردا مېھمانلار دۇئا - تىلاۋەت قىلىپ، ھەزرىتى تائام تۆ-رەمنىڭ نېمەتلىرىنىڭ شۈكرانىسىنى قىلىپ، ھەزرىتى داستىخان ئاغىچا خېنىمنىڭ مەزھەپ ئېتەكلە-رىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ كەڭ، تېخىمۇ مول بولۇشىنى تىلەشتى، ئارقىدىن ئاپتۇۋا - چىلاپچا خېنىم لۆڭگە دېدىكى بىلەن داستىخان مەيدانىغا كىرىپ، مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈپ، خوشلىشىپ چە-قىپ كەتكەندىن كېيىن، مېھمانلارنىڭ قوزغىلىشىغا، داستىخان مەيدانىدىن داد - پەرياد كۆتۈرۈلدى ! شۇنداق قارىغۇدەك بولسا، سورۇندا باشقىلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا نائىل بولالماي، غېرىبسىنىپ، خور-لۇق ھېس قىلىپ، خىجىلچىلىقتىن يۈز - كۆزلىرى شەلپەردەك قىزارغان، تەڭسىزلىكتىن پوكاندەك ئېسىلىپ، غەزەپتىن يۈز - كۆزلىرى يېرىلىپ كەتكەن زاغرا باتۇر:

— ئى سورۇن ئەھلى ! — دەپ نىدا قىلدى، — مەن تونۇر ئاتەشدانى ئۈستىدە، بوران - چاپ-قۇنلارغا باش ئەگمەي چوڭ بولغان، تەبىئىتىم مۆتىدىل، ئۆزۈم ئاممىباب، كىيگەن تونۇم ئاق، بەزى ھاللاردا (ئالدىراشلىق) بىلەن سېرىق تونمۇ كىيىپ قالمەن. ئەلمىساقتىن بېرى ئىنسانلار بىلەن بىللە، ئوتتا كۆيۈپ، سۈيىدە ئېقىپ كەلدىم. ئۇلار مېنىڭ زاتىمدىن ھاسىل قىلىنغان ئۇماچ، يوبدان، كۈمىلاچ، سقماق قاتارلىق ھەمراھلىرىم بىلەن ئوزۇقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇڭا، مېنىڭ زاتىمنى بۇ ۋاقىتقا قەدەر ھېچكىمۇ زادى ئۆزگەرتەلمىدى. مەئىشەت - مولچىلىق مەزگىلىدە، ئانچە ئېتىبارىم بولمىغان بىلەن، قەھەتچىلىك بولۇپ، باشقا كۈن چۈشكەندە، جانغا ئەسقاتىدىغىنى يەنىلا مەن. تەننەر-

خىم، سۈپىتىمىنىمۇ نىسبەتەن تۆۋەن مۆلچەرلىگەن بىلەن، ئەمما كۆچۈم بار. شۇڭا، ئىنسانلار مېنى «زاغرا باتۇر، بىر دەم بولمىسا، كۆزنى ئويىنتار» دەپ تەرىپلىشىدۇ. ئىلگىرى ئىنسانلار ئىش - ھەرە-كەتكە ماڭغاندا، سەپەرگە چىققاندا، مېنى خۇرجۇن - خالتىلىرىغا سېلىپ، بەللىرىگە تۇگۈپ، ئۆزلە-رىگە ھەمراھ قىلىپ ماڭاتتى ... مېنىڭ (شېپالىق) ئالاھىدىلىكىم تېخىمۇ روشەنلىشۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، باشقىلارنىڭ ئالدىدا كەمستىلىپ، ئىزا - كۈلپەتلەرگە قالغانلىقىمغا ئىنتايىن ئېچىنىمەن ! — دەپ غەزەپ بىلەن داستىخان مەيدانىدىكى كونا رەقىبى — ھەمەك ئاغىچىنىڭ باش - كۆزلىرىگە ئۇ-رۇپ، سۈندۈرۈپ، ئۇنى پارە - پارە قىلىۋەتتى. ئارقىدىن قاتلىما قازىنى بىر تېپىپ، سەللە - پەللە-لىرىنى چۈۋۈۋەتتى. توقاچ خېنىمنى بىر تەستەك بىلەن تۆت پارە قىلىۋەتتى. گۆشگىردە، سامسىلارنى سۇرۇپ - قوغلاپ يۇرۇپ، ئۇرۇپ - دەسسەپ، يانجىپ، ئىچ - باغرىنى چىقىرىۋەتتى.

داستىخان مەيدانىدىن قىيا - چىيا كۆتۈرۈلدى. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە داستىخان ئاغىچىنىڭ ئېتەكلىرى قان بىلەن بويىلىپ، مەيدانىنى جەسەت قاپلاپ كەتتى.

جەڭ قىلىپ، ھېرىپ - چارچاپ كەتكەن زاغرا باتۇر «ھاياتلىقتىن ئۈمىد كۈتۈۋاتقانلار يەنە بارمە-دۇ؟» دەپ ئەتراپقا شۇنداق قارىۋىدى، قورقۇنچتىن بىر مېھماننىڭ يېڭىنىڭ ئىچىگە كىرىۋالغان بىر سامسىغا كۆزى چۈشتى. دەرھال بېرىپ، ئۇنى تۇتۇپ، كېكىردىكىدىن بوغۇپ تۇرۇپ دېدى:

— ئى ! تونۇر تۆرەمنىڭ بېقىۋالدىلىرى ! سەن نېمىلەر ئىلگىرى تول خوتۇنىنىڭ ئوچىقىدا، كە-چىك بالىنىڭ يانچۇقىدا، دۆشىنىڭ قېشىدا، خەپىمەشىنىڭ پېشىدا تۇرۇشاتتىڭ ! يېقىندىن بېرى ھە-مەك، قاتلىمىلارنىڭ ھىمايىسى بىلەن بەزى سورۇنلارغا قىستۇرۇلۇپ كىرىۋېلىشىدىغان بولۇشتۇڭ ! ئۇستازلىرىڭنىڭ قۇلاقلىرىڭنى تارتىپ يۇز - كۆزلىرىڭگە شاپىلاقلاپ، تاملارغا نىقتاپ قىلغان نەسە-ھەتلىرىنى ئاڭلىماي، باشقىلار بىلەن ئۇرۇشۇپ پېتىشمايسەن. شۇڭا، يۇز - كۆزلىرىڭدە داغ، كۆيۈك، يېرىق - چاقا قاتارلىق ئۇرۇش جاراھەتلىرىنىڭ ئىزى قۇرۇمايدۇ. يەنە كېلىپ، سەۋر - تاقىتىڭ يوق، تەنتەكلىك قىلىپ، ھەممىدىن بۇرۇن مېھمانلارنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ بېرىشىسەن، ھەرقايسىڭدا ئىنە-ساپ، يۇز - خاتىر دېگەن نەرسە يوقما؟ ! ...

— خاپا بولمىسىلا زاغرا ئاكا، ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە، — دېدى سامسا، — ئەيىب يالغۇز بىزدىلا ئەمەس. ئىشنى بۇزغان چۆچۈرە جۇۋان، كۆرگەنلا، ئۇنىڭ مىڭ بىر ناز - كەرەشمە بىلەن جىلە-ۋە قىلىپ، قاش - قاپاقلىرىنى ئويىنىتىپ، مېھمانلارنىڭ رايىنى ئۆزىگە مايىل قىلىۋالغانلىقىنى ! ئۇ-نىڭ ئۇستىگە، ھېلىقى پولو دېگەن ئاقساقال، سۇر - ھەيۋە بىلەن داستىخان مەيدانىغا كىرىپ، تەييار ئولجىدىن نېسىۋە ئالغان گۆش، تۇخۇم، بېھى قاتارلىق لوقمىلارنى پىچاق - شەمشەرلىرى بىلەن پارە - پارە قىلىپ مېھمانلارغا ئۇلەشتۇردى. بۇ ئېسىل نازۇنېمەتلەرنىڭ ئالدىدا ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك جامالە-غا كىمنىڭ نەزىرى چۈشسۇن دەيلا؟ !

داستىخاندىكى قاباھەتلىك ئەھۋالنى كۆرۈپ، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي، باشلىرىنى تۆۋەن سې-لىپ، بىر - بىرىگە يەرنىڭ تېگىدىن قارىشىپ، سۈكۈتتە ئولتۇرغان مېھمانلار ئەھلىنىڭ باشلىقى ئورنىدىن سەل مىدىرلاپ، گېپىنى قىرىپ:

— مۆھتەرەم داستىخان ئەھلى ! بىز ھەزرىتى تائام جانابلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا نائىل بولۇپ، ئۇ-لۇغ نېمەتلىرىدىن ھۇزۇرلانغان بولساقمۇ، دېگەندەك زاغرا پالۋان بىلەن ھېچقايسىمىزنىڭ كارى بول-مىغانلىقى بەرھەق. بۇ سەۋەنلىك بىرىنچىدىن، بىز ئىنسانلارنى نەپسى شەيتانىنىڭ ئازدۇرۇشىدىن بول-سا؛ ئىككىنچىدىن، ھەزرىتى تائام جانابلىرىنىڭ ۋە بەزەن تائىپىلەرنىڭ ئازدۇر - كۆپتۇر سەۋەبكارلە-قىدىن بولدى. كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا، گۆشگىردە، سامسىلار جۇغىنىڭ كىچىكلىكى، بوي - بەستە-نىڭ پاكارلىقى، يۇز - كۆزلىرىدىكى ئۇرۇش جاراھەتلىرىنىڭ كۆپلۈكىگە قارىماي، بىھۆرمەتلىك قە-لىپ، سورۇننىڭ ئىنتىزامىنى بۇزدى. بۇنىڭدىن كېيىن داستىخانلاردا بۇگۈنكىدەك جېدەل - ماجىرا، كۆڭۈلسىزلىكلەرنىڭ قايتا سادىر بولماسلىقى ئۈچۈن، مەن ئىنسانلارغا ۋاكالىتەن ھەزرىتى تائام جا-

نابلىرىنىڭ بارلىق تائىپىلىرىگە تۆۋەندىكىدەك ھۆكۈم ئېلان قىلىمەن. ھۆكۈم:

بىرىنچى، ھەزرىتى تائام تۆرەم ئۆزىنىڭ تائىپە ـ مەزھەپلىرىنى يەنىمۇ كۆپەيتىپ، داستىخان ئا-غىچىنىڭ ئېتەكلىرىنى جاھانىنىڭ ئېسىل نازۇنېمەتلىرى بىلەن تولدۇرسۇن !

ئىككىنچى، ھەزرىتى تائامنىڭ تائىپىلىرىدىن بولغان ھەمەك يۇمشاق مەزە، توقاچ، كاكچا، گىرده، سۇيۇقئاش، چۆچۈرە، پولو، سىنچايلارغا ھەرقانداق سورۇندىن ئورۇن بېرىلسۇن !

ئۇچىنچى، قاتلىما قازىنىڭ كېلىپ چىقىشى مۇرەككەپ، مىجەزى چۈسراق، تولا ھاللاردا سەللىسى چۈۋۈلۈپ كېتىدۇ. سورۇنلاردا ھەمەك ئاغىچىنىڭ ئۇستىگە چىقىپ ئولتۇرۇۋالىدۇ. ئۆزىمۇ ياشى-نىپ قاپتۇ، شۇڭا ئۇ تەقسىرنى تاماق سورۇنلىرىغا تەكلىپ قىلىش ـ قىلماسلىقنى ئاممىا ئۆزلىرى ئويلاشسۇن !

تۆتىنچى، گۆشگىرده، سامسىلارنىڭ ئىناقسىزلىق، ئىنتىزامسىزلىق نۇقسانلىرى ئەپۇ قىلىنسۇن. سورۇنلارغا قاتناشقاندىن سىرتقى ۋاقىتلاردا تونۇر بېشىدا ئىسسىنىپ تۇرسۇن. گىرده بودەك ناۋاينىڭ پەشخۇنىدىن ئۇزۇلمىسۇن. چۆچۈرە خېنىمنىڭ مەسلىسىگە كەلسەك، ئۇ ناھايىتى نازاكەتلىك ئاغىچا، مېھرى ئىسسىق، قولى تاتلىق، ئاممىباب، ھەرقانداق سورۇنلاردا ماس كېلىدۇ. قېرىندىشى ئۇگرە خې-نىم بىلەن ئەپ، بۇ ئىككىيلەن ئۇزۇن يىللاردىن بېرى تاماق سورۇنى، داستىخانلارغا بىرگە بېرىپ ئىنسانلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا نائىل بولۇپ كەلدى. يېقىندىن بېرى ئۇگرە خېنىمنىڭ مۇبارەك قەدەم-لىرى قىسقىراپ قالدىمۇ نېمە، بەزى سورۇنلاردىن ئۆزىنى تارتىۋېلىۋاتىدۇ ...

چۆچۈرە خېنىمنىڭ ئانا باشقا، دادا بۆلەك تۇگرە دېگەن بىر ھەمشىرىسى بولۇپ، ئۇ بىرەر ـ بە-رەر تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارنىڭ داستىخىنىدا ئۇچراپ قالاتتى. يېقىندىن بېرى، ئۇ ئۆزىدىكى يو-شۇرۇن كۇچنى جارى قىلدۇرۇپ، بىر موريدىن ئىس چىقىرالايدىغان ھالەتكە يېتىپ، ئاچىسى چۆچۈرە خېنىم بىلەن سورۇن تالىشىدىغان بوپقاپتۇ. بۇ دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم مەسىلە....

چۆچۈرە خېنىمنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ئۇنىڭغا ئادەتتىكى سورۇن، داستىخانلاردىن باشقا، خاسىيەتلىك ھېيت، ئايەم، بايرام كۇنلەردىكى تاماق سورۇنلىرىغا ئالاھىدە قاتنىشىش ئىمتىيازى بې-رىلسۇن. زاغرا باتۇرنىڭ ئادالەتنى ياقلاش روھىنى مەدھىيىلەشكە ئەرزىيدۇ. ئۇنىڭ كېسەلگە شىپا بو-لۇشتەك ئارتۇقچىلىقى بارا ـ بارا خەلقئالەمگە بىلىنمەكتە. شۇڭا، ئۇ ئادەتتىكى داستىخان ـ سو-رۇنلاردىكى بېكىنمە ھالەتتىن ئىشكىنى ئېچىپ سىرتقا يۈزلەندۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا شەھەر ـ بازارلارنىڭ ئەڭ ئاۋات جاي ـ دوقمۇشلىرىدىن ئورۇن بېرىلسۇن !

ئەڭ ئاخىرقى ماددا: تائام ھەزرەتلىرىنىڭ داستىخانغا ھازىر بولغان ۋە ھازىر بولالمىغان بارلىق تائىپىلىرىنى كىشىلەر «بىسمىللاھىر-رەھمانىر-رەھىم» دەپ قولى بىلەن تۇتۇپ، ئېغىز دەرۋازىسىدىن كىرگۈزگەندىن كېيىن، «32 توقماق» بىلەن ئۇرۇپ، سوقۇپ، يانجىپ، كېكەردەك يول قاراۋۇللىرىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن بىخەتەر ئۆتكۈزۈپ، ئاشقازاندا بىر كېچە ـ كۇندۇز ھاردۇقىنى ئالدۇرۇپ، ئۇچەي يول-لىرىنى ئايلاندۇرۇپ، ئارقا دەرۋازىدىن ۋارقىرىتىپ چىقىرىپ، خالا گۇندىپايغا تاپشۇرۇپ بېرىلسۇن !

قوشۇمچە ئىزاھات:

بۇ ماددا تائام ھەزرەتلىرىنىڭ بۇگۇنكى كاتتا سورۇنغا داخىل بولالمىغان يوبدان، ئۇماچ، مانتا، چۆپ، شويلا ... قاتارلىق تائىپىلىرى ۋە ھازىرغىچە ئىسمى ئاڭلانمىغان، جىسمى ھازىر بولالمىغان، بۇنىڭدىن كېيىن تۇغۇلۇپ پەيدا بولىدىغان نەۋرە ـ چەۋرە، ئۇرۇق ـ ئەۋلادلىرىغىمۇ ئوخشاشلا تەتبىق-لىنىدۇ.

ناۋادا، تائام تائىپىلىرىدىن مەلۇملىرى ھۆكۈمگە بويسۇنماي قارشىلىق قىلىپ، ئاشقازان ياكى ئۇچەي يوللىرىدا قەستەن توسالغۇ پەيدا قىلسا ۋە ياكى ئۆزئارا پېتىشماي جېدەل ـ ماجىرا قىلىپ، ئىنسانلارنى بىئارام قىلسا، ئىجرائى مەھكىمىنىڭ «سىركە» دورغىلىرى جىددىي تەدبىر قوللانسۇن !

ناماقبايىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى

(دولان خەلقىنىڭ ئاتاقلىق قىزىقچىسى مەرھۇم تۇرسۇن راۋايىنىڭ لاپلىرى)

قوغۇنلۇقتا

ئەينى يىللاردا ئىشلەي دېسەم ئىش يوق، ئۆي سالاي دېسەم خىش يوق، كېچە ـ كۈندۈز شوئار توۋلاپ، بىر ـ بىرىمىزنىڭ تېگىنى كولاپ، تو-لىمۇ زېرىكتىم ـ دە، «ئالە شەھىرىڭنى !» دەپلا بىر كېچىدە راۋايىنى ئۆشنەمگە تاشلاپ، جاھاز-كەزدىلىكنى باشلاپ چىقىپ كەتتىم. ماڭا ـ ماڭا بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، بىر قوغۇنلۇققا يەت-تىم. قارىسام قوغۇنلۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ساتما تۇرىدۇ. ساتمىنىڭ يېنىدا ئاپئاق ساقاللىق بىر بوۋاي تۇرىدۇ. «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم تاغا، ئوبدان تۇردىڭىزمۇ؟» دېسەم، «ۋەئەلەيكۇم ئەس-سالام ئۇكام، جاھان كېزىپ يۈردىڭىزمۇ؟» دەيدۇ. «ھەئە تاغا، ئىسيانچىلار ئىنقىلاب دەپ، ئىش قىلغىلى قويمىدى. پىپەن (تەنقىد) بىلەن شوئارغا قورساق ھەرگىز تويمىدى. شۇڭا، يۈرتنى تاشلاپ جاھان كېزىپ چىقىپ كەتتىم. مانا بۇگۈن سىز-نىڭ ھۇزۇرىڭىزغا يەتتىم» دېسەم، «ھېچقىسى يوق ئۇكام، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئىشىنىڭكى، ياخشىلار ھامان مەقسەتكە يېتىدۇ. قېنى كېلىڭ، راۋايىڭىزنى بىر ـ ئىككى پەدە چېلىڭ» دېدى. ساتمىغا كىرسەم داستىخاننى ئېچىۋەتتى، قوغۇن ـ تاۋۇز دېگەننى سانماي پىچىۋەتتى. ئۇسساپ كەت-كەچ، قوغۇن ـ تاۋۇزلارنى قانغۇچە يەپ كەتتىم، راۋايىمنى سازلاپ مۇڭلۇق پەدىلەرگە چەپ (چېـ-لىپ) كەتتىم. چالغانلىرىم بوۋايغا ياراپ كەتتى-مۇ، بىر كەمدە ئىسمىمنى سوراپ قالدى، دەپ بەرسەم بىر ھازاغىچە قاراپ قالدى. مەن سورا-سام، «ئىسمىم ناماقباي، راست تېپىشىپتۇق، بىزگە لايىق مۇشۇ جاي ...» دېدى.

پاراڭ بىلەن بولۇپ كېتىپ ئۇقماپتۇق، ساد-مىدىنمۇ سىرتقا چىقماپتۇق. بىر چاغدا قارىساق، قوغۇنلۇقتا ئىككى يات كىشى يۈرىدۇ، دۇمبىلە-رىدە لىق قوغۇن قاچىلانغان بىردىن تاغار تۇرد-دۇ. بۇنى كۆرۈپ ناماقباي ئىككى قولىغا بېشىم-دەك ئىككى توك تاۋۇزنى ئېلىپ ساتمىدا تۇرۇپلا ئاتتى. تاۋۇزلار بېرىپ گەدىنىگە تېگىش بىلەن تەك ھېلىقى ئىككىسى تاغار ئاستىدا قېلىپ چۆ-نەككە دۇم ياتتى. قاراپ تۇرساق تېپىرلايدۇ، ھېچ قوپالمايدۇ. مىنۇتلار ئۆتتى، كۆزىمىزدىنمۇ يوقال-مايدۇ. مەن بېرىپ، ئۇلارنى تاغارنىڭ ئاستىدىن تارتىپ چىقىرىپ قويسام، تاغارلىرىنى تاشلاپ، گەدىنىنى قاشلاپ، بەدەر قېچىشتى. قايتىپ كې-لىپ، ناماقبايغا قايىللىقمىنى بىلدۇردۇم. «ياشاڭ-غاندا ئىككى ئادەمنى ئىزىدا تۇرۇپلا دۇم سالغان يەردە، ياشلىقىدا قانچىلىك پالۋان بولغىيىتىڭ؟» دەپ ئويلاپ، ياش چاغلىرىدىكى سەرگۈزەشتىلىرىنى سۆزلەپ بېرىشكىمۇ كۆندۈردۇم. ناماقباي سۆز باشلىدى ئولتۇرۇپ، مەن ئاڭلىدىم كۆڭلۈمنى زوق ـ ئىلھامغا تولدۇرۇپ.

ياشلىقتا

ياش ۋاقتىمدا ئۇستا مەرگەن ئوۋچى ئىدىم، يۇرتىمىزدا نامى چىققان نوچى ئىدىم. بىر كۈنى تۇرسام تۆت دورغا كەپتۇ، ئۇقسام ئامبىلى «ئالۋان يىغ» دەپتۇ. «نېمە ئالمىسەن؟» دېسەم، بىرى: «ئون سەر تەكگە !» دەيدۇ؛ بىرى: «ئاۋۋال تاماكا سال، مەن دېگەن بەكگە...» دەيدۇ. ئۇ-چىنچىسى: «قورساق ئاچتى، قازان ئاسسۇن يەك-گە !» دەيدۇ. تۆتىنچىسى نومۇس قىلماي: «كەچ-تە چوكان تېپىپ باشلاپ بارغىن دەكگە ...» دەيدۇ. غەزىپىم شۇنداق ئۆرلىدىكى، چىشلىرىم كاسىلداپ كەتتى، مۇشت تۈگۈۋىدىم، بارماقلى-رىم قاراسلاپ كەتتى. لېكىن، كەمتەرلىكنى ئەلا بىلىپ، چىشىمنى چىشلەپ تەخىر قىلىپ، شۇنداق دېدىم: «ھەي دورغا ئاكىلار، ئۆزىنى بىلمەيدىغان قېرى تاكىلار ! تەكگە دېگەننى بالـ-لىرىم تەپكۈچ قىلىپ تېپىپ يۈرۈپتۇ. چېكەي دېسەكلار چىلىم ئەنە ئوچاق بېشىدا تۇرۇپتۇ. ئاش دېسەكلار ئېتىپ بەرسۇن، تۇزكورلانى خۇدا ئۇرسۇن. بۇنىكدىن كېيىن مۇنداق ئىززىتىكلار-نى ساتماكلار، دەكگە كىرىپ ھايۋان بولۇپ ياتـ-ماكلار !»

بۇ سۆزۈمنى ئاكلاپ، دورغىلار كۆرەكلەپ، ئۆزلىرىنى داكلاپ، ھەيۋە بىلەن ماكا ئېتىلدى، لېكىن ئىتتىرىۋەتسەم، تۆتىلىسى ئوكدىسىغا يىقىلدى. ئۆز ھالىدىن ئىزا تارتتىمۇ ياكى يـ-قىلغاندا ئاستىغا بىرنەرسە پاتتىمۇ، ئىش قىلىپ چىچاكلاپ ئورنىدىن تۇرۇشتى، يالىكاچلانغان قىلىچلىرىنى ماكا چەنلەپ ئۇرۇشتى. چەبدەسـ-لىك بىلەن دەرھال ئۆزۈمنى يانغا ئالدىم ۋە قـ-لىچلارنى بوشقا ئۆتكۈزۈۋېتىپ ئىككى مۇشتۇمدا ئىككىسىنى بىردىن سالدىم. قارىسام ئىككى قو-لۇم ئىككىسىنىك دۇمبىسىنى تېشىپ چىقىپتۇ. دېمەك، ئىككى دورغا ئىككى قولامغا سىلىنغان ئىككى بىلەزۈك بوپتۇ. بۇنى كۆرۈپ، قالغان ئىككىسى قېچىۋاتىدۇ، بايا ئۆزى تاقىغان ئـ-شىكنى ئەمدى ئۆزى ئېچىۋاتىدۇ. بولار ئىش بولدى دەپ يەنە بىرسىگە بىر كاللا قويدۇم، كاللا قويدۇمۇ، شۇ ھامان تويدۇم. چۈنكى، ئۇ-نىكۇمۇ جېنى سېسىپ قالغانمۇ ياكى قوۋۇرغىلـ-رى يالغانمۇ، كاللا قويۇشۇم بىلەن تەڭ بوينۇمغا قاسقاندەك كىيىلىپ قالدى، ئۈچەي ـ قېرىنلـ-رى چۇۋۇلغاچ بەتبۇي پۇراق ئۆينى بىر ئالـدى. تۆتىنچىسى مىڭ تەسلىكتە ئىشكىنى ئاچتى، ئۆلەر ـ تىرىلىشىغا قارىماي بەدەر قاچتى. قوغلاي دېسەم «قاسقان» بىلەن «بىلەزۈك»لەر پۈتلىشىپ ئىشكتىن ھېچ چىقالماي قالدىم، بىر ھازاغىچە ھەپىلىشىپ، ئۇلارنى قول ۋە بوي-نۇمدىن ئاران ئالدىم.

ئەتىسى تۇرسام ئوتتۇز ئاتلىق چېرىك كەپ-تۇ، ئۇقۇپ باقسام، ئامبال: «دەرھال تۇتۇپ كې-لىكلار !» دەپتۇ. قارىسام ئوتتۇزى قاتار بولۇۋاپ-تۇ، ئىشىك ئالدىغا كېلىپ دېۋەيلەپ تۇرۇۋاپتۇ. جاجىسىنى بىر بېرەي دېدىمۇ، بىراق ئوتتۇز جانىنى قىرىشقا ئىچىم ئاغرىدى. ئالدىغا چىقىپ تۇرۇپ بەرسەم، قوللىرىمنى باغلىدى. ماكار چاغدا خوتۇنغا دەپ چىلىم بىلەن تاماكامنى ئې-لىۋالدىم، قولۇم بىكار بولمىغاچقا قوينۇمغىلا سېلىۋالدىم. يامۇلغا بارسام بىر تۇرمىگە سولـ-ۋەتتى. ئاچچىقىمدا قوينۇمدىن چىلىمنى ئې-لىپ، تاماكىنىكنى تازا ئوبدىنىدىن سېلىپ، راسا بىر چەكسەم، دەھشەت خورۇلداپ كەتتى، ئېھـ-تىمالكى، ئۇنىڭ ساداسى ئامبالنىڭ قۇلىقىغىمۇ يەتتى. بىرنەچچە نەپەس چېكىۋېتىپ قارىسام، خۇمارىمغا قانماپتىمەن، بايىقى ئاچچىقىمدىن تېخى يانماپتىمەن. سەيخانەمنى تازىلاپ تاماكىغا تولدۇرۇپ، جىقمۇ ئەمەس، چوكىدىن نوقۇتچىلىك قوندۇرۇپ، ئەمدى ئوت ياقاي دەۋاتسام، «ۋاي ئامبال كەلدىۓ !» دەپ خەۋەر بېرىشتى. قارىسام يوغان باش، كۆتمەك قاش، پىستە كۆز، ياغاق يۇز، ئۆردەك بۇرۇن، بۇقا بويۇن، سالپاك قۇلاق،

سامان قورساق، دورداي كالپۇك بىر مەخلۇق ئالاقزادىلىك بىلەن شاپاشلاپ كېلىۋاتىدۇ. كەلسە كېلىۋەرمەمدۇ دەپ، تاماكامنى چېكىۋەردىم، تۇ- تۇنلەرنى ئاسمانغا پۈركىۋەردىم. بۇنى كۆرۈپ ئام- بال ئالدىمغا كېلىپ تىزلاندى، شەرەت قىلىۋىدى، تۇڭچىسى ئېغىزلاندى. ئۇقسام، چىلىمنىلىك خۇرۇلدىشىنى ئۇ گۇلدۇرماما دەپ قاپتۇ، مېنى ئۇقماي تۇتۇپ كەلگىنىگە مىلىك پۇشايمان يەپ قاپتۇ. چۈنكى، ئەگەر يەنە غەزەپلىنىپ ھاۋانى گۇلدۇرلىتىۋەتسەم، ئۇلارنىڭ يامۇللىرى ئۆرۈلۈپ كېتەرمىش، ھەتتا ئەزىز جانلىرىغا خەتەر يېتەر- مىش. شۇڭا، ئامبال گۇناھىنى تىلەيدىكەن، مې- نىڭ مۇنداق كارامەت ئىگىسى ئىكەنلىكىمنى راستتىن بىلمەيدىكەن...

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ كۇلۇپ كەتتىم، قور- ساقنى كەڭ تۇتۇپ، ئامبالنىڭ گۇناھىدىن ئۆت- تۈم. ئامبالمۇ خۇشال بولۇپ، نۇرغۇن سوۋغا - سالاملار بىلەن مېنى ئۇزىتىپ قويدى، بۇنى ئۇ- قۇپ يۇرت ئەھلىمۇ ماڭا ئاتاپ قويلار سويدى. شۇنىڭدىن باشلاپ يۇرتقا نامىم پۇر كەتتى، شۇنداق ياشاپ يېشىمۇ بىر يەرگە يەتتى.

ناسۇالنىڭ كارامتى

ناماقباي ياش چاغلىرىدىكى سەرگۈزەشتلىرى- نى سۆزلەپ تۇگەتتى، ئاشۇ چاغ يادىمغا بىر سو- ئال يەتتى. «ھېلىقى ھاۋا گۇلدۇرلىتىدىغان چە- لىمىڭىز ھازىرمۇ بارمۇ؟» دەپ سورىسام، قويىنى- دىن چىرايلىق بىر ناسۇال قاپقىنى ئېلىپ ئاغ- زىغا ناس تاشلىدى، ئارقىدىنلا سوئالىمغا جاۋاب بېرىپ سۆز باشلىدى:

ئۇ چىلىمغۇ ئۆيدە بار، ھېچ يەرگە كەتمىدى. لېكىن ئەمدى ئۇنى شوراشقا دېمىم يەتمىدى. شۇ- ڭا، چىلىم چېكىشنى تاشلىدىم، نەچچە يىل بولدى ئەمدى ناسۇال چېكىشنى باشلىدىم. ئاڭلىسىڭىز ناسۇالنىڭ كارامىتى ئۇنىڭدىن بوپتۇ قىزىق، سۆزلەپ بېرەي ئۇ گەپتىنمۇ بىر تىزىق: بىر ئوغلۇم بار، ئۇنىڭ ئېتىنى «ھەسەنجان» دەيتتى، بىر كۈنلەردە «داجەيدىن ئۆگىنىمىز» دەپ ھاشار- غا كەتتى. ئارىدىن ھەپتە ئۆتمەي خەت كەپتۇ، ئوقۇتۇپ باقسام، باشقا گەپ يوق، «نان» دەپتۇ. دەرھال بىر تونۇر نان ياقتۇرۇپ ئەۋەتسەم، ھەپتە ئۆتۈپ يەنە خەت كەپتۇ، يەنە باشقا گەپ يوق، «ئاتا - ئانا، ماڭا نان !» دەپتۇ. ئاچچىقىم كېلىپ نېمە سىر - ئەسرار بار، ئۆزۈم بىر بېرىپ كۆرۈپ كېلەي دەپ، بىر تاغار نان ياقتۇرۇپ ئېشىكىمگە ئارتىپ، تۆشنى مەھكەم تارتىپ، ئۆزۈم يول ئال- دىم. لېكىن، دەريادا كەلكۈن كېلىپ قالغاچقا، ئۆتەلمەي تۇرۇپ قالدىم. بېشىم قېتىم گەدىنىمنى قاشلىدىم، جىلە بولۇپ ئاغزىمغا ناسۇال تاشلە- دىم. چېكىپ بولغىنىمنى تۆكۈرۈپ تۇردۇم، ھې- رىپ كېتىپ ئىزىمغىلا چازا قۇردۇم. شۇ ھالەتتە ناسۇال چېكىپ، دەريا سۈيىگە كۆز تىكىپ ئول- تۇرسام، بىر كەمدە ئالدىمدىلا بىر لەھەڭنىڭ بې- شى كۆرۈندى. مەن چېكىپ بولۇپ تۆكۈرگەن ناسۇاللارنى يەپ، ئۇ لەھەڭ بەكمۇ سۆيۈندى. بۇنى كۆرۈپ يەنە تاشلاپ بېرىپ ناسۇلىمنى تۆگەتتىم، لېكىن شۇنداق قىلىپ يۈرۈپ ئاخىر لەھەڭنى ئۆزۈمگە ئۆگەتتىم. شەرەت بىلەن گەپ قىلىپ باقسام، مەقسىتىمنى ئۇققاندەك قىلدى، پەمىچە ھېچبولمىغاندا دەريادىن ئۆتەكچى ئىكەنلىكىمنى بىلدى. قاراپ تۇرسام بىر چاغدا بېشىنى سۇدىن چىقىرىپ، ئاغزىنى يوغان بىر ئېچىۋىدى، ئېشەك ۋە ھېلىقى بىر تاغار نان بىلەن ئىچىگە كىرىپ كەتتىم، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئاجايىپ بىر يەرگە يەتتىم. ئاجايىپ بىر يەر دېگىنىم شۇنداق يەر ئىكەنكى، ئەييۇھەنناس، بۇ جاھاندا ھېچقانداق بىر يەر ئۇنىڭدەك بولماس ! ئەتراپ قاپقاراڭغۇ، ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمايدۇ. سۇمىكىن دېسەم قويۇق، ئۇماچمىكىن دېسەم سۇيۇق، ئاجايىپ ئاچچىق، قاڭسىق پۇراقلىق بىر خىل سۇيۇقلۇق ئادەمنى پەقەت تىنغىلى قويمايدۇ. دەسسەپ تۇرغان يەر بىلەن تۆت تامنى تۇتۇپ كۆرسەم، قولۇمغا خۇددى تىكەندەك يىرىك تۇت ئۇرۇندى، بۇنىڭ لەھەڭنىڭ قېرىنى ئىكەنلىكىنى بىلدىم - دە، تېنىم قورۇندى. دەل شۇ چاغدا بوران چىققاندەك

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

تۇيۇلدى، بىلمەي قالدىم، بەدەنلىرىم يۇيۇلدى. ئارقىدىنلا نامەلۇم بىر كۈچ يوروق ھاۋاغا ئېتىپ چىقاردى، كۆزۈمنى ئاچسام ئەمەلىيەت ماڭا شۇ- نى ئۇقتۇردى: دەريانىڭ ئۇ قېتىمدىكى چاغدا لە- ھەڭ مېنى دەم تارتىپ، بۇ قېتىمغا كېلىپ سىرتقا پۈركۈپتۇ، دۆت ئېشىكىم بۇنى بىلمەي لەھەڭدىن ئۇركۈپتۇ. ئېشىكىمنى تەستە تۇتۇپ يولۇمنى داۋام قىلدىم، شۇنىڭ بىلەن ناسۇالنىڭ كارامىتى ھەققىدىكى سۆزۈمنىمۇ تامام قىلدىم.

قوزۇق قۇيۇش

ناماقباينىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ قىزىقىپ قال- دىم، يېزىۋالاي دەپ قولۇمغا قەلەمنۇ ئالدىم. بۇ- نى كۆرۈپ ناماقباي مۇنداق دېدى:

سۆزلىرىمنىڭ ئالدىدا بايىقىسى نېمىدى؟ سۆزلەي دېسەم، تېخىمۇ قىزىق گەپلىرىم بار، تۆكەي دېسەم پاتمان ـ پاتمان دەردلىرىم بار. بوپتۇ ئۇكام، دەردىمنى قويۇپ، قىزىق ـ قىزىق گەپىمنى سۆزلەي، سىزنى ناخۇش قىلىشنى ئە- مەس، بەلكى كۈلدۈرۈشنى كۆزلەي. ئەمسە دىق- قەت بىلەن ئاڭلاڭ ! سۆزۈمنى باشلايمەن، ئەيىب كۆرمەڭ، ئادىتىم شۇنداق، ئاغزىمغا پات ـ پات ناسۇال تاشلايمەن. شۇنداق قىلىپ ناسۇالنىڭ كارامىتى بىلەن دەريادىن ئۆتۈپ سوقمچاق ئا- بارغا باردىم، ھەسسىنەك نەددۇر، دەپ ئەتراپقا قارىدىم. قارىسام ھېچ يەردە كۆرۈنمەيدۇ. بىر ھاشارچىدىن سورىسام: «ئاۋۇ دامبىنىڭ كەينىگە قوزۇق قۇيغىلى كەتتى» دەيدۇ. ئېشىكىمنى ھەي- دەپ دامبا كەينىگە ئۆتتۈم، مۇشۇ يەرگە كېلىپ قالار دەپ بىر دۆڭگە چىقىپ كۈتتۈم. پەسكە قا- رىسام، ئۇچى زىلۋا، تۈۋى كەڭ، ئېگىزلىكى دامبا بىلەن تەڭ ھەر يوغان قوزۇقلار قاتار ـ قاتار تۇرىدۇ. ئەگەر دۆڭ توسۇۋالمىغان بولسا، ئۇنى ئادەم خېلى يىراقتىنمۇ كۆرىدۇ. مۇبادا ئۇ- نىڭ ھەربىر تېلىغا كوپىراتسىيىنىڭ بايتىلىدىن قىرىقنى باغلاپ قويسىمۇ يۇلالمايدۇ، لاپ گەپ ئەمەس، مۇنداق قوزۇقنى ئادەتتىكى يەردە قۇيال- مايدۇ. ھەيران بولۇپ تۇرسام، يېنىمدىن بىر ھاشارچى ئۆتۈپ قالدى، سالام قىلسام سالىمى- نى ئىلىك ئالدى. سالامدىن كېيىن ئۇنىڭدىن: «ئۇكام بۇ قوزۇقلارنى شائېخەيدىن مەخسۇس زاكاز قىلىپ ئەكەلدۇرگەنمۇ؟» دەپ سورىسام، كۈلۈپ كەتتى، كۈلۈپ بولۇپ گەپنىڭ راستىنى دەۋەتتى. ئۇقسام ئەسلىدە ئۇ قوزۇق ئەمەس، ئوغلۇم ھەسسىنەك يېگەن ناننىڭ كۈنجىرىسى ئە- كەن...

بۇنى ئۇقۇپ ھاشارچىلانىڭ ئالدىدا ئىزا تارتتىم، لېكىن شۇنداقتىمۇ تاغاردىكى نان بە- لەن ھەممەيلەنگە ئىزا تارتتىم. ئىزادىن كېيىن ھەسسىنەككە رۇخسەت ئېلىپ ئۆيگە قاراپ يول ئالدۇق، يولدا بىر كوچىكا ئۇچرىۋىدى، ئۆزىمىز ئىچىگە چىقىپ، باشقا نەرسىلەرنىڭ ھەممىنى كوزۇپقا سېلىۋالدۇق.

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ناماقباي بىر توخ- تىدى، مەن دېدىمكى: «سۆزلەۋېرىڭ، گەپلەر بەكمۇ ئوخشىدى.»

ئۇ ئاغزىغا ناسۇالدىن يەنە بىر چېكىم تاش- لىدى، ناسۇال قاپقىنى قويىنىغا سېلىپلا سۆزد- ىنىڭ داۋامىنى باشلىدى.

كوچىدا

كوچىكا، كوچىكا دېسە بىر چىقىپ باقسام دەپتىكەنمەن، چىقىپ بىلدىمكى، ئېگىز ـ پەس- تە چىچاڭلايدىكەن، سۇغا كىرسە چوڭقۇر ـ دۆڭنى ئۇقالمايدىكەن. شۇڭا، نەچچە يەرگە پېتىپ كەتتى، شوپۇرنىكىمۇ چىقىرالماي بېشى قېتىپ كەتتى. چاق ئاستىنى كولاپ يۈرۈپ ئاخىر چە- قاردۇق، ئۇسساپ كەتسە بۇرنىغا سۇ قۇيۇپ سۇ- غاردۇق. شوپۇر يامان نېمىكەن، ھەممە ئادەم تا- ماكا چېكىپ تۇتۇننى بۇرنىدىن چىقارسا، ئۇ كوچىكىسىنىڭ ئاستىدىن چىقىرىپ كېتىۋېردە- كەن، كوچىكىسى پېتىپ قالمىسىلا نى ـ نى مەنزىلگە بىردەمدە يېتىۋېرىدىكەن. شۇنداق قە- لىپ كېتىپ باراتتۇق، تۇيۇقسىز كوچىكا توختاپ

قالدى، شوپۇر چۈشۈپ كۆزەينەكنى قولىغا ئالـ
دى. قاراپ تۇرسام يول بويىدىكى بىر زەي كۆلـ
نىڭ بېشىغا بېرىپ زوڭ ئولتۇردى. ئېھتىمالكى،
كاللىسىنى سوئال بىلەن تولدۇردى. يېنىغا بار ـ
سام: «ھەي يۇرتداش، ماۋۇ كۆلنىڭ تېگىدە قانچە
دۆنزىيە ئەسكەر بار؟» دەيدۇ، «ئەسكەر يوق» دې ـ
سەك، زادى ئىشەنمەيدۇ. بىردەم تۇرۇپ: «ئەسكەر
بولمىسا قانچە مەكتەپ بار؟» دەپ سورايدۇ، بىر
تەرەپتىن سوراپ، بىر تەرەپتىن كۆلگە بويۇنداپ
قارايدۇ. بىز: «بۇ سۇ ئاستىدا ئادەم ياشىيالمايدۇ،
شۇڭا بۇ يەرگە ھېچكىم مەكتەپ سالمايدۇ» دې ـ
سەك، «ئەمىسە ئاڭلاپ بېقىڭلار، پۈشتەك ئاۋازى
كېلىۋاتىدۇ، جاۋاب بېرىپ بېقىڭلار، ئۇنى كىم
چېلىۋاتىدۇ؟» دەپ سوراپتى، ھەسسەك بىلەن
كۈلۈشۈپ كېتىپ، ئاڭلانغىنى پۈشتەك ئەمەس،
پاقىلارنىڭ ئاۋازى» دېسەك تۇرۇپ كەتتى. بىركەم
بولغاندا ئەقلىگە مۇنداق بىر پىكىر يەتتى:
«ئۇنداق بولسا بۇ پاقىلارنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى
قانچىلىك بار؟ ئېگىسى كىم؟» دەيدۇ. «چوڭلۇقى
مۇشتۇمدەك بار، ئېگىسى خۇدا» دېسەك، ئۇ: «ھە،
شۇنداقمۇ» دەپ قويۇپ، كۆل بويىدىكى بىر يۇل ـ
غۇنلۇققا تەرەت سۇندۇرغىلى كىرىپ كەتتى. ئۇنى
«ئەمدى قاچان چىقار؟» دەپ، بېشىمىز قاتتى. دې ـ
گەندەك، ئاردىدىن بىرەر يېرىم سائەتمۇ ئۆتتى،
سەۋر تاقىتىمىزمۇ پۈتتى. لېكىن شوپۇر ھېچ
چىقمايدۇ. ئىزدەپ باقايلى دېسەك، يۇلغۇنلۇقنىڭ
چوڭلۇقىدىن ئۇنىڭ نەدىلىكىنى ھېچكىم ئۇقماي ـ
دۇ. يەنە بىرئاز ساقلاپ باقتۇق، ئامال بولماي
كوڭكىغا چىقتۇق. ھەسسەكتىن: «ھەيدىيەلەمـ
سەن؟» دەپ سورىسام، «ھەئە» دەيدۇ. «ئەمىسە
ھەيدە !» دېسەم، «ھەي !» دەپ قويۇپ قاراپ تۇرد ـ
ىدۇ. «ھەي ئەخمەق، مەن سېنىڭ ئاغزىڭدا مۇنداق
ھەي ! دەپ قويۇشۇڭنى دېمىدىم، ماۋۇ كوڭكىنى
ماڭغۇزالامسەن دەپ سورىدىم !» دېسەم، «بايا مې ـ
ڭىۋاتقاندا كۆرۈۋالغان، مەنمۇ شۇنداق قىلىپ با ـ
قاي» دەپ بىر مونەككە دەسسەپتى، كوڭكا چىر ـ
قىراپ كەتتى. بۇنى ئاڭلاپ قۇلاق ـ مېڭەم سىر ـ
قىراپ كەتتى. ئۇستىدە يۇمىلاق تۇتقۇچى بار بىر
دوناي تۆمۈرنى بىر يانغا قايرىۋىدى، كوڭكا ئې ـ
تىلغان ئوقتەك چېپىپ كەتتى، بىر سىلكىنىش
بىلەن تەڭ بېشىم تورۇسقا قاتتىق تېگىپ كەتتى.
بېشىم شۇنداق ئاغرىدىكى، شۇ ھامان كۆزۈمدىن
چاقماق چىقىپ، بۇرنۇمدىن لامپۇچكا يېقىلىپ،
ئاغزىمدىن شالا ئېقىپ، قۇلاقلىرىمدىن ھەسەن ـ
ھۈسەن، كۆزلىرىمدىن مول ھوسۇل ئالدىم،
كوڭكىنىڭ مۇنداق كارامىتى بارلىقىغا ھەيران
قالدىم. كۆزۈمنى ئاچسام، كوڭكا ئوقتەك تېز
كېتىۋاتىدۇ، ھەسسەك قورقۇپ ئىزىدا تۆگۈلۈپ
يېتىۋاتىدۇ. ھاي دەپ بولغۇچە كوڭكا بېرىپ يول
بويىدىكى تېرەكلەرگە سوقۇلدى، تاراڭ ـ تۇرۇڭ
قىلىپلا ئەينەكلەرمۇ چېقىلدى. ئەينەكنىڭ چېقـ
لىشى بىلەن تەڭ مەنمۇ بىردىن ئۇچۇپ چىقىپ
كەتتىم، شۇ ئۇچقانچە ئۇچا ـ ئۇچا بىر يەرگە
يەتتىم. كۆزۈمنى ئاچسام مەھەللەمگە كېلىپ قاپ ـ
تىمەن، ھەيران بولۇپ، «بۇ نېمە ئىش؟» دەپ
قاپتىمەن. ئولتۇرۇپ بىرھازا ئويلاپ كەتتىم،
ئىشلارنىڭ تەكتىگە ئاندىن يەتتىم، شوپۇر بىلەن
ھەسسەك ھەققىدە خەۋەر يەتكۈزۈشكە تەشكىلگە
دەرھال بالا ئەۋەتتىم. كېيىن ئۇقسام ھەسسەك
ئېغىر يارىلىنىپتۇ، «شوپۇرغا قەست قىلىپ
كوڭكىنى ئېلىپ قاچقان» دەپ قارىلىنىپتۇ. ئۇنى
ئاقارتىپ بولغۇچە نەچچە يىل ئۆتتى، ئاشۇ نەچچە
يىل داۋامىدا ماڭا تېخىمۇ قېرىلىق يەتتى. قېرى ـ
غاندا مانا ئەمدى قوغۇن بېقىپ كۈننى ئۆتكۈز ـ
دۇم، ئەمدى بولا، سەرگۈزەشتلىرىمنى سۆزلەپ
بىر يەرگە يەتكۈزدۇم.

ناماقباينىڭ بۇ سۆزلىرىنى قالدۇرماي يې ـ
زىۋالدىم، گويا چەكسىز دېڭىزدىن بىر تال گۆ ـ
ھەر قېزىۋالدىم، جامائەتنى بىلسۇن دەپ مەنمۇ
قايتا سۆزلىدىم، خۇشاللىقنىڭ ناخۇشلۇقنى يې ـ
ڭىشىنى كۆزلىدىم...

رەتلىگۈچى: **تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم تايماس**
(ئادرىسى: مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى)

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

ۋىللى باك كائۇپ

دوكتور ئابدۇرېشىت ياقۇپ

ۋىللى باك كائۇپ (Willy Bang — Kaup) 1869 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى گېرمانىيىدە ھەربىي سوتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ياش ۋاقتىلىرىدا مەشھۇر شەرقشۇناسلاردىن ھېنرىخ ل.فلايشېر (Heinrich L.Fleisdier)، چارلىز ھارلېتىس (Charless Harlez) قاتارلىقلاردىن شەرقشۇناسلىق بويىچە بىلىم ئالغان، بولۇپمۇ لوۋاين ئۇنىۋېرسىتېتىدا چارلىز ھارلېتستىن قەدىمكى پارسچە، مانجۇچە ۋە موڭغۇلچە ئۆگەنگەن. كېيىن فرانسىيە، ئەنگلىيە، گوللاندىيە قاتارلىق دۆلەتلەردە يۈرۈپ ياۋروپا تىللىرى بىلەن تونۇشقان. كېيىن گېرمان تىلى ۋە ئىنگلىز تىلى فىلولوگىيىسى ھەققىدە تەتقىقاتلارنى ئېلىپ بارغان. گېرمانىيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، فرانكفورت ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدا تۈركي تىللار تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىغان ھەمدە ئۇزۇن مۇددەت بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىدا پروفېسسور بولۇپ ئىشلەپ، تۈرپاندىن تېپىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى يادىكارلىقلار تەتقىقاتى ۋە ئوقۇتۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان.

ۋىللى باك كائۇپ (ۋېلھېلىم باك دەپمۇ ئاتىلىدۇ)نىڭ ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقاتىغا قوشقان ئەڭ چوڭ تۆھپىسى ئۇنىڭ ئاننا ماريە فون گابائىن خانىم ياردىمىدە نەشرگە تەييارلىغان بەش تومлۇق «تۈرك تىلىدىكى تۈرپان تېكستلىرى» ۋە تۈرپان تېكستلىرى ئۈستىدىكى ئۇزۇن مۇددەتلىك تەتقىقاتلار ئاساسىدا ئىشلەنگەن «بەش تومлۇق تۈرپان تېكستلىرىگە ئانالىز خاراكتېرلىك ئىندېكس» دېگەن ئەسەرلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئەسەرنىڭ 1 ـ تومى 1929 ـ يىلى بېرلىندا نەشر قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭغا 225 قۇر ئۇزۇنلۇقتىكى بىر پالنامە تىرانسكرىپسىيە قىلىنىپ نېمىسچىلاشتۇرۇلغان؛ ئەسەر ئاخىرىدا خېلى ئۇزۇن سەھىپىدە تېكستتە ئۇچرايدىغان سۆزلەرنىڭ ئېتىمولوگىيىسى ۋە قۇرۇلمىسى تەھلىل قىلىنغان. بۇلار ئەينى ۋاقىتتا ئەسەر بېشىدىكى تونۇشتۇرۇش ۋە تەتقىقات بىلەن قوشۇلۇپ بىر پۈتۈن سىستېما ھاسىل قىلغان. ئەسەرنىڭ 2 ـ تومىمۇ 1929 ـ يىلى نەشر قىلىنغان. ئۇنىڭدا دەسلەپ «بۆگۈخاننىڭ مانى دىنىغا كىرىشى» («بۆگۈ خاننىڭ مانى راھىبلىرى بىلەن قىلغان سۆھبىتى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) دېگەن يادىكارلىق ھەققىدىكى تەتقىقات بېرىلگەن، ئاندىن مانى دىنىغا ئائىت باشقا ئىككى پارچە يادىكارلىق (T ⅡD178^{b}180 دېگەن بەلگە بىلەن ساقلانغان)نىڭ تىرانسكرىپسىيىسى، تەرجىمىسى ۋە تېكستكە بېرىلگەن ئىزاھ ئوتتۇرىغا قويۇلغان، ئاخىردا پارىژدا ساقلانغان مانى دىنىغا ئائىت بىر پارچە تېكست قوشۇمچە قىلىنغان. ئەسەرنىڭ 3 ـ تومى 1930 ـ يىلى نەشر قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭغا «مانىغا ئوقۇلغان مەدھىيە ناخشىلىرى» دېگەن تېما ئاستىدا بىر-قانچە پارچە مانى دىنىغا ئائىت يادىكارلىقنىڭ ئەسلي تېكستىنىڭ تىرانسكرىپسىيىسى، نېمىسچە تەرجىمىسى ۋە تېكست ھەققىدە بىرقەدەر تەپسىلي ئىزاھات بېرىلگەن. ئەسەرنىڭ 4 ـ تومىدا (1930 ـ يىلى نەشر قىلىنغان) ئۇيغۇر تىلىدىكى بىرقانچە پارچە توۋىنامە تەتقىق قىلىنغان. ئەڭ ئاخىرقى تومىدا (1930 ـ يىلى نەشر قىلىنغان) بولسا، بۇددا دىنىغا ئائىت بىرقەدەر قىسقىراق بولغان بىرقانچە پارچە قەدىمكى ئۇيغۇرچە يادىكارلىق تونۇشتۇرۇلغان، تىرانسكرىپسىيە قىلىنغان ۋە تەرجىمە

قىلىپ ئىزاھلانغان. يۇقىرىقىلار ھەققىدىكى ئىندىكسته بولسا، تېكىستته ئۇچرايدىغان سۆز ۋە گراماتىكىلىق شەكىللەر ئالفابىت تەرتىپى بويىچە رەتكە تۇرغۇزۇلۇپ، ھەربىر سۆز ۋە گراماتىكىلىق شەكىلنىڭ كۆرۈلگەن تومى ۋە بەت سانى ئىزاھلىنىپ، ئولارنىڭ كۆرۈلۈشىدىكى كونتېكىست كۆرسىتىلگەن، شۇنىڭدەك ئولارنىڭ نېمىس تىلىدىكى تەڭدىشى بېرىلگەن. دوكتور ۋىللى باڭنىڭ بۇ ئەمگەكلىرى تۈركي تىللار تەتقىقاتى، بولۇپمۇ ئويغۇرلارنىڭ قەدىمكى يادىكارلىقلىرى تەتقىقاتىدا يۇقىرى نۇپۇزغا ئىگە بولۇپ، ئىلىم ساھەسىدە ناھايىتى يۇقىرى باھاغا ئېرىشكەن ۋە كېيىنكىلەر تەرىپىدىن «گېرمانىيە تۇرپان تەتقىقاتىنىڭ نەتىجىلىرى» ناملىق زور ھەجىملىك ئەسەرنىڭ 2 ـ تومى تەركىبىدە قايتا نەشر قىلىنغان.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، دوكتور ۋىللى باڭ يەنە ئاننا ماريىە فون گابائىن خانىم ۋە دوكتور رەشىت رەخمەتى ئاراتلار بىلەن ھەمكارلىشىپ «بۇددا دىنىغا ئائىت سۆزلۈك جەھەتتىكى يۇكىمەك يارۇق» (1934 ـ يىلى) دېگەن ئەسەرنىمۇ نەشر قىلدۇرغان. ئۇنىڭ بۇ ئەسىرى تونۇشتۇرۇش، ئەسلىي تېكىستنىڭ تراڭسكرىپسىيىسى، تېكىستنىڭ نېمىسچە تەرجىمىسى، ئىزاھات ۋە سۆزلۈكتىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، 1915 ـ يىلى ياپونىيە ئالىملىرىدىن خانىدا ئاكىرا ئەپەندى تەتقىق قىلغان بۇددا نومىنىڭ فون گابائىن خانىم تەرىپىدىن بېيجىڭ كۇتۇپخانىسىدىن ئېلىپ كېتىلگەن نۇسخىسى ئۇستىدە بىرقەدەر ئەتراپلىق مۇھاكىمىلەر يۈرگۈزۈلگەن. ئالىمنىڭ بۇ ئەمگىكى ناھايىتى ئىنچىكە ئىزدىنىشلەرنىڭ نەتىجىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا يۇقىرىقىلاردىن باشقا، تېكىستنىڭ كيوتو، بېرلىن، پېتېربورگ قاتارلىق جايلاردا ساقلانغان نۇسخىلىرى ۋە رادلوف، مالوفلارنىڭ تەتقىقاتلىرىدىكى تېكىست بىلەن چېقىشتۇرۇلغان قىممەتلىك بىر ئىندېكس ۋە تېكىستنىڭ خەنزۇچە ئەسلىي تېكىستى بېرىلگەن. شۇڭا، ئۇ مەيلى بۇ يادىكارلىقنىڭ باشقا نۇسخىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى چۈشىنىشته بولسۇن ۋە ياكى تېكىستنى خەنزۇ تىلىدىكى مەنبەسىگە سېلىشتۇرۇپ ئانالىز قىلىشتا بولسۇن، ئىنتايىن مۇھىم قىممەتكە ئىگە.

يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن ئەسەرلەردىن باشقا، دوكتور ۋىللى باڭ يەنە قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى ھەققىدە «مانى دىنىغا ئائىت ھېكايىلەر»، «تۇرلۇك جەھەننەملەر ھەققىدىكى ئۇيغۇرچە پارچىلار»، «مانى دىنىنىڭ تىنىق تەڭرىسى ھەققىدىكى بىر پارچە ئۇيغۇرچە پارچە»، «ئۇيغۇر تىلى ھەققىدىكى تەتقىقات» (يۇقىرىقىلاردىن دەسلەپكىسى رەشىت رەخمەتى ئاراتنىڭ ھەمكارلىقىدا، كېيىنكىلىرى فون گابائىن ھەمكارلىقىدا يېزىلغان)، «بېرلىندىكى ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان تۇرپان يادىكارلىقلىرىنىڭ تۇنجى تۇمى ۋە ئىزاھ»، «كۆكتۇرك يېزىقى ۋە تۇركي تىلدىكى تۇرپان يادىكارلىقلىرى» دېگەندەك مۇھىم ئىلمىي قىممەتكە ئىگە ماقالىلەرنىمۇ ئېلان قىلدى.

تەتقىقاتلاردىن باشقا، دوكتور ۋىللى باڭنىڭ ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقاتى ئۇچۇن ئەڭ ئالدىنقى قاتاردىكى نادىر ئالىملارنى يېتىشتۇرۇپ بەرگەنلىكىنىمۇ ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. 1917 ـ يىلىدىن كېيىن باڭ دەسلەپ فرانكفۇرت ئۇنىۋېرسىتېتىدا، كېيىن بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىدا تۇركولوگىيە ھەققىدە، توغرىراقى قەدىمكى ئۇيغۇرچە يادىكارلىقلار ھەققىدە كەڭ تەتقىقاتلارنى ئېلىپ بېرىش بىلەن بىللە، گېرمانىيىدە ك . مۇللېر، فون لېكوك قاتارلىقلاردىن كېيىنكى ئىككىنچى ئەۋلاد ئۇستاز سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئۆز دەۋرىدە ۋە كېيىنكى ۋاقىتلاردا پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا ناھايىتى زور تەسىر پەيدا قىلغان ئالىملاردىن كارل مېنگس، ئاننا ماريىە فون گابائىن، رەشىت رەخمەتى ئاراتلار، گۈننار ياركې قاتارلىقلارنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. بۇ ئالىملار باڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇنىڭ تەتقىقاتلىرىنى داۋاملاشتۇرۇش بىلەن بىللە، ئۇنىڭ تەتقىقاتلىرىنى داۋاملىق بېيىتىپ ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇپ، تۈركي تىللار تەتقىقاتىدىكى باڭ ئېقىمىنى شەكىللەندۈردى. پروفېسسور، دوكتور ۋىللى باڭ كائۇپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئەمما، ئۇ بارلىقىنى بېغىشلاپ ئۆتكەن قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى تەتقىقاتى ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئارقىلىق يەنمۇ چوڭقۇرلىشىپ، يالغۇز گېرمانىيىدىلا

ئەمەس، بەلكى دۇنيادىكى نۇرغۇن دۆلەتلەردە بىرمۇنچە ئالىملار بىرلىپ تەتقىق قىلىدىغان ئىلىمگە ئايلاندى.

ۋىللى باگىنىڭ ئۇيغۇرلارغا ئائىت مۇھىم ئەسەرلىرى:

1. «موڭغۇلىيىدىن تېپىلغان كۆكتۇرك مەڭگۈ تاشلىرى»، «توڭباۋ»، 1986 ـ يىلى؛
2. «كۆكتۇرك يېزىقى توغرىسىدا»، «توڭباۋ»، 1986 ـ يىلى؛
3. «كۆكتۇرك يېزىقى»، «ۋېنا شەرقشۇناسلىق ۋاقىت ژۇرنىلى»، 1897 ـ يىلى؛
4. «كۆكتۇرك يېزىقى ۋە تۇركىي تىلدىكى تۇرپان يادىكارلىقلىرى»، «ۋېنا شەرقشۇناسلىق ۋاقىت ژۇرنىلى»، 1909 ـ يىلى؛
5. «كۆكتۇرك يېزىقىدىكى مەڭگۈ تاشلارغا ئىزاھ»، «ۋېنا شەرقشۇناسلىق ۋاقىت ژۇرنىلى»، 1898 ـ يىلى؛
6. «تۇركىي تىللارنىڭ سېلىشتۇرما گراماتىكىسى ئۇستىدە تەتقىقات»، 1 ـ قىسىم، «پروۇسسىيە (بېرلىن) پەنلەر ئاكادېمىيىسى ژۇرنىلى»، 1916 ـ يىلى، 22 ـ توم؛
7. «تۇركىي تىللارنىڭ سېلىشتۇرما گراماتىكىسى ئۇستىدە تەتقىقات»، «پروۇسسىيە (بېرلىن) پەنلەر ئاكادېمىيىسى ژۇرنىلى»، 2 ـ، 3 ـ قىسىم، 1916 ـ يىلى، 37 ـ، 51 ـ توم؛
8. «بېرلىندا ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇر تىلىدىكى تۇرپان يادىكارلىقلىرىغا تۇنۇقتىما ۋە ئىزاھ»، «پروۇسسىيە (بېرلىن) پەنلەر ئاكادېمىيىسى ژۇرنىلى»، 1915 ـ يىلى 39 ـ سان؛
9. «تۇرك تىلىدىكى دىئالېكتلار»؛
10. «تۇركىي تىللار تەتقىقاتىغا ئائىت مونوگرافىيىلەر»، ھېيدېلبېرگ، 1918 ـ يىلى؛
11. «مانى دىنى مۇخلىسلىرىنىڭ توۋنامىسى»، «مۇزېي»، 1923 ـ يىلى 36 ـ سان؛
12. «مانى دىنى مەدھىيە ناخشىلىرى»، «مۇزېي»، 1925 ـ يىلى 38 ـ سان؛
13. «تۇرك تىلىدىكى نىستورىيان دىنىغا ئائىت بىر پارچە يادىكارلىق»، «مۇزېي»، 1926 ـ يىلى 39 ـ سان؛
14. «تۇركچە تۇرپان تېكىستلىرى»، 1 ـ، 2 ـ توم (فون گابائىن بىلەن)، 1929 ـ يىلى، بېرلىن؛
15. «تۇركچە تۇرپان تېكىستلىرى»، 3 ـ، 4 ـ توم (فون گابائىن بىلەن) 1930 ـ يىلى، بېرلىن؛
16. «تۇركچە تۇرپان تېكىستلىرى»، 5 ـ توم (فون گابائىن بىلەن)، 1931 ـ يىلى، بېرلىن؛
17. «بەش تومۇق تۇرك تىلىدىكى تۇرپان تېكىستلىرىغا ئانالىز خاراكتېرىدىكى ئىندېكس» (فون گابائىن بىلەن) 1931 ـ يىلى، بېرلىن؛
18. «بۇددا دىنىغا ئائىت سۆترا سەكىز يۈكمەك» (فون گابائىن، رەشىت رەھمەتى ئاراتلار ھەمكارلىقىدا)، 1934 ـ يىلى، بېرلىن؛
19. «تۇرپان قوشاقلىرى» (رەشىت رەھمەتى ئارات بىلەن)، «ئاسىيا ئىشلىرى»، 1933 ـ يىلى 9 ـ سان؛
20. «تۇرلۇك جەھەننەملەر ھەققىدىكى ئۇيغۇرچە پارچىلار» (رەشىت رەھمەتى ئارات بىلەن)، «ئۇرال ـ ئالتاي يىلنامىسى»، 1935 ـ يىلى، 15 ـ توم، بېرلىن ـ لىپزىگ؛
21. «مانى دىنىدىكى تىنىق تەڭرىسى ھەققىدىكى ئۇيغۇرچە پارچىلار» (فون گابائىن بىلەن)، «ئۇرال ـ ئالتاي يىلنامىسى»، 1928 ـ يىلى، 8 ـ توم؛
22. «ئۇيغۇر تىلى ھەققىدىكى تەتقىقات» (فون گابائىن بىلەن)، «ئۇرال ـ ئالتاي يىلنامىسى»، 1930 ـ يىلى، 10 ـ سان.

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا، پروفېسسور)

«تەزكىرەئى ئەسھابۇل - كەھف» نىلۇ قولياز مىلرى

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىغىنچاق تورى

نان (مايبوياق)　　دىلمۇرات پەرھات سىزغان

源　泉 (布拉克)

（维吾尔文）　总113期

بۇلاق

(قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 113 - سان

BULAK A BIMOUNTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

新疆人民出版社编辑出版
(乌鲁木齐市解放南路348号)
新疆漠尔通(MORTOM)印刷有限责任公司印刷
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۇرۇمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر)
شىنجاڭ مورتوم (MORTOM) مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۇرۇمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقاتتى
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物:CN65-1063/I
国际标准连续出版物:ISSN 1005-0876
国外发行号:Q1118　邮政编码:830001
邮政代号:58-108　定价:6.50元

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژورنال نومۇرى:
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژۇرنال نومۇرى:
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى: Q1118　پوچتا نومۇرى: 830001
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 108-58　باھاسى: 6.50 يۈەن